

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје
Филозофски факултет „Кирил и Методиј“ Скопје

МАГИСТЕРСКА ТЕЗА

ВМРО во Вардарска Македонија 1919 - 1934

Кандидат:
Димитар Богески, број на индекс 1244

Ментор:
проф. д-р Борче Илиевски

Скопје, јули 2020 година

СОДРЖИНА

I. ВОСПОСТАВУВАЊЕ СРПСКА ВЛАСТ ВО МАКЕДОНИЈА.....	8
I.I Поим Јужна и Стара Србија	8
I.II Почетна форма на воспоставување на кралската режимска власт	9
I.III Воено-територијална поделба.....	14
I.IV Полициската и чиновничка репресија врз невиното македонско население.	25
I.V Колонизација и колонизаторска политика.....	29
I.VI Државна и банска управа.....	40
I.VII Силите за безбедност.....	43
I.VIII Политички и воени мерки на Кралството СХС за спречување на комитските акции на ВМРО.....	45
II. ОБНОВАТА НА ВМРО.....	54
III. ДЕЈСТВУВАЊЕ (акции) НА ЧЕТИТЕ НА ВМРО.....	79
III.I ВМРО по потпишување на Нејскиот мировен договор.....	88
III.II Есенските избори и промените во начинот на дејствување.....	103
III.III ВМРО по 9.6.1923.....	122
III.IV ВМРО по убиството на Т. Александров.....	128
III.V Политичко-пропагандни и информативни активности.....	137
III.VI Вооружени четнички акции.....	142
Заклучок.....	155
Користена литература.....	159

ПРЕДГОВОР

Интензивниот ангажман на Кралството СХС и кралската војска во годините непосредно по завршувањето на Првата светска војна ја обележало борбата за меѓународно признавање, утврдување на што поповолни граници, отстранување на надворешните опасности и неутрализирање на внатрешните антагонизми во самото кралство. Фактот дека новоосвоените територии од јануари 1919 год. се нашле во зоната на одговорност на Третата армиска област ја олеснува истражувачката работа давајќи во методолошка смисла јасна географска рамка.

За одредување на хронолошката рамка била земена предвид новата воено-административна поделба во Кралството СХС која почнала да се спроведува по изборите спроведени во 1920 година.

Несомнено најважен извор за оваа тема претставува архивската граѓа на Воениот историски институт Белград, односно попишаната граѓа 4/3 која конкретно се однесува на Третата армиска област.

Проучувањето на македонското револуционерно движење претставува едно од најфундаменталните неисцрпни теми во историјата на македонскиот народ.

Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО) во особено тешка и сложена состојба се најде во Првата светска војна. Овој период на ВМРО беше исполнет со засилена диференцијација и престројување во нејзините редови, како и со идејни превирања, струења и отворени судири. Сите овие внатрешни противречности предизвикани, пред сè, од надворешни влијанија и притисоци, придонесоа да се разбие и ослабне револуционерниот и ослободителниот карактер на Организацијата, како и да се компромитира македонското ослободително движење. И покрај внатрешниот судир и меѓусебните физички ликвидирања, ВМРО беше главна македонска вооружена сила која со своето политичко и револуционерно дејствување влеваше надеж кај македонскиот народ под туѓа власт за ослободување на својата татковина и дека е достоин да има своја сопствена држава. Во историјата на ВМРО по Првата светска војна, главно, се разграничуваат три периоди. Првиот, од 1918 до 1924 год., кога ВМРО под раководство на Тодор Александров и Александар Протогеров се обновува на границите на Бугарија, и создава своја база во Петричкиот Округ, односно во пиринскиот дел на Македонија. Вториот, од 1924 до 1928 година, е период кога по убиството на Т. Александров на чело на Централниот комитет (ЦК) на ВМРО дојде

Иван Михајлов, кој заедно со стариот член на ЦК Александар Протогеров, преземајќи го раководењето на Организацијата ја реорганизира и го засили интензитетот на нејзиното дејствување. Третиот и последниот период, го опфаќа годините од 1928 до 1934 година, кога по убиството на Александар Протогеров се расцепи на две струи, приврзаниците на Иван Михајлов и приврзаниците на Александар Протогеров, и кога почнало меѓусебно истребување што траело сè до нејзиното распаѓање со Деветнаесеттомајскиот преврат во 1934 година во Бугарија. Имајќи ги предвид досегашните трудови и многубројни прилози за историјата на ВМРО по Првата светска војна, мошне илустративно се наметнува констатацијата дека за првиот период од 1918 до 1924 година се објавува повеќе посебни трудови на оваа тема во македонската историографија, исто така, и бугарската и југословенската историографија во предметниот период му посветиле доста внимание. Наведениот период од дејствувањето на ВМРО, во македонската историографија е третиран во одделни трудови што биле предмет на пошироки теми во развојот на македонското национално прашање, на македонското национално ослободително движење и на македонската емиграција во Бугарија, меѓу двете светски војни.

Изработката на трудот главно се темели врз изворната документација од Државниот архив на Р. Македонија (ДАРМ), Институтот за национална историја Скопје (ИНИ), Архивот на Воено-историскиот институт во Белград (АВИИ), Бугарските државни архиви (Бугарскиот историски архив при народната библиотека „Кирил и Методиј“ Софија и Централниот државен архив Софија) во делот поврзан со документите од архивата на ВМРО и Архивот на Југославија. Во овие архиви, исто така, најдовме на огромна документација што говори за големиот интерес што југословенските власти го посветувале на ВМРО, меѓутоа, со нагласен пропаганден карактер и од позиција на великосрпски национализам и шовинизам. Исто така, за изработката на темата ги консултираме скоро сите фондови во Архивот на Македонија и Архивот на Институтот за национална историја, како и дел од фондовите на Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ), како и повеќе приватни архиви. Од користените мемоарски прилози ги истакнуваме повеќетомните спомени на Иван Михајлов, поради обемиот фактографски материјал што е презентираан во неговите спомени.

Сите овие изнесени моменти беа основен мотив да се определиме за проучување на оваа проблематика и врз научно-истражувачки пристап, главно на изворна архивска документација, пообјективно, поцелосно и позадлабочено да ја обработиме и расветлиме оваа последна етапа од дејствувањето на ВМРО, меѓу двете

светски војни. Исто така, раководејќи се од научната етика и историската вистина, се трудеме без селективен приод на документите да ги презентираме сите поважни процеси без да ги премолчине, одбегнеме. Трудот, како што споменавме се базира на архивската документација, како основен историски извор, во обработувањето и толкувањето на процесите, на настаните и личностите што се предмет на темата. Презентирањето на архивската документација ја ставивме во функција на поткрепа на нашите научни сознанија, сметајќи, притоа, дека е потребно нејзино пошироко елаборирање за неопходни прагматични заклучувања.

В О В Е Д

По Првата светска војна политичките констелации во Европа на односите меѓу големите сили, како и политичките околности на Балканот значително се видоизмениле. Динамичните меѓународни односи на прегрупирање и дипломатско маневрирање со нагласени интереси на државите победнички во војната, а особено рано пројавените ревизионистички стремежи и аспирации на поразените држави, нашле свој одраз и во севкупната дејност на ВМРО. На европски план, земјите победнички во војната, Франција и Велика Британија, поаѓајќи, пред сѐ, од своите политички и економски интереси, биле заинтересирани за одржување статус кво во Европа и обезбедување и заштита на буржоаските и државните интереси на балканските држави. Нивната главна надворешнополитичка преокупација била во стремежот да се одржи Версајскиот поредок. Имајќи го предвид геополитичкото и стратегиско значење на Балканот, политичките и економските интереси на спротивставените европски сили биле силно насочени и кон Кралството на Србите, Хрватите и Словенците (Кралството СХС) и Бугарија. Поларизацијата на нивните интереси и цели имала свој одраз и во надворешната политичка ориентација на овие балкански земји. Кралството на СХС водејќи политика на задржување статус кво на постојните државни граници на Балканот, со помош на Франција настојувала да игра улога на хегемон во овој дел до Европа. Од друга страна, Бугарија како поразена држава била принудена да се ориентира кон Англија, а особено кон Италија, чија ревизионистичка политика била насочена кон ослабнувањето на надворешната положба и влијанието на Кралството на СХС на Балканот. Во вакви мошне комплексни меѓународни констелации, создадени од меѓусебните политички и дипломатски противречности на Кралството СХС и Бугарија, Македонија и обесправениот македонски народ повторно се најде распарчен и поделен. Во вакви услови владејачките режими предводени од монархиите на Кралството на СХС, Бугарија и Грција уште повеќе ја засилиле денационализаторската и асимилаторската политика на македонскиот народ, настојувајќи со сите можни средства и методи да докажат дека заграбените делови на Македонија претставувале дел од нивното историско наследство и култура.

Во состојба на распарчена и поделена Македонија, разединет и разочаран македонски народ, разбиени и деморализирани револуционерни сили, ВМРО останала

главна револуционерна вооружена сила што можела да ја продолжи борбата и да ја врати довербата за ослободување, обединување и создавање самостојна и независна македонска држава.

Меѓусебните односи на Бугарија и Кралството на СХС, односно Кралството на Југославија, биле обременети со наследените историски претензии во однос на Македонија и на прашањето за национална припадност на македонскиот народ во вардарскиот дел на Македонија. Најголемиот дел од македонските револуционерни кадри по војната се нашле во Бугарија, меѓу повеќеилјадните македонски емигрантски и бегалски маси. Во овој период, пред и за време на одржувањето на Париската мировна конференција кога се поставило прашањето со кои сили и со какви средства ќе продолжи борбата за ослободување на Македонија, повторно се обновила дејноста на Македонската револуционерна организација. Старите членови и искусни борци на Организацијата, Тодор Александров, Александар Протогеров и Петар Чаулев, на македонската политичка сцена го најавиле постоењето на Организацијата под ново име: ***Внатрешна македонска револуционерна организација*** (ВМРО). Иницијатор за обновување на Организацијата бил Т. Александров, кој, притоа, го најавил и револуционерниот вооружен метод на дејство како единствено средство за борба против новите поробувачи на Македонија. Со ваквиот револуционерен став тој се издигнал во прв водач на ВМРО сè до неговото убиство во 1924 година.

Кога на Париската мировна конференција пропаднале сите надежи за решавање на македонското прашање Т. Александров повторно ја афирмирал старата програмска цел на Организацијата - автономија на Македонија, како основа за зачувување на нејзиниот територијален интегритет, со што неговата Организација го добила називот „**автономистичка**“ ВМРО. Основната програмска цел на автономистичката ВМРО била создавање на автономна, самостојна и независна македонска држава во нејзините географски и економски граници. Покрај оваа максимална програма на македонското револуционерно движење, раководството на Организацијата при поведувањето на барањето за решавање на македонското прашање ја истакнувало и минималната програма, односно вклучување на Македонија во рамките на југословенската федерација и признавање на малцинските права и слободи на македонското население. Обезбедувајќи морална и финансиска поддршка кај бугарските и италијанските политички кругови, ВМРО почнала засилена вооружена четничка дејност во вардарскиот дел на Македонија, со цел да го сврти вниманието на европската јавност за присутноста на македонскиот фактор и нерешеното македонско прашање.

I. ВОСПОСТАВУВАЊЕ СРПСКА ВЛАСТ ВО МАКЕДОНИЈА

I.I. Поим Јужна Србија

Поимот Јужна Србија, кој во периодот 1918 - 1929 година бил најфреквентната одредница за поранешните „турски области“, немал единствен третман во историографијата. Врз основа на литературата која настанала до крајот на Првата светска војна можело да се добие впечаток дека поимското одредување на *јужните „нови краеви“* (ослободени од турската власт во 1912 год.) се сведува на поместување од географските гранични простори, кои во преткумановската терминологија фигурирале како *Стара Србија*. Според некои толкувања, поимот *Стара Србија* почнал да се употребува почесто во 30-тите години од 19 век со цел со „*збирно име*“ да се обележат „*класичните*“ српски области кои останале надвор од границите на автономното кнежество.¹ Расправајќи во пресрет на балканските војни околу „*стеснетата*“ Србија и нејзините граници, кои повеќе ја оддалечувале отколку што ја спојувале со преостанатиот свет, Љуба Јовановиќ напишал дека областа јужно од Шара „*стотина години*“ се викала Србија, а дури по 1878 година нејзините неослободени делови биле нарекувани *Стара Србија*.² Ни Јован Шкерлиќ во 1912 год. не го познавал терминот *Јужна Србија*: српски територијални придобивки од урнатините на Турската Империја биле „цела Стара Србија, значаен дел од Северозападна Македонија и еден дел од стара Зета“.³

Говорејќи за Македонија, Панта Радосављевиќ вели: „со еден збор – сè што се наоѓало јужно од Врање, новите кумови го именуваат како Македонија... Секој сакал Јужна Србија да ја претстави како некаква далечна колонија и тоа сопствената работа во неа да ја претстави како голема жртва нанесена кон државните потреби и народното единство“.⁴ Тодор Станковиќ во текот на Првата светска војна пишувал како Стара Србија го вклучувала и вардарскиот дел на Македонија.

Дистанцата од која пишувал географот Воислав Радовановиќ дала појасна слика на проблемите. Тој создавањето на терминот Јужна Србија го фиксирал за 1912 год. кога Стара Србија и Македонија како „*здружени историски области*“ биле споени во нов „*политичко-географски поим*“, кој всушност заживеал со „*ослободувањето на*

¹ Душан Т. Батаковиќ, Косово и Метохија историја и идеологија, Београд-Валјево-Србинје 1998; 9 - 19

² Љуба Јовановиќ, О старој Србији и Македонског аутономији с. а.; 5-13

³ Јован Шкерлиќ Фелјтони Скице говори прир Мидхат Бегич Београд 1964; 288-289

⁴ Панта Ј. Радосављевиќ шта је Македонија Београд 1925; 5-6

сите стари српски земји на југот од петвековното ропство“.⁵ Поради тоа формално навистина 1918 год. *terminus ante quem* non, што укажувало на оперативна политички мотивирана функција на спорниот назив, кој бил устоличен во југословенската администрација. Политичката интенција и потреба да се нагласело единството на поранешните турски области и нивното припаѓање на Србија била присутна и во највисоките воени кругови.

II.II. Почетна форма на воспоставување на кралската режимска власт

Есента 1918 год вардарскиот дел од Македонија бил повторно завладеан од српската војска. Уредбата која била донесена во 1913 год „Уредба за осигурување на општествената безбедност во завојувачките земји“ стапила повторно во сила. Таа била применувана сè до донесувањето на новата на 16 август 1919 година. Оваа уредба им давала неограничена власт на полициските органи и според некои одредби во себе ги носела првите облици на злото што еден режим насакаде ги воспоставувал зачетоците на корупцијата. Со еден збор олицетворение на „полицискиот режим“ во Македонија под српска власт. Уредбите кои се носеле за Македонија биле без учество на претставници од Македонија. На тој начин флангантно се кршеле правата на македонското население во новата држава (кралство). Овие уредби не биле во духот на потребите на македонското население. За неполна година колку што се применувала преку државните чети и полициски власти беше доволно македонското население и да го замрази ненародниот режим.⁶

Македонија, Косово и Метохија заедно со деловите на Јужна Србија и Рашката Област ја сочинувале географската целина позната како Јужна и Стара Србија.⁷ Воспоставените граници, присоединетите територии и административната реорганизација од корен ги менувале тогашните односи, економските можности и навики. Од градовите на југот со најголемо значење се стекнал градот Скопје. Причините за тоа биле повеќебројни. Неговата географска положба била од клучно значење. Скопје бил крстопат каде што се вкрстувале патиштата за Солун, Приштина, Санџак, Куманово, Врање, Ниш и Белград. Кон Албанија преку Тетово, Гостивар, Кичево и Дебар. И кон Бугарија преку Крива Паланка, Штип. Пругата која го поврзувала Скопје го потврдувала неговото значење. Истовремено по завршувањето на

⁵ Војислав Радовановиќ, Географске основи Јужне Србије Скопје 1937 год.; 1-2

⁶ Александар Апостолов, Злетовска област, Скопје 1974 год.; 496

⁷ Владан Јовановиќ Југословенска држава и Јужна Србија 1918 - 1929, ИНИС Београд, 2002; 9

воените судири Скопје станал воено средиште од голема важност каде што се наоѓале многубројни командни институции и единици.

Со воспоставувањето власт на Кралството СХС се појавила потреба истовремено да се добие каква таква наклонетост и поддршка од македонското население во освоените области. Такво нешто во пределите на Македонија под српска власт не било вообичаено бидејќи постоел традиционален отпор кон државата и нејзините институции. Населението требало веднаш да се „впрегне“, т.е. да се вклучи во обнова и изградба на новата држава со сите обврски и должности кои биле неизбежни.

Уште во самиот тек на подготовката за пробив, Владата, односно Министерството за внатрешни работи почнало да работи на обнова на цивилната и полициската власт во областите кои први биле ослободени. Целта била спречување на создавање безбедносен вакуум кој би се појавил по пробивот на војската. Во тој вакуум, со непостоењето на стабилна и силна власт би можело да дојде до инциденти кои би го загрозиле имотот и населението.

На 15 септември 1918 год. од Министерството за внатрешни работи е побарано сите жандарми кои биле на служба во стопанството да се стават во служба на началникот Михајло Марјановиќ. Без нив Марјановиќ не можел да ја осигури заднината на војската која дејствувала на ослободената територија. Од МВР на 16 септември 1918 година е побарано Министерството да ги повлече жандармите во центрите од каде што биле испратени поради потребите. Се мислело на жандармите кои моментално се наоѓале во војската, и тоа не сите, туку само оние во заднинските служби. Исто така, било предложено службениците на дотогашните должности да се заменат со нови кои биле од групата на последна одбрана или инвалиди. Поради претпоставките дека ќе бидат потребни сè повеќе жандарми, предложено е во иднина тие да се прекомандуваат од заднинската војска, да се изврши регрутација од воено способното население како вклучување на југословенските доброволци кои не сакале да служат во регуларната војска. Целта била да се достигне бројот на жандарми кои биле во службата пред повлекување преку Албанија.⁸ Врховната команда на 22 септември 1918 година преку воениот генерал Михаило Рашиќ⁹ од кралската влада побарала Битолскиот, Тиквешкиот, Штипскиот и Охридскиот Округ покрај полициските власти, да одредат просветни работници и свештеници кои покрај

⁸ Југословенска држава и Албанија, документа Љубодраг Димиќ и Ѓорѓе Борозантом I; 79

⁹ Рашиќ П. Михајло (Алексинач 13.VII 1858 - Београд 17.II 1932) Министар војни од јуна 1918 год до краја маја 1919 год.

извршувањето на своите редовни должности требало да соберат и податоци за „насилната национална агитација на непријателот“. Нивната задача покрај собирањето податоци требала да биде и уверување на локалното население дека српските власти се вратиле засекогаш и за нив веќе немало да има препреки околу изјаснување на националноста. Состојбата на теренот била многу драматична.¹⁰ И не залудно била донесена таква одредба.

Природно училиштето ја имало таа улога која му била доверена, а тоа е посрбување на македонското население. Сè, вклучително и молитвите, се проповедале на српски јазик. Секојдневна вообичаена појава била наставникот да ги праша децата пред да почне лекцијата: „Шта си ти?“ и очекувал одговор „Србин сам“. Но, многу од децата не одговориле така на посакуваната цел. Потоа следувало борба, други казни, притисок врз нивните родители итн. Овие „просветители“, српските учители, беа најжестоки послушници и известувачи на полицијата. Тие најчесто кажувале јавни приказни, а за тоа родителите и роднините на учениците требало да присуствуваат. Директорот на скопската гимназија, Алеко Јованович, при една од неговите беседи во „Просветниот дом“, директно се заканил: „Сите оние непослушници и немирни елементи ќе одат на бесилка или со ланци на нозете ќе гнијат“. Случајот беше објавен во весникот „Слобода или смрт“, орган на ВМРО, на 5 март 1928 година. Штом така било постапувано во Скопје, можело да се замисли што се случувало во помалите места.¹¹ Екскурзиите исто така биле спроведувани во српскиот дух. Се одвивале со српска музика и разни други примамливи сцени. Биле определени и одредени награди за студентите кои би напишале нешто за национална српска тема. Но, и оваа техника како и екскурзиите не ги дале резултатите што ги посакувале нивните наредбодавци. Најчесто, српските деца на дојдени од Шумадијата во Македонија, ги одработуваа посакуваните теми.¹² Исто така, голема улога во српската шовинистичка и асимилаторска политика одиграла и црквата. И за неа војните власти кои биле во спрега имале особен интерес. Во Кралството СХС како главни столбови врз кои се темелел шовинизмот и агресивниот дух биле Генералштабот на армија и Црквата.

Во освојувањето на Македонија, српската црква се нашла во улога на асимилатор исто колку и училиштето. Но, исто така како и училиштето и црквата била во целосна соработка со полицијата. Таа во одредени случаи се јавила и како одлучувачки фактор за казнување и убивање на видни граѓани во Скопје и некој други

¹⁰ Југословенска држава и Албанија том I; 81-82

¹¹ Иван Михајлов, Спомени Том IV; 26

¹² Исто

градови во Македонија. Почнало да се забранува (по препорака на Црквата) чествувањето на именденот, а се наложуваше српскиот обичај „славење слава“. Српските свештеници требале да водат сметка дали се почитуваат овие наредби. И покрај казните и другите мерки кои биле преземани против непослушните, овие српски обичаи не наишле на голем прием кај македонското население.¹³

Врховната команда на 23 септември 1918 година дала овластување на командантите на армијата, во краен случај да можат да применат мерки „реквизиции на месните средства“ со обврска да се врати сè што било одземено од населението.¹⁴ За создавање подобри услови, Министерството за внатрешни работи истиот ден побарало полициските и жандармерските сили во Битолскиот Округ што повеќе да се зајакнат. Истакнато е во полициските сектори каде што имало слободни места да се зајакнат, бидејќи на тој начин војската подобро би го обезбедувала местото од шпионажи и сомнителни луѓе.¹⁵ Министерството за внатрешни работи имало намера жандармите да ги упати во окрузите во кои порано служеле.¹⁶ Врховната команда на 25 септември 1918 година побарала од командата на сојузничките сили да им се помогне во обновата на воено-територијалната и административна власт во деловите освоени од нивните сили, Дојран, Гевгелија и Прилеп, а подоцна и во другите места. Истиот ден била издадена наредба прилепската и кавадаречката полковничка окружна команда да се врати во своите освоени места и да овозможи издавање легитимации за административните власти во Прилеп, Кавадарци, Неготино, Гевгелија и Дојран. Со тоа на Министерството за внатрешни работи би му се овозможило да ги упати своите чиновници. Истото е направено и за местата кои ги држеле сојузниците под своја контрола.¹⁷ Истиот ден, поради појавите на грабежи во заднината на воените зони, Врховната команда издала наредба на командите од Првата и Втората армија, како и на Брегалничката, Вардарската и Битолската дивизиска област да формираат посебни полициски одделенија за надзор на заднинската војска. Судовите на лице место требало да им пресудуваат на престапниците.¹⁸

Состојбата во новоосвоените територии била далеку од идеална. За нејзино ставање под целосна контрола во Скопје бил упатен од 3. баталјон – 13. пешадискиот полк

¹³ Иван Михајлов, Спомени Том IV; 30-31

¹⁴ Југословенска држава и Албанија I том; 82

¹⁵ Југословенска држава и Албанија I том; 83

¹⁶ Југословенска држава и Албанија I том; 83

¹⁷ ВРС (XXVIII), (1935), 249

¹⁸ ВРС (XXVIII), (1935), 330

„Хајдук Вељко“ од составот на Тимочката дивизија.¹⁹ Истовремено, стигнале и гласини за отпор во Тетово и околината. Во Скопје пристигнала посебна „делегација“ од Тетово, која донела вести за нереди кои ги предизвикале албанските и македонските бунтовници. Делегацијата побарала итна помош. Бидејќи сè уште не стапил на должност началник на Тетовскиот Округ, Врховната команда на 12 октомври му наредила на началникот од Скопскиот Округ да испрати во Тетово еден чиновник со задача да ги организира полициските и локални власти до доаѓањето на тетовскиот окружен началник.²⁰ Командантот од Скопје добил задача од составот на 3. баталјон – 13. пешадиски полк да издвои еден вод и под команда на добар офицер да го упати во Тетово. Водот требало да го врати редот и да го заштити локалното население од грабежи.²¹ Поединци го искористувале вакуумот кој настанал со поместувањето на воените операции на север. Во Битолскиот Округ се појавиле одмазднички напади предводени од комити членови на македонската организацијата ВМРО и Албанци кои во Кичевскиот Округ, поточно во Поречјето се одмаздувале на населението кое соработувало со српската власт. Министерот за внатрешни работи Љуба Јовановиќ замолил во Поречјето итно да се испрати одред војска со задача тој крај да се исчисти од комити и да завладее мир.²² Следниот ден, 17 октомври, од Охридскиот Округ стигнале вести за масовна албанска побуна во околицата на Голобрдо, Дебарско. Слично било и во Галичката Околица на Тетовскиот Округ. Бидејќи во тие краеве освен малобројниот одред на ренегатот Јован Бабунски (50 четници) немало воени сили. Генералот Михајло Рашиќ од Врховната команда побарал итно праќање на најмалку 1.000 војници и една батерија топови од охридскиот одред, кој веќе се наоѓал во Албанија.²³ Постепеното зајакнување на власта на Кралството СХС во новоосвоените територии, нејзините институции и авторитет на крајот од 1919 година немало еднаков интензитет. Секоја област наспроти своите локални карактеристики учествувала во тој процес.

II. III. Воено-територијална поделба

Новата уредба околу воено-територијалната поделба на Кралството СХС стапила во сила на 19 август 1919 година. Со уредбата било предвидено да се формираат четири армиски области: 15 дивизиски области, 45 полковски окрузи и 180

¹⁹ ВРС (XXVIII) (1935), 370

²⁰ ВРС (XXVIII), (1935), 512

²¹ ВРС (XXVIII), (1935), 512

²² Југословенска држава и Албанци том I; 105

²³ Југословенска држава и Албанци том I; 105-106

баталјонски окрузи. Во Третата армиска област било предвидено укинување на Битолската, Брегалничката и Ибарската дивизиска област. На преостанатите две Вардарска и Косовска би им се приклучила Моравската дивизиска област со седиште во Ниш.²⁴ Командантот на Третата армиска област посебно на увид го поднел своето мислење околу измените кои би требало да се направат по прашањето за територијалната поделба во новоосвоената „Македонија“ (во Кралството СХС под поимот Јужна Србија). Во третата армиска област постоела поделба на три географски, земјоделски и политички самостојни и независни центри (Скопје, Битола и Приштина). Поделбата на оваа новоосвоена територија во две дивизиски области со шест полковски окрузи била неодржлива поради големото пространство на кое се протегала. Тоа воедно се одразувало и на работата на командата (несреќните политички состојби, слабиот авторитет на државата и лошата комуникација).

Вардарската дивизиска област држела три гранични фронта (Албанија, Бугарија, Грција) од кои првите две биле многу немирни. Затоа било подобро Вардарската дивизија да се распореди кон Бугарија, а Битолската кон албанскиот граничен фронт. За опстојување на Третата армиска област и држењето на граничните фронтови под контрола биле потребни 9 пешадиски полкови и три артилериски. Тоа би значело постоење на три дивизиски области и 9 полковски окрузи (биле предложени Косовскиот, Битолскиот и Вардарскиот). Иако командантот на Третата армиска област се противел на практиката полковите да ги пополнуваат обврзници од истите територии, во случајот со неговата армиска област тоа било практично бидејќи со тоа се намалувало времето на движење на обврзниците од другите полковски окрузи. Битолската дивизиска област со вкупно 518.164 жители би се делела на три полковски окрузи (Кавадаречки, Дебарски и Битолски). Вардарската дивизиска област со 500.173 жители би се делела на Штипски, Кумановски и Скопски полковски окрузи) и Косовската со 581.917 жители (Призренски, Приштински и Новопазарски полковски округ).

Генерал Милош Васиќ сметал дека при евентуално разграничување по неговиот предлог требало да се земе предвид потребата воено-територијалната поделба да ја следи административно-политичката. Истовремено побарал на неговиот предлог да се одговори што побрзо за да може на време да се откаже работата на почнатото расформирање на штабовите. Во одговорот од 12 декември 1919 година министерот за одбрана го усвоил предлогот на генералот Милош Васиќ Третата армиска област да се подели на Вардарска,

²⁴ АВИИ п 4/3 к.57 ф.12 д. 23/1

Битолска и Косовска и дивизиска област. Разликата била само во тоа што во составот на Третата армиска област почнувајќи од 1 јануари 1920 година, останала Моравската дивизиска област. Во однос на формацијата која ја предложил генералот Васиќ, разликата била во тоа што кај Битолската дивизиска област наместо Дебарскиот полковски округ е воведен Кичевскиот.²⁵ И покрај добрата волја, новата формација требала да почне со дејствување од 1 јануари 1920 год., но поради објективни тешкотии (оддалеченоста, не доволно добри команди, малобројниот команден кадар и неприспособеноста на австро-бугарските офицери на методите за работа на српската војска), таа прилично доцнела. Новата воено-територијална поделба на Третата армиска област почнала да дејствува на 10 февруари 1920 година. Од 20 февруари истата година престанале со дејствување штабовите на Ибарската и Брегалничката дивизиска област како и командите на полковските окрузи: Прилепски, Тетовски, Кочански, Кавадаречки и Дебарски.²⁶ Во врска со изнесените измени на првобитниот план од воено-територијалните поделби дополнително е направена уште една измена во Битолската дивизиска област. Наместо Кавадаречкиот полковски округ воведен е Велешки бидејќи градот Велес имал важна географска, економска и политичка местоположба. Низ Велес поминувале главни комуникациски врски од север кон југ и од исток кон запад. До тој момент градот бил голем центар на Македонското ослободително движење ВМРО, која со засилена активност имала моќ да го парализира секое воено движење на освојената територија од Третата армиска област.

Одсивот на воените регрути по окружните команди бил многу слаб. Во Битолската дивизиска област, Кичевскиот полковски округ половина од обврзниците биле Албанци при што многу од нив на почетокот на регрутацијата побегнале во Албанија. Кај христијанскиот дел причините за лошиот одсив било тоа што не ја чувствувале армијата како своја, туку како освојувачка. Многу од населението останало на печалба во Бугарија и Романија од каде што немале намера да се вратат. Така по процената на Третата армиска област во тој округ околу 34 % од обврзниците останал нерегрутиран. Слично било и во Велешкиот полковски округ, за разлика од порано кога Бугарите во претходните војни успеале да мобилизираат голем број велешани кои сè уште не биле вратени. Во Битолскиот полковски округ ситуацијата била уште потешка. Таму 66 % од регрутите не се пријавиле за отслужување на воениот рок. Голем дел од нив кои не успеале да побегнат во околните земји и се

²⁵ АВИИ п 4/3 к.57 ф. 12 д. 23/8 Наредба на Министерството на војно и морнарице команди Треће армијске области пов. бр. 4449 од 12.12.1919 год.

²⁶ АВИИ п 4/3 к. 64 ф.4 д. 10/2 Извештај команданта Треће армијске области Министерството на војно и морнарице пов. бр. 555 до 10.2.1920 год.

обидуваале на сите начини да се ослободат од присилните воени обврски. Во Вардарската дивизиска област на територијата во Скопската и Кумановската полковска окружна командна одсивот исто така не бил задоволувачки поради тоа што и тука, како и во останатите освоени територии српската војска не ја чувствувале за своја, туку за освојувачка. Командантот на Третата армиска област предложил конкретни мерки за присилно регрутирање. Високи парични казни за чиновништвото кое лошо ги извршувало своите должности и казни за роднините кои ги криеле регрутите. Биле направени упатства и овластувања на полициските органи за гонење на регрутите и казнување за оние кои ги прикривале.²⁷

Според Иван Михајлов (водач на ВМРО 1924 - 1934), во текот на месец јуни 1920 година, почнала регрутација на македонско население од Кочанската, Царевоселската и Кратовска Околија. Но, одсивот бил слаб. Дел избегале, некои се криеле, а пак некои не биле пронајдени воопшто (за да ја добијат пораката дека се повикани за војници). Една група, 16 момчиња од Каменица и друга група 25 момчиња од Драмче „Царевоселско наводно“, биле упатени директно од градоначалниците кон касарната во Штип. Тие стасале само до Кочанското Поле, легнале да спијат ноќта и потоа се разбегале на различни страни. Следниот ден во Штип се појавил само градоначалникот. Секретарот на окружната управа Царево Село повикал некои од жените на бегалците и преку заплашување со затворање се обидел да ги врати момчињата бегалци. Пролетта следната година 1921 од Царевоселската Околија биле повикани нови 99 регрути, но повторно никој не се појавил, сите избегале, во исто време од Беровската Околија биле повикани 109 регрути, а пристигнале само 21 регрут. На 21 јуни 1920 година биле собрани 21 нови регрути од општината Полаки Кочанско, кој градоначалникот лично ги носел кон градот Кочани. На три-четири километри од градот, градоначалникот бил совладан и врзан од регрутите, а тие избегале. Како одмазда за ваквиот однос на македонското население, српската влада побарала да се соберат сите мажи од Малешевско на возраст од 20 до 40 години и во текот на месец септември ги испратиле без облека во пограничните касарни за да се борат со побунетите Албанците. Повеќето од овие Малешевци повторно избегале преку планинските терени, но некои биле фатени и заробени за повторно да бидат вратени на бојното поле, по што од таму се вратиле дома ранети. Дел од струмичките регрути биле упатени кон Банат. Но, и тие брзо се разбегале по Унгарија и Австрија.

²⁷ АВИИ п 4/3 к. 64 ф. 9 д. 17/90 Извештај команде Треће армијске области Министарству војном и морнарице пов бр. 6135 од 14.10.1920 год.

И во западниот дел на Македонија под српска власт исто така се криеле голем број момчиња кои биле повикувани на отслужување на воен рок во армијата на Кралството СХС. Заплашувањата како и насекаде и таму биле вршени кон нивните семејства. Биле малтретирани жените, биле давани рокови за враќање на регрутите, во спротивно ќе им биле запалени куќите, апсени жените со децата... Понекогаш мобилизацијата била вршена и по пазарите каде што имало млади момчиња дури иако некои од нив и не ги исполнувале условите за во војска, сепак биле праќани далеку во Шумадија на присилно отслужување на воениот рок.²⁸

Битолската дивизиска област ја покривала територијата со силни комитски акции како и делот со границата со Албанија, поради што било забрзано формирањето на додатни полкови. Преглед на командантите од Третата армиска област и дивизиските области во нејзиниот состав 1919 - 1920 година.

Трета армиска област, команда во Скопје

- 1 I- 27.VIII 1919, генерал Божидар Терзиќ
- август 1919 - 5.IV 1920, генерал Милош Васиќ
- 5.IV 1920 - 10.III 1921, генерал Мирослав Милисављевиќ

Вардарска дивизиска област, команда во Скопје

- 1.XII 1918 - 1.I 1919, генерал Божидар Терзиќ
- 26.XII 1918 - 10.IX 1919, полковник Миливоје Зечевиќ
- 10.IX 1919 - 5. IV 1920, генерал Милан Туцаковиќ
- 5.IV 1920 - 1.VIII 1920, генерал Драгомир С. Милојевич
- 1.VIII 1920 - 14. IV 1921, полковник Љубивоје Барјактаревиќ

Битолска дивизиска област, команда во Битола

1918 - 4.V (23.VIII) 1920, полковник Душан Васиќ

Од 4.V (23.VIII) 1920, полковник Душан Пешиќ²⁹

Покрај војската на југот за регулирање на безбедносната состојба голема улога имале единиците на граничните трупи и жандармеријата. Граничните трупи

²⁸ Иван Михајлов, Спомени Том II; 68-69

²⁹ Миле С. Бјелајац, Генерали и адмиралите Кралјевине Југославије 1918 - 1941 ИНИС Београд 2004 год.; 320-321

претставувале составен дел од војската додека жандармеријата била ангажирана повремено во одредени ситуации при снабдување со опрема и кадар. Таа се наоѓала под команда на Министерството за внатрешни работи.

А) Гранични трупи

Граничните трупи биле мирнодопска воена формација чија основна задача била чување и надгледување на границите од новоосвоените територии на Кралството СХС. Во нејзиниот состав било предвидено да учествуваат професионални војници на возраст меѓу 25 и 35 години со веќе отслужен воен рок или доброволци кои претходно учествувале во војните.

Командата на граничните трупи се наоѓала во Скопје. Во тој момент на чело се наоѓал полковникот Алимпије Марјановиќ. Во средината на април 1919 год. на територијата на Третата армска област се наоѓале три гранични отсеци кои со 14 гранични чети ги покривале границите со Албанија, Грција и Бугарија. На 20 април во составот на граничната трупа биле 13 активни и 25 резервни офицери, 54 наредници и поднаредници, 83 финансиски стражари и 1.010 десетари со редовни граничари.³⁰ Натомошното организирање на граничната трупа значело нејзино проширување. До крајот на 1919 година во својот состав имала 25 гранични чети групирани во четири гранични отсеци. И уште една приправничка чета со штаб во Скопје со вкупно 24 активни и 54 резервни офицери, 59 наредници и поднаредници, 118 финансиски стражари и 2.203 редовни граничари.³¹

Б) Жандермерија

Дел од припадниците на жандармеријата биле употребувани за политички пресметки со опозицијата преку застрашување на гласачите. Тие целосно се вклучиле и учествувале во присилната асимилација на македонското население во Македонија особено жестоко во местата каде што постоела силна организациска мрежа на македонското ослободително движење под водство на ВМРО, односно во Брегалничката, Тиквешката и Малешевската Област.

Во периодот 1919 - 1929 полициската управа во Јужна Србија била поделена на обласни окрузи, околиски и општински полициски управи. Дефинитивната верификација на прописите на организациските полициски установи е извршена во

³⁰ АВИИ п 4/3 к. 57 ф. 11 д. 18/4 Извештај команде Граничне трупе команданту Треће армијске области пов. бр. 651 од 19.4.1919 год.

³¹ АВИИ п 4/3 к. 57 Ф.11 д. 18/33 Извештај команде Граничне трупе команданту Треће армијске области пов. бр. 1307 од 1.11.1919 год.

текот на 19 јуни 1929 со донесувањето на Законот за внатрешна управа. Во тој акт полициските установи биле издвоени од преостанатите општи управни власти, а како основна административна единица во која се врши месната полициска работа означена е општината.³² Областа Јужна Србија (под овој поим се подразбира Македонија под српска власт) била во надлежност на Втората жандармериска бригада, а во Скопје било седиштето на Првиот баталјонски штаб. И покрај вонредните состојби во Македонија во 1919 година се распоредени 1,136 жандарми (до крајот на годината бројот пораснал на 1,738 жандарми и 20 жандармерски офицери). Со почетокот на наредната и во текот на 1921 година целокупниот состав на жандармеријата во Кралството СХС броел 20,000 луѓе.³³ Според зборовите на Светозар Прибичевиќ, од 15,000 жандарми во Кралството СХС колку што биле во 1928 година во Јужна Србија (Македонија под српска власт) биле на должност 10 000 илјади.³⁴ Податоци на Михајло Апостолски зборувале дека од 12,000 жандарми во Кралството во Македонија биле распоредени 8 000, додека буџетот за 1928 год. предвидувал 20,000 жандарми и 59 жандармерски офицери.³⁵ Надежда Цветковска нагласила дека за ставање под контрола на вардарскиот дел на Македонија биле ангажирани 35.000 вооружени лица меѓу кои биле 12,000 жандарми (од вкупно 17 илјади).³⁶ Треба да се констатира дека вкупниот број на жандарми се менувал, меѓутоа во Јужна Србија (Македонија под српска власт) биле перманентно стационирани најмалку две третини од нивниот состав. Во 1928 година еден жандармерски стражар доаѓал во просек на 675 жители на Кралството СХС додека само во новоосвоената територија на Македонија еден стражар доаѓал на 102 лица.

Државата проценила дека нејзините регуларни сили за безбедност биле недоволни на клучните локации, Министерството за внатрешни работи почнало со издвојување големи средства за „летачките одреди“, кои спрема мислењето на српската опозицијата донеле повеќе штета отколку корист.³⁷ Овие вооружени формации биле составувани во Јужна Србија (Македонија под српска власт) од командири на жандармерски чети, а не од окружните началници како што пропишувал законот. Така во составот на „летачките одреди“ влегувале бивши српски робијаши, кои наместо да го спроведуваат законот, често биле во куќите на командирите. Доброволните чети

³² В. Лазаревиќ Организација Југословенске полиције бр. 9-12 Београд 1936; 648

³³ М. Бјелајец, војска 1918 - 1921; 73-74 А. Апостолов Вардарска Македонија; 59

³⁴ DBMN/II; 26

³⁵ М. Стефановиќ; М. Крстиќ; А. Апостолски: Великбугарске претензије од Сан стефано до денеска Београд 1978; 75; НОБ во Македонија Народна задруга Скопје 1962; 7

³⁶ Н. Цветковска Македонското прашање во Југословенскиот парламент меѓу двете светски војни. Скопје 2000 год.; 32

³⁷ SBNS, LIX ред. саст. 6 март 1926 год.; 300

составени од Солунскиот фронт, исто така, биле користени за борба против комитите и „искоренување на македонскиот револуционерен дух“.

Одредот на ренегатот Јован Бабунски во 1919 год. дејствувал по усни согласности од командантот на Третата армиска област. Бидејќи завладеала анархија во поствоениот период генералот Милош Васиќ ги повикал Јован Бабунски и Василије Трбиќ за поставување на команданти на два летачки одреди. Василије Трбиќ на десната, а Јован Бабунски на левата страна од реката Вардар. Тие двајцата требало да најдат луѓе за летечките одреди, а државата требало да ги вооружи и плаќа. Овие одреди би имале неограничена власт и требало да ги казнува сите оние што ќе преземеле што било против Кралството СХС. Кога бил прашан генералот Васиќ од страна на Трбиќ „по кој закон ова требало да го работат“ следувал одговор дека таков закон во Кралството СХС не постоел, туку ним „ќе им се гледало низ прсти“.³⁸ Јован Бабунски ја прифатил таа понуда и почнал да дејствува по усни наредби на генералот Милош Васиќ.

Покрај одредот на Јован Бабунски биле формирани и одредите на Крсто Ковачевиќ Трговишки и Дончо Црнориски.³⁹ Но, поради големата бруталност било побарано распуштање на четата на Јован Бабунски. Одредот предизвикувал раселување на селата, бегства на мештаните во шумите, спроведување радикална пропаганда и друго. Војводата Бабунски во своите извештаи посебно се жалел на дејствувањето на Вељо Савиќ во Кратово кого го обвинил за соработка со македонските комити (партиска нетрпеливост). Бабунски со неговиот одред извршувале и масовни убиства во злетовскиот крај, штипскиот и Тиквешкиот. Тој се правдал пред воениот врв дека убивањето на угледните луѓе е единствен начин да се дисциплинира македонското револуционерно население кое одбивало да ѝ служи на војската и да плаќа даноци на Кралството. Тоа тој го потврдил и во еден извештај од 24 октомври 1919, „треба да се отепаат повеќе луѓе како што тоа го направил во Штипско за да има мир во Тиквешкиот крај“.⁴⁰

Водени од меѓународните услови (во тек била Париската конференција за мир), луѓето од Министерството за внатрешни работи барале распуштање на одредот кој не се занимавал со работите заради кои бил основан. Согледувајќи дека цивилните власти се вртат против него, а причините за тоа биле прогонувањето и убиствата на партиските неистомисленици. Бабунски ја променил тактиката, како поддржувач на

³⁸ Александар Апостолски, Злетовската Област, Скопје 1974; 500

³⁹ Исто, 500

⁴⁰ Исто, 500

радикалите почнал да ги обвинува најголемите политички авторитети. Тоа била демократската партија на Љуба Давидовиќ и Светозар Прибичевиќ. Неговите обвинувања биле дека оваа партија се согласила со некои од плановите на Македонскиот револуционерен комитет ВМРО за автономниот статус на Македонија, воведување на македонскиот јазик во државната управа и учество на македонските претставници во југословенскиот парламент.⁴¹ И покрај тоа Министерството за внатрешни работи, и понатаму водело кампања за распуштање на Бабунски, додека окружните началници не се согласувале со неговите тврдења околу „неплатените даноци“ и во исто време ги бранеле чиновниците кои Бабунски ги обвинувал за соработка со комитите и ВМРО.

Под голем притисок на јавното мислење била донесена одлука за расформирање на одредот, при што и самиот Бабунски во извештајот од 24 декември 1919 год. побарал од командантот на Третата армиска област да го распушти одредот (за да владее мир).⁴² Но, тој мир не траел долго. За македонското население продолжиле своеволијата на месните „доверливи“ на власта, луѓе и на чети составени од „привремените жандарми“ регрутирани од месното население кои прифатија да работат за кралскиот режим против сопственото население.⁴³

Во периодот кој претстоел поради зголемената револуционерна дејност на ВМРО и преземањето на сè поголем број на акции против кралскиот режим, обласната команда во април 1920 година поднела мислење за повторно да се формира четничкиот одред „Бабунски“, иако тој веќе бил два месеци мртов. Поради лошото искуство со основачите на тие одреди Министерството за одбрана било принудено да ги одбие овие предлози. Наместо тоа, Министерството за внатрешни работи при секој округ создавало еден одред од 50 „истакнати граѓани како привремени жандарми за гонење качаци и комити“, таканаречените окружни потери, кои присилно ги издржувале мештаните и селата.⁴⁴ Мај 1921 во селото Зајас (Кичевски Округ) била создадена окружна потеря од 21 „потерник“, (ренегати кои служеле на српската држава и интереси) кои присилно ги издржувале и ги хранеле самите селани (200 динари месечно по човек).⁴⁵

⁴¹ АВИИ п 4/3 к. 56 ф. 2 Министерство унутрашних дела генералу М. Васиќ пов. бр. 1550 од 6.9.1919 год; к. 59 ф. 1 Извештај Јована Бабунског кду. III армиска област упатен 17 јануари 1920 год.

⁴² Александар Апостолов, Злетовската област, Скопје 1974; 503

⁴³ Исто

⁴⁴ АВИИ п 4/3 к. 59 ф. 1 Министерство војно Третој армијској области телеграм бр. 33351 од 20 август 1920 год.

⁴⁵ АЈ, Министерство унутрашних послова (14) ае.179 кут. 664 лист 769

Нај истакнат во овој Кичевски округ бил одредот на ренегатот Блаже Никодијевиќ (составен од 50 натрапници христијани и арнаути), кој имал должност да се бори против комитите од македонското револуционерно движење ВМРО и да врши асимилација во истиот округ. Членовите на потерата биле ограничени во храна и облека, а единствена сатисфакција им била тоа што нивните селани ги присилувале да им ја работат земјата додека тие не се вратат од потерата. Началникот на Битолскиот Округ му предложил на одделението за јавна безбедност да им се плаќа и на „потерниците“ по 500 динари месечно, бидејќи не било убаво без никаква награда да се мачат и кршат по шумите изложувајќи ги своите животи на ризик за добробит на кралството.⁴⁶ Мобилни одделенија на жандармеријата постоеле во сите загрозуени подрачја и биле потчинети на окружните и околските началници. Потерниците биле често во неблагоприятна положба по природата на задачата и слабите услови за работа.⁴⁷

Врз основа на решенијата на Министерскиот совет (пов. Ф. Ц. Бр. 13122) од 5 септември 1922 од „доброволно пријавениот кадар“ биле формирани 20 летачки одреди за гонење револуционери и комитски чети. Секој одред се состоел од 30 луѓе меѓу кои биле и 5 жандарми подофицери или „стари жандарми“. За создавање на овие единици биле ангажирани 40 офицери, 80 подофицери и 420 каплари и редовни доброволци. Секоја армска област била должна на жандармерската бригада во Скопје да □ стави на располагање одреден број луѓе и техника.

Армска област	прва	втора	трета	четврта
Офицери	5	7	23	5
Подофицери	20	5	47	15
Каплари и редовни	100	100	150	80
Вкупно	125	112	220	100

Третата армска област имала посебни обврски кон скопската жандармериска бригада. Таа била должна да ја снабди со 20 пушкотриталези и доволен број шаторски крила (по еден митралез за секоја чета), а за секоја пушка требало да се обезбедат по 150 куршуми. Луѓето од „летачките одреди“ добивале паричен аванс однапред за еден месец. Офицерите на овие чети добивале по 40 динари „личен додаток“, подофицерите

⁴⁶ АЈ, Министерство унутрашних послова (14) ае.179 кут. 664 лист 773 бр. 6295/21

⁴⁷ АЈ, Министерство унутрашних послова (14) ае. 28 кут. 76

25 динари, а капларите и редовните војници по 20 динари. Исплатата на дневницата ја вршела жандармеријата, додека Министерството за внатрешни работи давало парични награди на оние кои ќе пронајдат или ќе уништат комитски чети. Храна за припадниците на „летачките одреди“ била по економски цени од воените магацини.⁴⁸ Така 20 летачки одреди биле распоредени по најзагрозените населени места во Македонија под српска власт:

- 1) Скопски Округ (Сушица, Мојанце, Црн Врв)
- 2) Кумановски Округ (Стањевац, Г. Станце, Вакав)
- 3) Брегалнички (Почивало, Г. Балван, Врбица, Цер, Пекљани, Будинарци)
- 4) Тиквешки Округ (Доброшинци, Барбареве)
- 5) Битолски Округ (Ресен)⁴⁹

За проучување на состојбата во Македонија под српска власт и за предлагање мерки за спречување на комитските напади Министерството за внатрешни работи на Кралството СХС во мај 1919 година поставило посебен „инспектор за Јужна Србија“, а за уништување на комитските чети „Врховната команда“ на жандармеријата изработила посебен елаборат. Кон крајот на 1923 год Главниот генералштаб на Министерството на војска изработил „воен план“. Планот предвидувал, во случај на интензивна комитска акција воените единици на Кралството СХС да навлезат во Бугарија и да ги окупираат Ќустендил, Петрич, Мелник и Горна Џумаја.⁵⁰

По „природата на безбедноста“, долгогодишниот шеф на српската јавна безбедност Живојин Лазиќ грубо ја поделил Јужна Србија (Македонија под српска власт) на две зони: десно од линијата Прешево - Скопје - Велес - Крушево - Струга како зона на револуционерни комитски акции, додека лево од неа била зона на дејствување на арнаутските напади - качаџи. По мислењето на Лазиќ вистинскиот почеток на комитските акции бил во 1920 година, по „попустливоста на сојузниците“ во извлекувањето на германските воени злосторници од процесите. Охрабрени од големата желба за слобода и исцрпеноста на војската на Кралството СХС, комитите тргнале по старите проверени канали. Според Лазиќ, четите кои дејствувале на левата страна од Вардар биле успешно неутрализираани. На десната страна состојбата не била таква за што навел неколку причини: лоши патишта и мостови, мал број касарни, укинување на граничните трупи, чести промени на полициските чиновници и околските началници. Овој „познавач на македонските состојби“, како што театрално

⁴⁸ АЈ, Министерство унутрашних послова (14) а. е. 177 кут бр. 565; 1117

⁴⁹ АЈ, Министерство унутрашних послова (14) а. е. 177 кут. бр. 565; 1117

⁵⁰ Зоран Тодоровски, Тодор Александров; 159

го претставувале весниците, бил познат по кабинетското решавање на проблемите и по „народната полиција“, која од 1923 год. оперирала по должината на границата со Бугарија. Еден од неговите методи на работа бил придобивање на дел од комитите преку нивно масовно амнестирање особено оние кои учествувале во војната во Македонија како и политичка афирмација на „воените престапници“ и бившите членови на ВМРО (Ј. Алтипармаков(иќ) и В. Пуздерлијев(иќ)). Еден од најголемите подлости на Жика Лазиќ била политичката рехабилитација на Мино Станков(иќ), личниот повереник на Тодор Александров, кој поради својата неограничена моќ бил нарекуван кратовски крал.⁵¹ Мино во периодот од 1920 до 1924 година како службеник на српската власт во Св. Николско бил личен човек од доверба (повереник) на Тодор Александров. Бидејќи бил без имот, продавал боза на коњ по селата или како џамбаз продавал коњи и туѓ добиток на пазарите во Куманово и Винаца.⁵² Тој бил двоен шпион, бил откриен и осуден на смрт од Македонското ослободително движење ВМРО. Во 1924 година во селото Соколарци (Кочанско) бил пресретнат и фатен од комитската чета на војводата Иван Јанев Брло со неговиот помошник Јордан од Лозово. Тие му ископале дупка со намера жив да биде закопан за своите престапи. Селскиот кмет на Соколарци Јован Бакаето, кој истовремено бил и јатак на комитите, плашејќи се од српска одмазда поради Миновата смрт успеал да ги убеди комитите да го ослободат со ветување дека нема веќе да ги поткажува комитите на српските власти.⁵³ Од страв Мино Станковиќ побегнал во Куманово, па потоа во Злетово. За настаните во Соколарци со војводата Иван Јанев Брло веднаш му јавил на Мијалче Каламатија(иќ) во Штип ставајќи му се на располагање на неговото здружение.⁵⁴ По предлог на Жика Лазиќ, еден од најозлогласените непријатели на Македонија, Мино создал чета „против бугарските комити“, станал кратовски војвода ренегат во служба на српската власт. Во неговите злодела, кои ги правел во целата Кратовска Околија, не смееле да му се мешаат околинскиот началник, жандармерискиот водник и другите чиновници. При создавањето на четата биле избирани луѓе од редовите на ВМРО, бивши комити, нивните јатаци како и оние за кој се знаело дека работат за ВМРО. На сите нив им бил поставен услов или ликвидација или да стапат во неговата чета.⁵⁵ Неограничената власт која ја добил од кралот, жупаните и од Жика Лазиќ имало за цел да се заплаши македонскиот народ од овој крај, да се претвори во послушна маса која нема право самостојно да мисли и одлучува.

⁵¹ АСАНУ бр.13313 / 3 Живоин Лазиќ; 1-5

⁵² Александар Апостолов, Злетовската Област, 560

⁵³ Исто

⁵⁴ Александар Апостолов, Злетовската Област, 561

⁵⁵ Исто

Малку поинаква визија за безбедносната состојба во новоосвоените делови, односно Македонија под српска власт имал и контроверзниот радикал Јован Ќирковиќ. Според неговите погледи, четничкото (ренегатите кои работеле за српските цели и интереси) движење во Македонија било „вметната работа“, додека комитските револуционерни ослободителни акции по својата природа според него биле чисто ограбувачки.⁵⁶ Според пратеникот пак Лазар Јанкуловиќ, терористичките акции на муслиманите во Тетовскиот Округ (Банда Сејадин) го чинеле Галичник од 1918 год. околу 10 милиони динари (запалена судница, убиство на двајца жандарми, грабнување на две деца). Во 1920 год. кај Групчин бил убиен српски офицер со уште два војника, а кај Радуша два жандарми. Во нападот на селото Волковија во 1921 год. биле масакрирани 4 мештани, а селото Тајмиште со 9 загинати српски селани било срамнето со земја.⁵⁷

II.IV. Полициската и чиновничка репресија врз македонското население

Тука се интересни податоците од хрватско потекло, кои говорат дека првите три години од југословенската држава „насилната управа и турските зулumi на белградските власти во Македонија, резултирале со убивање на 742 лица, уривање на 50 џамии, 110 воденици, 6.344 куќи и темелно палење на 132 села (од кои пребегале 55,068 лица).⁵⁸

Прашањето за чиновничкиот апарат, акумулирал сè поголема негативна енергија и покрај лошиот амбиент кој владеел до тој момент. Командантите на Третата армиска област сè почесто се обраќале до Министерството за просвета за отстранување на чиновниците кои имале во себе револуционерна ослободителна свест. Тие главно потекнувале од Македонија под српска власт. Се покажало дека тие биле во постојана соработка со Македонското ослободително движење ВМРО. Полициското режимско чиновништво кое било на служба во Македонија под српска власт, најчесто било без какви било училишни или морални квалификации (собрани од улица, занаетчии и земјоделци поставени во редот на чиновници). Таков кадар можел да напредува во службата само со „пакување политички обвинувања“ и измислување разни афери.⁵⁹ Во Дебар управувал човек кој на таа функција дошол директно од Пожаревачкиот затвор. Во Тетово биле затворени шест угледни граѓани поради пеење македонски родољубиви песни и осудени на 14 години робија (пратеникот Давидовиќ

⁵⁶ Радник бр.82 1923; 3

⁵⁷ СБНС ХСI ред. саст. 7 јули 1922 год.; 75-76

⁵⁸ Ѓорѓе Станковиќ Национализам и политичка култура. Токови историје бр. 1-2 Београд 1993год.; 116

⁵⁹ СБНС LIX ред. саст. 6 март 1926 год.; 299

рекол дека „не смееле да бидат осудени за таа песна поради тоа што и тој како ученик и како младинец низ белградските улици ја пеел). Во Кумановскиот Округ било забележано како „началникот на округот тепа учител“. А во тетовскиот крај било апсено недолжно население. Во селата Милино, Каратманово и Дорфулија 130 селани „лежеле завиткани во овча кожа од ужасното тепање“. Во 1920 год., општинскиот надзорник во велешкото село Јаболчиште (населено со Албанци) почнал со затворање на имотните селани. Тој ги тепал, ги бесел со главата надолу и на тој начин ги принудувал да му платат откуп во турски лири за својата слобода.⁶⁰

Во Неготино, во декември 1927 год. на пекарот Георги Анѓушев при вербална расправија жандарм му рекол ќе ме „запомниш!“ Во исто време во селото Рожден (општина Кавадарци, област Мариово) пијани жандарми го задавиле Ристо Комитов, кој потоа го избоделе со нож и во селото Дрен настрадале двајца селани. Во „официјално нерасветлените“ случаи спаѓале и убиствата на Сава Ѓорѓев од Живало (општина Прилеп, област Мариово), Дане Трајков од Сушица, Јане Стојче од Алакинце (Светиниколско). Моне Ѓермов, кројач од Штип, бил убиен од жандармериските патроли кои го спроведувале од Царево Село до Штип. Еден млад штипјанец повратник од Бугарија бил притворен во Штипскиот затвор. Кога неговите родители му биле на посета им било речено: „тој повеќе не е вашиот син“ бог да го прости. Во селото Живало селанец влегол во кавга со жандармеријата бидејќи непознати му ги сечеле дрвјата. Веднаш потоа исчезнал. На загрижените роднини од исчезнатиот селанец им била пцуена „мајката македонска“. Во едно село бил пронајден труп без глава, додека на пругата Прешево - Летевци бил прегазен чуварот на пругата. Во селото Сушица еден Циган (Ром) бил обесен за дрво и тепан. Во истото село локалниот убиец бил ослободен како „единствен Србин во селото“.⁶¹

Во гевгелиското село Моин 1925 год. било заклано и ограбено тричлено семејство. Следниот ден биле фатени двајца граничари со 20.000 динари во џебовите и со ракави испрскани со крв. Граничарите одговориле дека „пукале и убиле зајак и тоа е зајачка крв“ и истиот ден биле ослободени.⁶² Војниците често биле причина за многубројни непосакувани ситуации. Така на 2 август 1921 год. војниците од 4. отсек за собирање на воениот плен во селото Дуњ (Битолски Округ) ја запалиле куќата на Божо Илков(иќ), кај кого биле сместени.⁶³ Во многуте грозоморни слики околу репресијата која ја спроведувале жандармите се споменувале и обичаи на одделни

⁶⁰ АСАНУ бр. 13313/10 Стеван Павловиќ; 7-8; Радник бр. 111 од 1924 год.; 1; бр. 116 1924 год.; 7; бр. 119 од 1924 год.; 3

⁶¹ ДБМН / II; 27-30

⁶² Игњат Стефановиќ СБНС LIX ред. саст. 6 март 1926 год.; 299

⁶³ АЈ, Министерство унутрашних послова (14) а. е.179 кут. 664 лист 763

припадници на службата кои им забранувале на селаните божикни веселби. Биле тепани кметови од селата („затоа што навреме не им носеле печена гибаница“). Физички биле злоупотребувани: кројачите, трговците и претседателите на селските општини „да се претепа претседателот на општината или селскиот кмет тоа за жандармите било како да се испуши цигара“. Жандармите јавно примале мито, „гитерале граѓаните да им стражарат додека тие спијат, да ја косат тревата околу станицата, да им носат дрва од планина“...⁶⁴ Ова било само еден краток опис на само еден мал дел од тоа како постапувале, односно се изживувале режимските власти со македонското население во Македонија под српска власт.

Вооружените акции на четите на ВМРО кој дејствувале во вардарскиот дел на Македонија уште повеќе ја влошиле севкупната безбедносно-економска и социјално-политичка положба на македонското население. Мерките што Кралството СХС ги преземало за спречување на комитските напади како и секое револуционерно раздвижување било придружувано со масовно тероризирање, заплашување, апсење и убивање на македонското население. Според статистичките податоци што ги водел македонскиот национален комитет во периодот од 1919 до 1928 година во Македонија под српска власт биле убиени 400 луѓе од страна на државните режимски чети.⁶⁵ Според овој комитет во периодот од 1 јануари 1919 до 1 јануари 1926 година биле извршени 263 убиства, 178 обесчестувања (од кои 43 девојки под 18 години), 1,342 опожарени куќи, 4,850 уапсени лица без вина, 5.445 жестоко мачени лица (од сите полови и возрасти), а 12,465,000 динари и 44,250 златни турски лири биле ограбени со заплашување на смрт или со апсење. Исто така, за време на овој 10-годишен период од 1919 до 1929 год. жандармериските одделенија и контрачетничките потери изгореле 14 села и над 100 куќи, а биле затворени или престојувале во затвор над 25,000 македонски граѓани и селани. Општо земено, се смета дека во наведениот период, односно до 1926 год. биле убиени без иследување и судење над 1,600 Македонци, Турци и Албанци.⁶⁶

Од 1922 год. на чело на општата управа стоеле големите жупани како политички претставници кои биле потчинети на Владата и Министерството за внатрешни работи. Следното скалило на управната хиерархија биле окружните началници како помошни органи на жупаните, често без потребни стручни

⁶⁴И. Стефановиќ СБНС LIX ред. саст. 6 март 1926 год.; 302-303

⁶⁵Зоран Тодоровски, Тодор Александров, Скопје 2014; 164

⁶⁶Исто; 164

квалификации, што може да се потврди истото и за околските поглавари.⁶⁷ Покрај строгите одредби од Законот за чиновници, државните службеници во Македонија под српска власт биле најслабата точка на управата. Нивното преместување и влечкање „за неминовната потреба на службата“, како и извршувањето на работите надвор од пропишаните рамки предизвикале корумпираност и натрупување лош кадар. Обидите на централната власт за подобрување на својата служба и справување со корупцијата не донеле резултат. Поради ваквата безнадежна ситуација во еден момент била предложена целосна смена на чиновничкиот апарат источно од Вардар.⁶⁸

Поранешните комити (ренегати) и „национални работници“ за целото време на постоење на Вардарска Бановина (административен поим за Македонија под српска власт), како изградени политичари и државни функционери прилично добро котирале во највисоките социјални кругови. Некои од овие „предавници“ на македонското ослободително дело еволуирале во банкари, а многу како бивши четници се инфилтрирале во безбедносните служби на Кралството СХС. Голем број од нив успеале да бидат и по неколку мандати во Народното собрание и Сенатот. Бан. Лазиќ станал министер за внатрешни работи, додека основачот на злогласното штипско здружување Михајло (Мијалче) Каламатијев(иќ) стигнал и до функционер на Интерпол. Во август 1934, Лазиќ во својство на министер за внатрешни работи го предложил иако неписмен „заслужниот војвода на полицијата во Кратовската Околија“ Мино Стаковиќ (тогашен жандармериски поручник) за одликување со орден „Караѓорѓева звезда“ од IV ред. Во прашање било прескокнувањето на процедурата за повеќестепено одликување. Лазиќ му појаснил на маршалот на дворецот дека Станковиќ ја заслужувал таквата чест „земајќи ги предвид неговите заслуги и храброст кои ги покажал во повеќе борби при уништувањето на комитските чети... и неговата љубов и преданост спрема Неговото Височество кралот“.⁶⁹

II.V Колонизација и колонизаторска политика

Уште со доаѓањето на српската администрација во Македонија било констатирано дека во неа има „пусти и ненаселени површини земја“. Иако оваа констатација била делумно вистинита, без да биле земени причините за вака голем процент на необработена земја, првите претставници на власта во Вардарска Македонија под српска власт ја известиле јавноста. Според нив на оваа голема површина на земја требало да се населат семејства од Србија. За да бидат привлечени поголем број на

⁶⁷ Службене новине Краљевине СХС бр. 92, 28, 4 1922 год.; 1-2

⁶⁸ Стенографске белешке Народне скупштине; СБНС бр. 105 ред. саст. 24 јули 1922 год.; 771

⁶⁹ АЈ, 74-221-316 Предлог за одликување граѓана Вардарске бановине 14.8.1934 год

колонисти јавноста била манипулирана дека земјата тука во Македонија под српска власт била многу плодна и цените за неа многу ниски. Во с[□] уште несредената ситуација во однос на сопственоста, а за да би можело што поуспешно да се пристапи кон колонизацијата државата ја забранила трговијата со земја. Сепак на многумина луѓе тоа не им пречело „под рака“ да купат поседе и да ја „изиграат“ власта.⁷⁰ Иако уредбата за населување била донесена на 20 јануари 1920 год. и до почнувањето на војната со Австро-Унгарија на 28 јули 1914 год. таа имала улога само во подготовката т.е. во правењето на првите чекори за населување во Македонија. Населувањето уште во почетокот било испланирано и предвидено да се изврши на самата граница со Бугарија.⁷¹

За да се смирело населението во Кралството СХС и за да се воедначеле аграрните односи во целата територија на кралството, на 6 јануари 1919 год. регентот Александар Караѓорѓевиќ објавил манифест со кој тој сакал веднаш да се пристапи кон правилно решавање на аграрното прашање, да се укине кметствата и големите поседе. Земјата требало да се раздели на сиромашните земјоделци со правичен надоместок кон дотогашните нејзини сопственици. Според регентот во слободна држава требало да има слободни сопственици на земјата. Поаѓајќи од овие мислења веднаш ја повикал владата да формира комисија која ќе подготвила решенија за аграрното прашање. Воедно тој го повикал населението да верува во неговиот кралски збор и без уплашеност да го почекаат законскиот пат преку кој земјата ќе им била предадена. Првиот впечаток гледајќи ги буквално одредбите на манифестот по однос на аграрната реформа, дека земјата ќе им била дадена на оние кои ја обработуваат, можело да се дојде до заклучок дека содржината на овој манифест била примамлива. Како клучно прашање или дилема се поставувало тоа како и од каде ќе се обезбедело „правичното надоместување“ за одземената земја на досегашните сопственици.⁷²

На 25 февруари 1919 год. владата на Кралството СХС го прифатила нацртот на аграрната реформа под наслов „претходни одредби за подготовка на аграрната реформа“ и истата година го објавила. Овие одредби претставувале законска основа за спроведување на аграрната реформа во Кралството СХС, како и за колонизацијата на Вардарска Македонија под српска власт. Практично колонизација почнала уште на самиот почеток од 1919 год. Иако колонизацијата почнала на самиот почеток на 1919 год. местата за колонизација за првпат биле определени во согласност со уредбата за

⁷⁰ Александар Апостолов, Колонизација на Македонија во стара Југославија. Скопје 1966, ;37

⁷¹ исто, .39

⁷² исто, 60-61

населување на „јужните краишта“ од 24 септември 1920 год. Според неа колонисти кои требало да се населат биле:

- Сиромашното население на Кралството СХС
- Пониски државни службеници
- Автоколонисти
- Доброволците: Уште пред да заврши Првата светска војна. Министерскиот совет на српската влада истакнала дека секое лице кое ќе стапи доброволно во српската војска и учествувал во вооружени акции, веднаш по војната ќе добиел обработлива земја за населување како благодарност за заслугите.⁷³
- Четниците кои биле издвоени како посебен дел од доброволците. Тие сметале дека нивните заслуги за „јужните српски краишта“ биле многу поголеми од преостанатите и со самото тоа од Министерството за аграрна реформа барале признавање на нивните дела со посебен акт преку кој ќе им би им било доделено повеќе земја тоа што било предвидено со уредбата.

На седница одржана на 13 септември 1921 год. Министерскиот совет се согласил и ги потврдил барањата на четниците „увидувајќи ги нивните големи заслуги во полето на националното ослободување и обединување“ кои се состоеле од:

- На секој четник кој ќе побрал земја да му се доделат 5 хектара
- во „јужните краишта“ да добивал по 10 хектари
- да ги имаат сите права што ги имале и колонистите

Како противуслуга која четниците требало да ја направат за ова прифаќање на нивните барања било *„српските четници од владата бараат да им даде одврзани раце за работа во нашиот југ, со гаранција дека уште во текот на оваа година (се мислело на осумте месеци од 1923 год.) таму ќе се постигнел посакуваниот мир“*.⁷⁴

За да се привлечеле што поголем број колонисти во Македонија под српска власт, нејзините природни услови биле преувеличувани од страна на надлежните српски власти. Наспроти ваквото прикажување стоеле резултатите на стручни лица кои добиле задолженија „да испитуваат одделни краишта во Јужна Србија“ и нивната можност да

⁷³ исто, 66

⁷⁴ исто, 67

станат колонии. Едно такво стручно лице со име А. И. Стебут за Овче Поле се изјаснил дека „и површинското запознавање овозможило брзо да се констатира неповолноста геолошка, неповолноста педолошка и неповолноста хидролошка на одредениот предел. Земјата таму е неплодна, а вода не можело да се најде во доволни количества ниту по квалитет“. Истиот стручњак тврдел дека само големото непознавање создало штетна легенда дека „Македонија имала беспрекорни услови и имала неисцрпни резерви на најплодна земја каде што можело да вирее с[□]“.⁷⁵

Денационализација и асимилација

Што се однесува до вардарскиот дел на Македонија денационализаторската и асимилаторската политика била планирана во највисоките воени и политички кругови во Кралството СХС на чело со кралот и претседателот на владата Никола Пашиќ. На српската воена и политичка власт [□] било потребно целосното асимилирање на Македонија за да можела на тој начин да ја наметне својата хегемонистичка политика и кај населението од другите делови на кралството. Така командантот на Вардарската дивизиска област Љубомир Барјактаревиќ во своето писмо до командата на Третата армиска област предлагал сета власт во Македонија да му се даде на командантот на Третата армиска област и во секое село да се додат по неколку „сигурни семејства од старите краишта“ кои според него по примерот на Австријците во Банат (уништувачи на српската националност) успешно би можеле да играат таква улога во Македонија. Понатаму тој во својот предлог посакувал целосно иселување на Штип и Велес „каде што се наоѓале сигурните засолништа на комитите“.

Покрај колонизацијата која ја вршела државната власт преку доделување земја, во Македонија се вршела и една друга видлива како непланска, но постојана колонизација со одбрани лица. Просветниот и административниот апарат, секаде каде што се земало државна плата биле назначувани службеници од други краишта на државата, а пак Македонците биле испраќани во спротивните краишта од кралството.

Чиновничкиот апарат со ретки исклучоци беше корумпиран и служел исклучиво на интересите на владејачките партии користејќи ги условите за лично богатење. Злоупотребите што ги вршеле службениците многу често биле предмет на расправи на пратениците во Народното собрание. „Во Македонија било испратено најлошото, она што отишло во берба бидејќи се претпоставувало дека Македонија е колонија каде што никнувале парите кои се береле во сите годишни времиња и во дење но и во ноќта“.⁷⁶

⁷⁵ исто, 77

⁷⁶ исто,; 81-82

Уште во првите годни по основањето на Кралството СХС преку голем број натписи било констатирано дека службениците во „Јужна Србија“ не биле дораснати за професијата без никаква стручна и морална карактеристика. Голем дел од службениците го срамеле кралството пред очите на македонското население кое со векови копнеело за ослободување од турската корупција и расипништво. За доследно извршување на режимската политика постоел предлог платите да им се зголемат од 25 % на 50 %, а времето поминато во служба се смета двојно. Политичките услови кои владееле во Македонија им оделе во прилог на службениците во злоупотребата на својата положба и до забрзување на акцијата за асимилација и денационализација на македонското население. Окружните и околинските полициски началници беа меѓу најважните фактори одговорни за „уредувањето“ на Македонија. На нивната седница одржана во 16 и 17 јуни 1920 год. во Скопје биле донесени повеќе заклучоци кои се однесувале на просветата и „национализирање“ на народот. За полесно спроведување на овие заклучоци било решено да се „избркаат од овие краишта егзархистичките учители и учители комунисти кои доаѓале од Јагодинската учителска школа“. Окружните и околинските началници на овој состанок предвидувале „населување на наш елемент и национализирање на македонското население“.⁷⁷ Осведочениот „српски пријател“ Арчибалд Рајс, шефот на техничката полиција во Кралството СХС, предложил интензивна политичка работа помеѓу македонската младина со цел да се изврши асимилацијата.

Еден друг „српски пријател“ се противел на „минималната програма“ во која се предвидувало „културна автономија“ за Македонија сметајќи дека на тој начин Македонија би била загубена „и тоа сè во еден миг кога Белград очекувал голем успех во асимилирањето на македонското население“. Имало и такви кои сепак ја увиделе разликата меѓу македонското и српското население, но и покрај тоа тие недвосмислено ја предлагаа асимилацијата како единствена опција **„Јужна Србија не е чиста српска земја. Во неа има и доста население кое не сака да се чувствува како српско, но тие се во малцинство и мора да исчезнат“**.

Асимилацијата требало да биде извршена од одбрани луѓе кои со сигурност ќе се вложеле во доверената работа. „Требало да се внимава на тоа кој ќе бил владика, а кој поп во Јужна Србија, но исто така требало да се внимава и на тоа кој ќе продава весници, тутун, бербери, кафеции, пејачи... и сите други струки кои се од големо значење во креирањето на националното главно мислење. Со еден збор Македонија требало уште еднашка да се преземе“. Тоа „повторно преземање“ на Македонија

⁷⁷ Исто; 83

требало да биде извршено и кај училиштата, скопскиот факултет, а четниците кои најдобро ја познавале ситуацијата и луѓето, сега како „спортско друштво“ ќе можеле поефикасно да дејствуваат во Македонија за забрзана асимилација. Непосредно по Првата светска војна просветата во поголемиот дел од Македонија под српска власт била сосема разнебитена. Тоа покрај војната најмногу се должелo на промената на господарите. Гореспоменатиот докажан македонски непријател Арчибалд Рајс ги укорувал властите и воедно им предочувал дека мора да се отвораат нови училишта затоа што, како што рекол, „училиштето е едно од најмоќните средства од македонското население, па и од она дури со бугарска свест да се создадат одлични Срби“.⁷⁸ И некои „домашни“ (луѓе кои сега и за време на балканските и Првата светска војна служат на српските интереси) приврзаници на Кралството СХС ја согледале улогата на просветата во Македонија и барале што поскоро да се отворат училишта кои ќе им служат на националните интереси. По извесно време почнало забрзано отворање на училишта за на тој „полудив народ“ да му се „облагороди срцето па макар и на штета на разумот“ за повторно да бил национализиран и прероден.⁷⁹

Поради низа настани кои се случиле, комитски акции, Скопскиот процес и убиството на генералот Ковачевиќ во Штип во 1927 год. за време на Шестојануарската диктатура со еден закон за средните училишта од 1929 год. сосема биле укинати гимназиите во Кавадарци, Ресен, Кичево, Струмица, Прилеп и Штип. Од овој закон кој ја погодил само „Јужна Србија“ можело да се согледа дека врз македонското население се вршело дискриминација од секаков вид, па и во школството. Оваа мерка првенствено била создадена за да се спречело натамошно создавање на македонска интелигенција, која веќе беше почнала движење против политиката на хегемонија во Македонија.

Преку колонизираниите службеници кои биле олицетворение на српската власт во Македонија се спроведуваше политиката на денационализација на македонското население. Српскиот јазик бил во сите видови на употреба не само во училиштата туку насекаде. На учениците им било забрането да се служат со својот мајчин јазик во училиштата и на сите други јавни места. Биле гонети и сите службеници кои со македонското население не го говореле српскиот јазик. Пониските полициски службеници во своите писмени извештаи до своите претпоставени ги известувале меѓу другото и за македонски песни што се слушале на јавни места. Така командантот на Вардарската дивизиска област во својот месечен извештај за 1939 год. по член 4 „против државни дела“ го навел пеењето на македонските песни „Миле поп Јорданов“,

⁷⁸ Исто; 85-87

⁷⁹ Александар Апостолов, Колонизација на Македонија во стара Југославија., 87

„Знаете ли Македонци чија е оваа земја“ и др. Исто така тој во овој записник навел и како на 8 август 1939 год. во црквата „Св. Климент“ свештеникот Тома Каваев(иќ) одржал говор пред присутните на својот мајчин јазик по повод Илинденското востание.⁸⁰ Пеењето песни од Македонија се сметало за противдржавно дело, и против лицата што ги пееле се применувале казни одредби. Од еден извештај од 19 август 1939 год. на Третата армиска област упатен до министерот за војна на Кралството Југославија дознаваме дека во хотелот „Турист“ во Струга на една пријателска седенка лицата Вангел Коџоманов(иќ), Никола Несторов(иќ) и Владо Богослов од Битола ги пееле македонските песни „Болен ми лежи Миле поп Јорданов“, „Пајдушка“, „Мама ме прати на долните дуќани“ и др.

На новонастанатите колонии им се давале имиња на личности значајни за српската историја или имиња на заслужни граѓани на тогашниот режим. Така имаше имиња на села Синѓелиќ, Душановац, Петровац, Александрово, Милошево, Караѓорѓево, Глишиќ, Николиќ, Сретеново, Воиновиќ, Нова Батања и др. Една од мерките за асимилирање била спроведувана и од црквата при крштевањето на новородените деца. Во самите цркви имало список на имиња кои не можело да се даваат на новороденчето.

Според Ѓорѓо Крстиќ, најпогодни за целосна асимилација на македонското население биле Врањскиот и Пиротскиот Округ поради сличниот менталитет кои го имале.⁸¹

Веднаш по Нејскиот мировен договор (27.11.1919 год) кога Струмичката Област била доделена на Кралството СХС се почнало со колонирање на семејства од различни страни на државата. Според записникот 2731 од 1924 год. за колонизацијата во оваа област биле предвидени 2.600 хектари. Земјата била резервирана за „сигурни елементи“ што требало да ја колонизираат Струмичката Област за стратешки цели. Преовладувало мислењето на српската власт дека пограничниот дел со Бугарија требало да се насели со колонисти од Херцеговина, Босна и Србија. За краток период се населиле околу 200 семејства. Со цел запирање на префрлувањето на вооружени комити на ВМРО од Бугарија во Македонија под српска власт по предлог на некои воени кругови во секое село во пограничниот реон требало да се додадат по неколку „сигурни семејства“ од „старите краишта“ и да се изграде нови жандармериски станици. Како „сигурни семејства“ кои би требало да се населат овие воени кругови сметале на „ајдучки семејства заедно со нивните јатаци, бездомници, осуденици кои

⁸⁰ Исто; 89

⁸¹ Исто; 90-92

чекале помилување, Роми и оние кои би сакале доброволно да се населат“. На тој начин ќе се создадела зона која ќе ја одвојувало Македонија од Бугарија.⁸²

Во селото Долјани, Штипско, уште во 1920 год. биле населени 121 колонистичко семејство, иако немало доволно земја ни за локалното население. Стратегиската важност наложувала што побргу да се изврши колонизацијата на ова село. Така 16 колонистички семејства од Велес биле однесени и населени во Долјани со 30 вагони покуќнина.

Државните режимски органи за своите потреби барале не само пограничните реони туку и покрај главните патишта, железнички линии, и главните центри да бидат колонизирани. Од распоредот на создадените колонии на теренот можело да се согледа стратегиската цел на колонизацијата. Колонии биле создавани и онаму каде што немало ниту слободна ниту плодна земја за населување. Така во Малешевско биле создадени 6 колонии со 131 семејство. Во Пехчево биле населени во 1922 год. 74 семејства „Срби Галиополци“, Царевосело (Делчево) 6 колонии со 24 семејства, Дојранско 8 колонии со 243 семејства, Гевгелиско 12 колонии со 162 семејства, Мариовско 12 колонии со 127 семејства и други.⁸³

Органи на колонизацијата

Нешто подоцна (2 април 1919 год.) аграрната реформа била одземена од надлежноста на Министерството за социјална политика, а била доделена на новоформираното Министерство за аграрна политика, основано со уредбата од 12 февруари 1919 год. Во својата организација ова Министерство имало две одделенија:

- Општо одделение
- Аграрно одделение

Секое одделение било составено од 6 отсеци на еден од нив бил „Отсекот за колонизација, репарација и доброволци“. Овој отсек имал задача:

- да врши преселување од сиромашните пренаселени предели во предели погодни за населување
- да го помага доселувањето на домашните елементи од туѓите земји и да се грижи за репатрирањето на преселениците (ова не се однесувало на

⁸² Исто; 96-97

⁸³ Александар Апостолов, Колонизација на Македонија во стара Југославија, 99

многубројните македонски емигранти во Бугарија кои имале наредба да се вратат во своите огништа)

- да се грижи за доделувањето земја на доброволците

По член 27 од цитираната уредба во Скопје била формирана Дирекција за аграрна реформа, а како нејзини извршни органи биле создадени окружни аграрни уреди, околиски аграрни службеници и комисии. Скопската аграрна дирекција, или како што била именувана „Главното поверенство“, како свои окружни поверенства ги имала Скопје, Штип, Битола.⁸⁴

Врз основа на законските прописи, а и во практиката првенство во населувањето имале доброволците и тоа оние од Солунскиот фронт, четниците, преостанатите бегалци и на крај повратниците.

При спроведување на колонизацијата најчесто не се спроведувале точно законските прописи, и аграрните власти им доделувале земја за населување во Македонија и на лица кои воопшто не се занимавале со земјоделство. Овие лица најчесто добивале земја покрај реките или градовите и не ја обработувале самите туку најчесто ја давале под наем на месното македонско население. Тие на овој начин станале нови големи земјопоседници „аги“, па својата земја ја издавале под закуп или на обработка на други лица. На ваков начин земја им била доделена во Скопско на озлогласениот Јован Марковиќ претприемач, Павле Николиќ бакал, Брајон Матевкиќ кмет со многу имот, Миливое Милковиќ воен богаташ, Алекса Јовановиќ саламџија, Ирма Брабнер кафеџика, Љубица Николаевиќ учителка од Скопје, Добросав Атанасовиќ резервен капетан, Душан Марковиќ, поранешен службеник и др. кои никогаш не биле земјоделци ниту пак ќе станеле. Ваквите колонисти добивале земја на тој начин што ги подмитувале службениците во аграрните комисии. Им била давана земја што самите ќе си ја одбереле. Во некои краишта четниците биле населувани без тешкотии и формалности. Некои од нив дури и понекогаш биле населувани од страна на своите бивши војводи без приговор од нивна страна. Василије Трбиќ „велешкиот војвода“ веднаш по војната „српски пореч да го запази во целина“, а во Тетовскиот Округ да го задржел процентот на „Србите“ што тогаш го имале. По негово барање бил назначен за службеник на аграрната реформа во Скопје. На Михајло Јосифовиќ „Српскиот војвода од Пореч“ Трбиќ му дал 10 хектари земја покрај реката Треска „за сето она што го сторил за Србија“. Во неговото село Трбиќ донел 30 семејства „Срби од велешките села Грбовник и Оревдол“. Во селото Браилово населил 12 семејства од

⁸⁴ Александар Апостолов, Колонизација на Македонија во стара Југославија, , 102

село Богомила. Слободната земја околу Прилеп Трбиќ им ја поделил на своите приврзаници, а на сите преживеани четници им обезбедил земја во село Трубареве и село Сарај, Скопско.⁸⁵

Во уредбата за населување на „Јужните краишта“ од 24 септември 1920 год. се предвидуваало создавање на комисии за населување. Член 11 од уредбата им даваше неограничени права на комисиите во врска со колонизацијата и овие широки овластувања во најголема мера биле злоупотребувани на штета на месното население. За да се спречеле неправилностите при изведувањето на колонизацијата во 1931 год. било создадено Врховно поверенство на аграрната реформа како „самостојно тело“. Оваа служба наследила голем број нерешени предмети од претходните органи, а и во меѓувреме се натрупале нови. „Претходните аграрни власти населувале без никакви подготовки така што биле издавани поголеми површини без притоа никакви ограничувања, без формални записници, без да биле премерени по катастарските прописи и со тоа површините внесени во решенијата не ја отсликувале фактичката состојба со теренот“. Поради оддалеченоста на Македонија од пределите од каде што пристигнувале колонистите поради „јавната сигурност“ властите што ги издавале законите воделе сметка да бидат привилегиите што поприлични. Определениот максимум на земја што се давала во Македонија бил значително поголем од оној во другите краишта на кралството, а за четниците дури два пати. Покрај правото на земја и бесплатен превоз колонистите ги имале и следниве привилегии:

- бесплатен градежен материјал од државните шуми
- користење на селските и државни утрини за пасишта
- ослободување од плаќање данок на 10 години, а од преостанатите давачки 5 години⁸⁶

Уште од 1919 год. почнало колонизирањето на Македонија. Најпрво биле зафатени северните области на Вардарска Македонија поради близината со другите краишта со Македонија од каде што доаѓале колонистите. А во самиот почеток на 1920 год. почнало испраќање на колониистички семејства и на истокот. Во Кумановско уште во 1919 год. пристигнале првите колониистички семејства. Најмногу во блиските села биле населувани Личани и тоа во компактни целини. Најпознати колонии во Кумановско биле Љубодраг и Табановци. Според Милан Ившиќ во Кумановско биле населени во 1919 год. 360 семејства што претставува најголем број на семејства населени од сите

⁸⁵ Александар Апостолов, Колонизација на Македонија во стара Југославија, 107-109

⁸⁶ Исто, 107-109

други окрузи во таа 1919 год. И Скопскиот Округ почнал да се населува уште во 1919 год., а најпознати биле Огњанци и ‘Ржаничино каде што биле населени србијанци. Во Душановац скопско главното јадро го сочинувале Херцеговците, а во Горно Лисиче и Хасанбегово имало колонисти од целата држава. И Тиквешкиот Округ почнал со колонизација уште во 1919 год. Во таа година биле населени 207 семејства, а во Тетовскиот Округ биле населени само две семејства. Битолскиот, Охридскиот и Брегалничкиот Округ во таа 1919 година сè уште не биле зафатени со процесот на населување. Тој процес почнал во 1920 год., една година потоа. Во Тиквешкиот Округ колонизацијата ги опфатила двете страни на реката Вардар. Од левата страна биле колонизирани селата Цидирмирци, Пепелиште, Војшани, а подоцна и Бистринци. Од десната страна на Вардар биле колонизирани селата Росоман, Рибарци, Манастирци, Трстеник, Шивец, и Возарци. Малку појужно селата Курија, Сопот, Марена, Глишиќ, Кавадарци, Тимјаник, Треник, Пржедево и др. Во Битолскиот Округ поважни колонии биле Заполжани, Големо Коњари, Негорци, Сретеново, Никулиќ и др. Во Брегалничката Област колониите беа создадени Овчеполско, и тоа село Ерцелија, Кадрифаково, Нова Батања, Мустафино, Врсково, Криви Дол и др. По реката Брегалница се нижеле селата покрај градовите Струмица, Радовиш, Св. Николе и Кочани.⁸⁷

Текот на колонизацијата може да се подели на три етапи:

- од 1919 до 1923 година
- од 1924 до 1928 година
- од 1929 до 1941 година

Првиот период биле почетоките и тоа веднаш по неколку месеци од завршување на Првата светска војна. И тоа „без план без нужен административен персонал и геометри“. Покрај големите тешкотии, сепак имало некакви успеси по однос на колонизацијата. За тој каков-таков успех најмногу придонел првиот аграрен службеник во Скопје Сретен Вукосавлевиќ, кој бил „одличен познавач на создадените услови, а воедно успеал да ја ангажира Американската мисија и Англиското друштво за српски пријатели“. Со нивни средства била создадена новата колонија Караѓорѓевац од 120 куќи, а била дадена и помош на други колонисти. Според Ѓорѓо Крстиќ вистинската колонизација почнала со создавањето на Министерството за аграрна реформа од 12 февруари 1920 год. како и со формирањето на Аграрна дирекција во Скопје со окружните служби. Во 1921 год. државата обезбедила 6 милиони динари за целите на

⁸⁷ Исто; 121

колонизацијата. Материјалната помош за изнаоѓање „слободна земја“ за населување овозможило до крајот на 1923 год. да се населат 2.139 колонистички семејства распоредени по окрузите:

- Кумановски Округ 525 семејства
- Скопски Округ 420 семејства
- Тиквешки Округ 441 семејство
- Битолски Округ 221 семејство
- Брегалнички Округ 535 семејства⁸⁸

Во првите месеци на 1924 год. биле населени 456 семејства во Македонија распоредени по окрузи:

- Кумановски Округ 194 семејства
- Скопски Округ 9 семејства
- Тиквешки Округ 37 семејства
- Битолски Округ 72 семејства
- Брегалнички Округ 144 семејства

Во наредните години имало стагнирање на колонистичките населувања поради тоа што кралството немало обезбедено средства за таа намена, а и поради тоа што колонистите ги увиделе лошите услови и земја, па почнале да се враќаат. Во овој период на мала стагнација најголеми промени се направиле во Овчеполието населбата Нова Батанја, создадена со 163 колонистички семејства, каде што до 1928 год. останале само 18 поради лошите услови и неплодното земјиште. Од овчеполската колонија Ерцелија од 178 населени колонистички семејства, 56 семејства се вратиле од местата од каде што биле дојдени. Во Кадрифаково од 53 семејства останале само 19 семејства.⁸⁹ Во овој период до 1927 год. колонизацијата речиси престанала. Со назначувањето нов главен службеник на аграрната реформа во Скопје Ѓорѓо Крстик добил задача да ги „санира“ новонастанатите состојби со колонизацијата. Во периодот по донесувањето на новиот „Закон за колонизација на јужните краеве“ од 11 јуни 1931 год. по кој закон било создадено „Врховно поверенство на аграрната реформа во Скопје како неминовна потреба по сите тешкотии низ кои поминала работата на аграрните реформи“. Со оваа установа се сакало да се создаде една засебна установа која како самостојна и исклучена од сите надворешни влијанија би ја завршила почнатата работа. Во последната етапа од колонизацијата поради немањето веќе земја за колонизација, а таа

⁸⁸ Исто; 122-123

⁸⁹ Исто; 124

требало да продолжи, се почнало со откуп на земјата од оние кои се селеа: автоколонистите, Турците кои ја препродаваа доделената земја. Земја за населување била добивана и по насилан пат принудно со продавање или, пак, лица кои се задолжиле и не можеле да го вратат долгот. Со колонизацијата се стеснувале селските утрини, а слободните ливади има биле давани на колонистите кои не се занимавале со обработка на земјиште. Поради тоа условите за одгледување добиток се влошиле. Како резултат на таквата политика имало физички и вербални пресметки на месното население со колонистите. Ваков пример може да посочиме во село Аргулица, Штипско, каде што во правото околу посење на добитокот на ливадите го претепале Петар Вукчевиќ, поранешен воен мајор Црногорец, кој им ги гонел говедата.⁹⁰

Уште во самиот почеток на колонизацијата по создавањето на Кралството СХС, во Македонија почнал теророт вршен од страна како од некои државни чети како Јован Бабунски и сл. Така и од административниот апарат кој ја управувал „Јужна Србија“ (Македонија под српска власт). Колонизацијата која била почната да се спроведува на земјата потребна на македонското население го зголемила општото незадоволство и предизвикало огромна омраза кај народот против сè што било нечесно, корумпирано и туѓо. Колонистите од источниот дел на Македонија многу страдале и од комитските акции на ВМРО на Тодор Александров. Последиците од овие напади и тоа како ги чувствувале колонистите, но сепак главната тежина паѓала на месното македонско население.

IV.VI. Државна и банска управа

Укинувајќи ја дотогашната државна поделба на области и племиња, кралот Александар ја промовирал потребата од државен и национален унитаризам, кој се согледувал и во новото име на државата. Со неговиот проглас на законот од 3 октомври 1929 год. земјата е поделена на бановини. Според Уставот донесен во 1931 год., Кралството Југославија било **уставна и наследна монархија** во која законодавната власт ја извршувале кралот и Народното претставништво (Сенат и Народно собрание). Кралот го именувал и разрешувал претседателот на министрите (премиерот) и самите министри. Државната управа била раководена од 30 министерства, додека административно-територијалните единици биле поделени на 9 бановини, срезови и општини. Самата државна територијална поделба на бановини, со исклучок на приморските, имињата ги добивале по реките. Власта се повикувала на потребата од разбивање на национално-историските целини

⁹⁰ Исто; 147

заради поефикасна администрација, подобри сообраќајни врски и економска консолидација. Во новата државна управна структура требало да се маргинализираат сите историски критериуми така што сите национални амблеми (знамиња, химни и грбови) биле забранети. Ваквите потези со насилното југословенско унифицирање разбудиле разни видови отпор по национална основа. Бановините прераснале во најголем облик на централизам, како административно-територијална единица подредени на централната власт. Ваквиот начин на управување со државата бил оправдуван со тоа што државниот и национален унитаризам бил неопходен за зачувување на внатрешното единство и одбраната на државата.

– **Живоин Лазиќ (октомври 1929 год. до јули 1932 год.)**

Живоин Лазиќ бил првиот бан на Вардарска Бановина (овој термин доаѓа од административната поделба на Кралството СХС и се користи за Македонија под српска власт). На таа функција е поставен со указ од 9.10.1929 година. Негови помошници биле Милан Николиќ, Драгомир Тодоровиќ и од април 1931 год. Јанакие Красоевиќ.⁹¹ Потеклото му било од таковскиот крај (Горни Милановац), а по струка бил правник. Извршувал повеќе полициски функции во предвоената полиција на Кралството Србија (писар, инструктор и окружен началник).⁹² Во декември 1929 год. пристигнал во Скопје. Бил дочекан од скопскиот градоначалник Јосиф Михаиловиќ, генералот Катаниќ, командантот на граничните трупи, жители ренегати поддржувачи на кралскиот режим од Скопје и околните села.⁹³ Неговото „адаптирање“ на новата должност се одвивало многу брзо бидејќи многу добро ги познавал овие новоосвоени краеве. Во текот на мај и јуни 1930 год. извршил две обиколки низ Вардарска Бановина ветувајќи помош на просветните и здравствените установи, старите занаети, реконструкција на патната мрежа и целосно воведување ред меѓу административните чиновници.⁹⁴

Од перспектива на македонското население и неговата револуционерна борба за автономија преточена во ВМРО Лазиќ бил „убиец и уништувач“ на Македонија кој пред неговото поставување за бан не смеел ни со прст да помрдне плашејќи се од реакциите на македонското население и ВМРО (имајќи ја предвид неговата полициска работа на овие простори пред и по 1918 година). Сомнежот за неговата стручна квалификација и недостигот на „сене“ бил илустриран преку сопственото признание за

⁹¹ Полиција XVI бр. 19-20 октобар 1929; 924

⁹² АЈ, 38-716-895 Време 10.10.1929 год.

⁹³ АЈ, 38-716-895 правда 10.12.1929 год.

⁹⁴ СЛВБ бр.9-11, 31.05-14.06 1930 год. бр. 44-45 од 7.2.1931 год.

пропаѓањето на идејата дека вооружувањето на населението кое го поддржувало кралскиот режим со пушки би придонело за уривање на **Македонската револуционерна организација ВМРО**, која била длабоко вткаена во свеста на македонското население во борбата за автономија.⁹⁵ За неговата работа од 1922 до 1929 год. редовно пишувал весникот „Македонија“, печатен во Софија. За него најмногу текстови напишал Т. Крајчанац, кој пред тоа како уредник на тутунскиот весник пишувал за Лазик во суперлатив. Овој пат, Крајчанац во еден од своите први текстови со бројки го претставил довчерашниот „симпатичен бан Жика“ преку 20.000 жандарми, 8.000 гранични војници, 5.000 караули, 200 вагони боцкава жица и 50 железнички вагони со кои е затворена бугарската граница. Тоа биле главните одлики за време на неговиот бански мандат. Според пишувањето на истиот весник, Лазик со посредство на народната и хипотекарната банка ги уништил македонските трговци, занаетчии и земјоделски работници. Тој, исто така, настојувал на колонистите да им се даде преку аграрните задруги скоро 40 милиони динари секоја година. Освен влијанието на финансиските текови, на Лазик му било забележано што затворил повеќе од 50 македонски работници кои одбиле да му работат како агенти. Исто така, на чиновниците им забранил да посетуваат работилници од „неподобни“ (за кралскиот режим) трговци. Неговата политика била штетна и за селаните, тврди Крајничанац, бидејќи преку своите луѓе во монополската управа (Саве Обрадовиќ и Драган Мишчевиќ) диктирал неповолни цени за откуп на тутун, опиум и жито. Неговиот „вандализам“ и жестокост се препознавале и по тоа што затворил 22 училишни гимназии, 514 основни училишта и создал гласила за докажување на српскиот карактер на Македонија. Флоскулата за посрбување на македонското население со примена на кундак била поткрепена со непрекината приказка за полнењето на затворите со невини луѓе, убиства на 5.000 луѓе по негова наредба и ликвидација на 700 фирми. Освен тоа Жика Лазик бил обвинуван за ограбување на Македонија присвојувајќи годишно околу 300 милиони динари од такси и околу 2 милијарди динари од продажбата на македонскиот тутун. Особено бил критикуван за неговата кадровска политика за поставување 20.000 свои агенти низ Македонија.⁹⁶

– **Јаникије М. Красојевиќ в.д. бан (јули 1932 - април 1934)**

Повеќегодишниот помошник на банот, а полни две години и вршител на должноста бан на Вардарската Бановина (административен термин за Македонија под

⁹⁵ Ај, 38-372-522 Македонија софија 15.05.1930 год.

⁹⁶ Ај, 38-675-854 Македонија Софија 22.12.1933 год.

српска власт), правник по образование, бил враѓанецот Јаниќије Кресојевиќ.⁹⁷ Во почетокот на април 1931 год. бил поставен за помошник-бан на местото од Драган Тодоровиќ, кој бил дотогашниот заменик на Живоин Лазиќ.⁹⁸ Доаѓањето на новиот заменик-бан на местото од Тодоровиќ, дотогашниот „македонски крвопиец“, предизвикало страв и загриженост кај населението кое не очекувало ништо подобро, тврдел дописникот на весникот „Македонија“ во Софија.⁹⁹

II.VII Силите за безбедност

Командата на Третата армиска област со седиште во Скопје формално почнала да дејствува на 12 јануари 1919 год. кога од своите подредени дивизиски области побарала извештај за работата, распоредот и составот на единицата. При создавањето на дивизиските области (Битолски, Вардарски и Брегалнички, Косовски, а едно време и Моравски и Ибарски) било водено сметка нивните граници што повеќе да се совпаднаат со постојната административно-управна поделба на земјата. Комплицираната ситуација во краевите населени со албанско население и должината на бугарската граница изгледало на состојба на продолжена војна. Распоредот на пешадиските единици требало да се приспособи на тие услови.¹⁰⁰ Вршењето должност на офицерите во Третата армиска област повлекувало со себе и награди во вид на бенефициран работен стаж и „специјален додаток за јужните краеве“. Вистинско право на предвремена пензија имале само оние офицери кои биле на служба во Јужна Србија и Црна Гора од јануари 1921 год. до крајот на јули 1923 год. или од 1923 до 1931 година. На нив за осум месеци служба им било пресметано како полна календарска година.¹⁰¹ Во тек на 1931 год. бил искористен малку поповолниот развој на настани во Македонија, па 4 баталјони биле префрлени од Вардарска Бановина на северозападот од земјата. Заради поголема ефективност овие баталјони биле префрлени на италијанската граница. Со решение на министерскиот совет на Кралството СХС од средината на декември 1918 год. Министерството за внатрешни работи одобрило регрутација на 10.000 жандарми. Со тоа била обновена целата предвоена жандармериска формација. Само на просторот на Третата армиска област биле предвидени нешто помалку од 4 илјади жандарми, на тој број недостигале повеќе од половина.¹⁰² Првите две години бројот на жандарми во Македонија не преминувал

⁹⁷ Ај, 38-673-852 Време Београд 8.4.1938 год.

⁹⁸ СЛВБ бр.63-64 од 4.4.1931 год.; 16

⁹⁹ Ај, 38-673-852 Македонија Софија 9.4.1931

¹⁰⁰ Димитар Тасиќ Рат после Рата Војска Краљевина Срба, Хрвата и Словенца 1918-1920 год Београд 2008; 55-56

¹⁰¹ М. Бјелајац Војска Кељевина Југославије; 173-174

¹⁰² Димитар Тасиќ Рат после рата Београд 2008; 97-98

повеќе од 1.700 луѓе, иако безбедносната состојба била критична. Веќе во 1921 год. бројот на жандарми значително растел за во 1928 год. да достигне две третини од целокупниот нејзин состав. Повеќето историчари се повикувале на податокот дека до 1923 год. бројот на организирани лица за борба против комитските чети на Македонското ослободително движење ВМРО изнесувал 25.000. Според нив во Македонија биле стационирани 40.000 припадници на војската и 10.800 на жандарми.¹⁰³ Наспроти сознанијата на М. Бјелајца сè до 1925 год. жандармеријата во Кралството СХС го задржала бројот од 21.000 жандарми при што на југот освен командниот полк во Скопје, постоел и додатен баталјон на територијата на Брегалничката дивизиска област.¹⁰⁴ Кон средината на 1931 год. југословенската жандармерија броела 18.203 жандарми (од кои 442 офицери и 35 воени чиновници) и 2.500 полициски извршни службеници.¹⁰⁵ Жандармеријата како помошен дел на војската во Кралството Југославија имала задача да „бдее“ над јавната безбедност, да одржува јавен ред и мир и да обезбедува услови за почитување на законите.¹⁰⁶ Таа била уредена како воена организација, но воените власти немале ингеренции над неа во поглед на командување. Командата и понатаму била (и во текот на 20-тите) во рацете на Министерството за внатрешни работи. За разлика од војската и морнарицата, жандармеријата била составена од доброволци. Офицерскиот кадар на жандармеријата бил составен од активни и резервни офицери. За жандарми главно биле избирани поднаредници, иако и чиновите од војската им биле признавани само титуларно. Службата се обновувала на секој три години, а по 10 години од нејзиното постоење овие рокови биле укинати.¹⁰⁷

Уредувањето на жандармеријата имало воен карактер во надлежност на министерот за внатрешни работи. Нестабилната југословенска граница кон Бугарија и Албанија, проблемот со вооруженото албанско население, раздвижувањето на качачкото и комитското движење како и општото незадоволство на македонскиот народ од севкупните состојби придонеле југословенската жандармерија да има уште по репресивна улога на просторите во Македонија. Широкиот опсег на нејзината работа често се преплетувал со ингеренциите на полициските и воени сили, а повеќегодишните кадровски проблеми, високиот степен на нивна слобода во ад хок одлучувањето, направиле сè за оваа формација да биде крајно омразена кај

¹⁰³ Костадин Палешутски Македонскиот впрос в бурџоазна Југославија 1918-1941 Софија 1983 год.; 63

¹⁰⁴ Миле Бјелајца Војска Кралевине СХС 1922-1935 Београд 1994 год.; 37

¹⁰⁵ АЈ, 37-22-174 лист.331; СБС ванред. Саз. За 1932 год.; 17

¹⁰⁶ Члан 1 од закона о жандармерији од 27 септември 1930 год.

¹⁰⁷ Л. М. Костиќ Административно право; 175-176, 389-390

населението. Од друга страна, за сузбивањето на комитското и качачкото движење биле распоредени 2/3 во југоистокот од целокупниот состав на жандармеријата во Кралството на СХС. Судејќи по човечките загуби, може да се каже дека најголемата цена за воспоставувањето на поредокот во новоосвоените области ја платила жандармеријата.

I .VIII Политички и воени мерки на Кралството СХС за спречување на акциите на ВМРО

Вооруженото дејствување на ВМРО во вардарскиот дел на Македонија преку преминување помали четнички групи од Бугарија и извршување поединечни терористички акции и атентати, целосно го свртело вниманието на политичките, воените и полициските органи на Кралството на СХС. Наоѓајќи се под постојан притисок на комитските чети и терористичките „тројки“ и „петки“, вардарскиот дел на Македонија, а особено неговите источни области, долго време се сметале за „специјална област“ во рамките на Кралството на СХС, а од 1929 година во Кралството на Југославија.

Воочувајќи ја новата вооружена тактика на раководството на Македонското ослободително движење ВМРО, воените и полициски органи на Кралството СХС во своите извештаи и самите потврдувале дека нивните акции се состоеле во преминување на чети со помал број на комити од причини што големите чети тешко се движеле по теренот и брзо се откривале од државните власти. Во своите воено-политички анализи за интензитетот на четничките акции, тие и самите дошле до заклучок дека акциите на Македонското ослободително движење ВМРО *„не можат и нема да престанат“* бидејќи тоа значело да се остави *„македонскиот народот без секаква морална поддршка“*, а во тој случај самата ВМРО ќе го загубела својот *„raison d’etre“*.¹⁰⁸

Режимот на Кралството на СХС се борел со сите расположливи воени, полициски и административни мерки да го спречи префрлувањето на комитските чети и на атентаторските групи преку границата откај Бугарија и со судски, насилни и репресивни мерки да го одврати македонскиот народот, особено интелигенцијата и студентската младина од содејството со ВМРО. Според изјавата на Светозар Прибичевиќ, министер за внатрешни работи и образование на Кралството на СХС, од вкупно 15,000 жандарми колку што имало во државата, 10,000 биле само во

¹⁰⁸ АИНИ, Фонд КПЛ к. XXXVII/18 бр. 225

вардарскиот дел на Македонија.¹⁰⁹ Граничниот појас откај Бугарија претставувал вистински одбранбен систем од жандармериски станици, гранични пунктови и бодликави појаси. Според известувањето на Иван Карацов, пунктов началник на Горна Цумаја, до И. Михајлов, стражарските караули на Кралството на СХС биле 3-4 пати побројни од бугарските караули, а во војнички однос, *„еден бугарски војник на 4-5 српски“*.¹¹⁰

За спречување и уништување на четите на ВМРО, командата на жандармеријата во Белград за потребите на Министерството за внатрешни работи во февруари 1925 година изработила и посебен правилник-упатство за старешините на јавната безбедност и полициските органи во вардарскиот дел на Македонија.¹¹¹

Во декември 1927 година највисоките воени и полициски органи на Кралството на СХС изработиле и посебни „безбедносни“ и „општи“ мерки за спречување на акциите на македонското ослободително движење ВМРО во вардарскиот дел на Македонија и ги доставиле до претседателот на Владата и до министерот за внатрешни работи на државата. Во „безбедносните мерки“ се предлагало преземање многубројни активности на државните власти за спречување на комитските акции, кои според мислењето на изготвувачите, *„во последно време значително се засилиле“*. Во набележаните „безбедносни мерки“ се предвидуваало државните власти да ги преземат следните позначајни акции и активности: зголемување на бројната состојба на граничните единици, и тоа спрема бугарската граница за најмалку 50 %, спрема албанската и дел од грчката граница, од Св. Наум до планината Пелистер, за 40 %, а другиот дел спрема грчката граница за 30 %; зголемување на бројната состојба на жандармеријата од 17.000 жандарми, колку што изнесувале во моментот (во 1927 година - б.м.), на 20.000 жандарми, колку што броеле во 1926 година и „целата територија да биде покриена со почести жандармериски потерни одделенија и патроли“; во сите околии да се назначеле најдобрите „поглавари“ за да останат подолго време за да стекнат доверба кај народот и да им се даде зголемување од 600 до 1.000 динари месечно за подобро да ја организираат разузнавачката служба; Министерството за сообраќај да го удвои бројот на чуварите на железничките линии од Ристовец до Гевгелија и од Велес до Кочани, бидејќи со засилувањето на чуварите би се намалило незадоволството кај населението што било принудено бесплатно и под тешки услови да ги чува пругите, а чиј број на дневно ангажирани луѓе од околните општини

¹⁰⁹ В. Македонско дело бр. 58, 25.1.1928 год. ; 1 ; В. Свобода или Смрт бр. 69 22.4.1928; 4

¹¹⁰ ЦДА, Фонд 396, оп. 2 а. е.18 л. 105-106 „Др. Дејанов“ писмо до И. Михајлов од „Веригин“ 10.10.1927 год.

¹¹¹ АИНИ, Фонд ТАО к. XXXVI/8 бр. 806

изнесувал 3.000 души: да се иницира формирање на нови „здруженија против комитските чети“ во оние места каде што немало, бидејќи тие „дале многу добри резултати против комитските банди“; „до крајни граници“ да се развие разузнавачката служба во сите околии; во буџетот за наредната (1928 година - б.м.) да се предвидат нови полициски агенти, и тоа: за Скопје 10, за Битола 6, за Штип и Велес по 5, за Охрид, Прилеп, Кочани, Куманово, Кратово, Гевгелија, Кавадарци, Радовиш и Крива Паланка по 3.

Во „општите мерки“ за спречување на комитските акции, се предлагало државните власти да се ангажираат за извршување на следните задачи: населувањето со нови колонисти да се врши „порационално и поинтензивно“, а со мешањето на „национално-свесните елементи“ (се мисли на српските колонисти - З.Т.) се засилувала безбедноста и „крајно се врши асимилацијата“, факултетот во Скопје да се укине, учителското училиште во Прилеп да се премести „на Север“ (се мисли во Србија - З.Т.), полните гимназии да се остават само во Скопје и Битола, а во другите места само нижи гимназии и да се комплетираат со „национално одбран наставнички кадар“ бившите егзархиски учители кои се „сомнителни и несигурни“ и службениците од локалното население кои се под влијание на бугарска пропаганда да се преместат „на Север“ (во Србија - З.Т.) и да се заменат со „национални сили“, како и да се заменат бившите егзархиски свештеници со „национално свесни и културни свештеници“; да се изнајдат 1,000,000 динари за изградба и довршување на „соколаните“, кои со своите идеи биле мошне корисни за „национално освестување на младината“; да се помага формирањето на пејачки и други национални просветно-културни друштва и организации, како и граѓански библиотеки и читалишта со „одбрани книги“; да се овозможи враќање на македонските емигранти од Бугарија, бидејќи тие „го сочинувале кадарот“ кој ВМРО го мобилизирал во своите чети; да се отежнуваат контактите на населението со Бугарија, а пасоши за Бугарија да се издаваат само во исклучителни случаи; да се влијае на печатот да не пишува за комитските настани; да се воведи лична карта на граѓаните за да се контролира нивното движење во внатрешниот сообраќај; да се преземат интензивни дипломатски акции за спречување на пропагандата на ВМРО во странство.

На крајот од елаборатот тие ги уверувале претседателот на Владата и министерот за внатрешни работи на Кралството на СХС дека доколку предложените мерки бидат извршени и „трајно спроведени“, комитските акции не само што ќе бидат „скршени и спречени“, туку за мошне кратко време ќе се изврши „потполно изедначување и асимилирање на населението“.

На тој начин, како што констатирале изготвувачите на елаборатот, „Бугарите ќе изгубат волја и понатаму да се интересираат за Македонија и тогаш секој многу поискрено и многу повеќе ќе пристапи кон идејата за зближување, па и во можна заедница на двете соседни држави“.¹¹²

Покрај изготвување специјални елаборати и проекти за спречување на четничките акции на ВМРО во вардарскиот дел на Македонија, по наредба на началникот на државната безбедност при Министерството за внатрешни работи на Кралството на СХС, Живоин Лазиќ, општинските власти во Струмица во 1927 година организирале широка разузнавачка мрежа. Во службата биле ангажирани луѓе од градот и околицата, а биле вклучени и локалните овчари, кои известувале за сите појави на комитските движења во околицата.¹¹³

Една од мерките на разузнавачката служба на Кралството на СХС, според Ж. Лазиќ, била и давање соодветни задолженија на службениците на Министерството за надворешни работи во европските земји, посебно во Софија, Виена и Рим. Покрај разузнавачките задачи, тие добивале и посебни упатства да ги поддржуваат оние политички партии во странство кои биле противници на ВМРО и да ги придобиваат во судирот со неа и во конфликтот против бугарските државни органи. Исто така, една од мерките што ги применувале државните власти на Кралството на СХС била и нудењето заштита и прифаќање на противниците во самата ВМРО, како што биле Стојан Мишев, Глигор Циклев, Славе Иванов и други и финансирање на претставниците на федералистичкото крило МФРО.¹¹⁴

Со поддржување на отцепените од организацијата, како и со финансирањето на претставниците на федералистичкото крило на ВМРО (Обединета) од фондовите на државната каса, Владата на Кралството на СХС, според Владимир Поп Томов, имала за цел да ги искористи меѓусебните противречности во организацијата за своите завојувачки планови спрема другите делови на Македонија под Грција и Бугарија, и да го „компромитира и разедини македонското ослободително движење“.¹¹⁵

Тргнувајќи од новата стратегија на раководството на ВМРО за пошироко опфаќање на младината и интелигенцијата во градовите во вардарскиот дел на Македонија, ЦК подготвил Устав на „Македонската тајна револуционерна младинска

¹¹² АМ, Фонд Милан Стојадиновиќ Министарство унутрашних дела бр. 2935 од 31 мај 1926 год., Исто фонд Ц.П кут. 1 бр. 916

¹¹³ АМ, Фонд РСВР, Пописник 2, Материјал бр. 21, Цитиран записник од сослушувањето на Тома Николов Фиданчев. Според Фиданчев, во секое маало во Струмица имало еден од тројца платени луѓе вклучени во општинската разузнавачка служба.

¹¹⁴ Исто

¹¹⁵ ЦДА, Фонд 3, оп. 4 а. е. 115 л. 1-4, „Доклад“ на В.П. Томов до ЗП (ЦК на БКП) Македонско движение и перспективите на ВМРО (Об) Виена 4.1.1926

организација“, одобрен и потпишан од Тодор Александров на 15.3.1921 година. Според член 1 од Уставот, ММТРО имала за цел:

а) да ја помага ВМРО во борбата за ослободување на Македонија од грчко и српско ропство и за обединување на нејзините три дела во една автономна политичка целина;

б) да □ служи како школа за подготовка на нови интелектуални борбени сили

а според член 3 од Уставот „член на ММТРО можел да биде секој студент или ученик од горните гимназиски класови, Македонец по потекло кој искрено ќе изјави желба да му се посвети не делото“ идеалот на секој „македонски младинец“ поред член 18 од Уставот требало да биде „од себе да создаде борец за ослободување и за обединување на распарчена Македонија“. ¹¹⁶ Според Герги Баждаров, кој го изработи Уставот на новата организација, ММТРО одиграла значајна улога кај ученичката и студентска младина во вардарскиот дел од Македонија пред с□ во „спречувањето на србизирањето на младината“ во Македонија, односно во спасување на „национално сознание и народното чувство“ на македонското население. ¹¹⁷ Посебно на удар биле токму членовите на ММТРО, а секое национално пројавување на студентската младина, интелигенцијата и на видните луѓе кои уживале голем авторитет во својата средина било придружувано со поединечни убиства или мистериозни исчезнувања. Само за една година, од октомври 1927 до октомври 1928 година, биле убиени 67 граѓани, меѓу кои: аптекарот Милан Генов од Скопје, студентите Благој Монеv од Штип, Кирил Ципушев од Радовиш, Тодор Поп Јорданов од Кочани, Тома Кујунџиеv од Струмица и др. ¹¹⁸

Според статистичките податоци на НК, во вардарскиот дел на Македонија од 1919 до 1929 година имало околу 1.400 политички убиства, а биле уапсени и престојувале во затворите повеќе од 25.000 македонски граѓани и селани. ¹¹⁹ Само во текот на 1927 и 1928 година во затворот „Лепоглава“ (кај Вараждин - З.Т.) биле испратени две групи од Македонија осудени за политички криминал. Првата група броела 251 лице, а втората 35 лица. ¹²⁰ Според рефератот на Димитар Влахов, поднесен на Светскиот конгрес против империјалистичката војна, на 27-29 ноември 1933 година во Амстердам, од 1923 до 1933 година во „Српска Македонија“ биле убиени 1.500

¹¹⁶ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, Скопје 2014 год.; 75-76

¹¹⁷ Герги Баждаров, Моите спомени... цит..., 105-109

¹¹⁸ ВЕРИТАС... цит... 555 Тодор Г. Зографски и Димче А. Зографски КПЈ и ВМРО (обединета)... цит... 196-204

¹¹⁹ ВЕРИТАС... цит... CXVI, XCVIII

¹²⁰ АМ, Фонд МНК ку.10 цитирани „Memento“ од 29.1.1933 год.

Македонци.¹²¹ А, според една статистика на Кралството на СХС, за првите 10 години од неговото владеење во вардарскиот дел на Македонија биле убиени 3.964 лица, 100.000 лица биле малтретирани, 400.000 лица биле уапсени од „политички причини“, а над 104.000 лица биле протерани надвор од земјата.¹²²

Со почнувањето на комитските акции се засилил и теророт над македонското население од Злетовската Област и од комитите и од државните власти. Државата давала големи суми пари за поставување жандармериски станици кои биле градени и по пат на ангарија од локалното население. Жандармериски станици биле изградени во Злетово, во Асеново, Плешенци, Кнежево и други места. Тие се поврзале со телефонски линии и настапила „опсадна состојба“ во овој крај. Четите на Црцориски, Трговишки и Максим Страцински сееле ужас по селата. Исплашеното население било принудено да ги гоштева со најубави јадења и четите и војската што била стационирана во Кратово и во Злетово. Според член 4 од злогласниот Закон за заштита на државата, што бил донесен во 1921 година во Народното собрание во Белград и со кој била забранета КПЈ секаде каде што ќе се појавеле бунтови или комитски чети се испраќало во тие места војска на гарнизон на неопределено време, а населението било должно да ја храни и снабдува со сите потреби, но и со месечен паричен додаток, и тоа без никакво надоместување од државата. Тогаш месните великосрпски агенти добиле широки овластувања, стапија во соработка со органите на власта, војската и државните чети и почнале најбездушно да го уценуваат, ограбуваат, претепуваат и праќаат на робија, во повеќе случаи, невиниот македонски народ од овој крај.

Несовесното чиновништво што било испратено на служба во Македонија, а особено во нејзиниот источен дел, ја искористило оваа ситуација, и тоа по незаконски пат, до максимум шпекулирајќи со комитскиот терор, за да го ограбува населението до гола кожа. И така, едни се збогатувале преку ноќ за сметка на народот, а народот западнал во крајна економска беда. Стравот од репресалии бил толку голем, што и најнискиот административен чиновник бил подложен на корупција и на секакви своеволија. Таквото чиновништво и вооружените органи на власта дотаму ја компромитирале државата што во Народното собрание опозицијата жестоко ја напаѓала партијата што била на власт и ги изнесувала сите злосторства на нејзините органи на власта во Македонија. Навистина граѓанската опозиција не го правела тоа за да го заштити македонскиот народот, бидејќи ни самата не била подобра кога

¹²¹ АИНИ, фонд ГГ, к. XXXVII/1 Бр. 737

¹²² Жорж Нурижан Македонската трагедија од Рим, Софија 1933 год.; 33

повремено ја земаше власта во свои раце, туку преку ваквите демагошки изјави сакала да придобие повеќе гласачи за време на изборите.

Испраканите чиновници во Македонија уште повеќе го разгорувале незадоволството на народот. Тие добивале специјални додатоци кои уште во 1920 година изнесуваа 25% од нивните месечни примања, а имало предлози да им се покачат и до 50%, додека на оние што биле на служба во пограничните области и до 100%.¹²³

Припадниците на некои полиберални граѓански партии, каква што била Земјоделската, исто така, остро го критикувале режимот и несовесното чиновништво во Македонија. Тие констатирале дека народот во Македонија најмногу страдал и од партиските расправи. Така народниот пратеник и подоцнежен шеф на Земјоделската партија, Јован Јовановиќ-Пижон, на 105. седница на Народното собрание, кога се дискутирало за буџетот на Министерството за внатрешни работи, во својата долга дебата ги констатирал овие специфичности за Македонија: дека државната администрација била лоша, дека е партијашка, дека не била законски устроена и дека во многу случаи била корумпирана. Потоа зборува за повеќе политички процеси што се одржале во Скопје, Куманово и Штип од нивниот тек, исказите на обвинителот на обвинетите и на бранителите се заклучувало дека положбата на Македонците е полоша отколку што била пред Првата светска војна. За ваквата положба тој пред сè ја обвинувал политичката власт. Тамошното чиновништво, според зборовите на Пижон, особено полициското, било недораснато, неспособно и особено многу корумпирано. „Таков е, за жал, случајот со судските власти, таков бил и со просветните власти во Јужна Србија. Поголемиот дел од тоа чиновништво сè уште сметало дека неговиот престој во Јужна Србија е како некој вид казна, како некој вид службување во колонија во која тие можеле да прават што сакаат, а во исто време и да се ползуваат“. За народот во Македонија вели дека бил воден од Македонското ослободително движење ВМРО и истиот тој народ го правел тоа што го барала Организацијата, а во изградбата на кралската држава тие речиси и не учествувале. Ако вака се продолжило и ако не се преземеле мерки за да се поправи ситуацијата во Јужна Србија, тогаш можело да се случи... идејата за автономна Македонија да земе поголеми размери, што би имале мака повторно да го решаваме прашањето кое веќе било решено со две или три војни.“ Меѓу мерките што ги предлагал Пижон спаѓало зголемување на бројот на жандармите,

¹²³ АВИИ к. 60 фасц. 2 Предлог од командата на Третата армска област со писмо Пов. бр. 2700 од 19.6.1920 год. до Министерството на војска и морнарицата.

да се испрати чесно чиновништво на кое би му се зголемила платата. И за воените чиновници вели дека требало да се избераат најдобрите и најсовесните.¹²⁴

Демократскиот народен пратеник Михајло Кујунџиќ уште пореално ја изнесувал несносната положба во Македонија и со уште поостри зборови ја критикувал владата на радикалите поради противнародниот режим што преку државните чети, војската и несовесното чиновништво владееле во Македонија. Иако демагошки тој главно ги изнесувал и вистинските причини за незадоволството на народот во Македонија, а во врска со тоа и успешните акции на комитите. Вели дека „Македонија би требало да биде рамноправна, но за жал, не е така. Народот во Македонија се наоѓал во онаа иста положба во каква што бил и пред освојувањето од страна на Кралството СХС. Зборувајќи натаму за несовесното чиновништво и лошата администрација во Македонија, Кујунџиќ вели: „Таму е подобро да си жандарм отколку министер за внатрешни работи во Белград; подобро е да си шумар отколку министер за шуми; подобро е да си падар отколку министер за земјоделство, сè е таму силно и богато. Богато е бидејќи е силно и несовесно. ...Тамошното локално македонско население било сметано како граѓанин од втор ред, кое имало само задолженија и секогаш само задолженија, а немало никакви права. Има луѓе кои би можеле да влезат во државна служба и кои би требало да влезат во државна служба, но сите врати им биле затворени.¹²⁵

Народниот пратеник за Тиквешкиот Округ, Глигор Анастасиевиќ, зборувал за своеволијата на жандармите и меѓу другото вели: „Жандармските одделенија често одеа во потера по комитите и наместо да ги гонат комитите, тие одеа од место до место, од село до село, и по ред ги тепале и на мртво ги претепуваат граѓаните. ...Од една страна, тој народ страдал од наметнатата управа, а од друга страна страдал од безобсирното прогонување од државните власти. ...Во едно село, еден зимски ден, она што никогаш не можело да се случи ни во турско време, упаднала комитска чета во селото Ангелци, кое се наоѓало во поле и кое имало преку сто луѓе, го опколила целото село и им заповеда на луѓето на полноќ да излезат надвор. ...Таа чета ги собира сите селани и ги вклучува во Организацијата преку заклетва дека ќе □ бидат верни на Организацијата, а кој ќе ја предал, ќе бил убиен. Четата си оди, иако само на неколку

¹²⁴ Александар Апостолов, Злетовската област, 526

¹²⁵ Исто; 528

километри имало жандармериско одделение. Вториот ден доаѓа власта и го затвора целото население од селото и ги држи луѓето во затвор и притвор цели месеци.¹²⁶

Демократскиот народен пратеник за Кривопаланечка Околија, кумановецот поп Трајко Арсиќ, инаку приврзаник на српската национална пропаганда во Македонија уште од турскиот период, исто како и претходните пратеници ја изнесувал невозможната ситуација што била создадена од властите во кривопаланечкиот крај. Тој зборувал дека народот со ангарија е теран да гради гранични караули. Околу народот, за последните 50-60 години постојано се вртела политиката те на овега, те на онега, политика којашто не одела кон тоа да му помогне на народот, туку да му пречи и со тоа придонела народот да се изгуби во политичкиот живот.¹²⁷

¹²⁶ Исто; 529

¹²⁷ Исто; 529

II. ОБНОВАТА НА ВМРО

Македонската револуционерна организација, веднаш по Првата светска војна, се нашла во особено тешка и сложена состојба. Поделбата на Македонија катастрофално се рефлектирала на натамошниот развој на македонското револуционерно движење. Заедно со бегалската маса, во Бугарија бил концентриран и најголемиот дел од активниот кадар на македонското ослободително движење, каде што за разлика од другите балкански држави единствено постоеле поповолни услови за развивање поактивна политичка и вооружена дејност.

По самата војна, со политичкото раздвижување на македонската емиграција во Бугарија и со пројавениот стремеж за обединување, била силно истакната паролата на македонското ослободително движење за автономија и независност на Македонија. Политичкото „верују“ на македонската емиграција било израз на желбите и стремежите на мнозинството на македонскиот народ распрснат низ Бугарија и организиран во братства и друштва коишто во своите погледи не се разликувале од поголемиот број дејци и револуционери на Македонската револуционерна организација. Во периодот кога се искристализирало барањето за идниот статус на Македонија, составено од следниве компоненти: автономија, самостојност, самоуправување, федеративно уредување во рамките на балканската федерација; главно доминирале две барања: паролата за независна Македонија и идејата за присоединување на Македонија кон Бугарија.¹²⁸ Барањата на македонската емиграција за идниот статус на својата татковина еволуирале низ неколку етапи. Причините за ваквата еволуција на барањата биле во зависност од решенијата на Париската мировна конференција и во политичките околности.

Бугарската влада настојувала барањата на македонската емиграција за решавање на македонското прашање да ги искористи за остварување на сопствените стремежи. Таа незадоволна од решенијата на Париската мировна конференција во меѓусебните односи со државните фактори на новоформираното Кралство СХС на големо ги користела политичките и воени дејности на ВМРО надевајќи се дека тоа било единствениот начин за присоединување на вардарскиот дел на Македонија кои Бугарија.¹²⁹ Бугарската државна политика во редовите на македонската емиграција барала тело, односно некаква „македонска установа“ која ќе се бори за остварување на нејзината политика. Од друга страна раководството на ВМРО во остварувањето на

¹²⁸Златна книга 100 години ВМРО, д-р Александар Трајановски, д-р Михајло Миновски, д-р Александар Апостолов, м-р Зоран Тодоровски и д-р Галина Кунуловска и група автори Скопје 1993 год; 153

¹²⁹Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 64

својата политичка програма за создавање автономна Македонија, единствена можност гледало во толерантноста и помошта од бугарските владини органи. Со својата активна политичка, дипломатска и вооружена дејност ВМРО станала важен фактор во внатрешната и надворешна политика на бугарските влади, а со своите уставни цели и програмски пароли за автономна, самостојна, независна и обединета Македонија била во голема противречност со режимот на Кралството СХС.¹³⁰

Основањето на Извршниот комитет на Македонските братства, всушност, претставува обновување на работата на стариот Комитет, формиран во 1912 година, на чело со Александар Протогеров. На Второто заседание, одржано на 24 ноември 1918 година во Софија, бил избран новиот состав на Комитетот, на чело со Иван Каранџулов. Извршниот комитет донел резолуција за неделивост на Македонија. Комитетот ја истакнал идејата за создавање независна Македонија, но не постоела алтернативна идеја Македонија да се распарчува меѓу Бугарија, Србија и Грција. Во текот на март 1919 година, Извршниот комитет пратил две писмени молби до генералот Кретиен, командант на сојузничките војски во Бугарија, во кои барал силите на Антантата да ја окупираат Македонија додека нејзиниот статус не биде решен на Конференцијата на мирот во Париз и да се дозволи една македонска делегација да биде примена на Конференцијата.¹³¹

На неговите мемоари се надоврзал и мемоарот на Внатрешната македонска револуционерна организација, потпишан од членовите на ЦК на ВМРО, Тодор Александров и Александар Протогеров, во својство на „задгранични претставници“ на Организацијата, пратен во март 1919 година до претседателот на Париската мировна конференција. Барајќи од името на Организацијата на Конференцијата да биде допуштена нивна „специјална делегација“, во мемоарот двајцата членови на ЦК на ВМРО истакнале дека за да има мир и спокојство на Балканот потребно е Македонија „да се зачува неподелена и во никој случај да не се остави под власта на Србија и Грција“. На крајот од мемоарот тие го навестили и своето револуционерно дејствување со заканата дека „нема да има мир на Балканот“ доколку не бидат прифатени нивните барања.¹³²

За да ја добие довербата и поткрепата на македонската емиграција во Бугарија, Извршниот комитет во јули 1919 година ја отфрлил идејата за присоединување на

¹³⁰ Исто

¹³¹ Златна книга 100 години ВМРО, д-р Александар Трајановски, д-р Михајло Миновски, д-р Александар Апостолов, м-р Зоран Тодоровски и д-р Галина Кунуловска и група автори Скопје 1993 год.; 153-154

¹³² Македонија зборник од документи и материјали, Софија 1978 год.; 626-632

Македонија кон Бугарија и ја истакнал паролата за независна Македонија. Ваквиот негов став бил официјално истакнат на VIII собир на македонските братства, одржан на 6 јули 1919 година, кога под притисок на делегатите го прифатил решението „еднодушно да се работи само за самостојна Македонија“. На тој начин, првобитното барање на Извршниот комитет за обединување на Македонија со Бугарија било заменето со барањето за независност и самостојност на Македонија.

Новата определба на Извршниот комитет на братствата била прифатена и од ЦК на ВМРО. Сметајќи дека во услови на изменети политички околности не може да се бара автономија на Македонија, Тодор Александров се плашел од евентуалната опасност автономијата на Македонија да биде дадена под „српски (југословенски) или грчки протекторат“, изразувајќи, притоа, уверување дека доколку се оствари независноста на Македонија, Бугарија била спремна да го врати добиениот дел од Македонија во 1913 година“. Новата програмска ориентација на ЦК на ВМРО била содржана и во инструкциите дадени на Димитар Наумов во август 1919 година, кој бил пратен како полномошник на ВМРО на Париската мировна конференција да се застапува за „*прогласување на Македонија во независна држава*“.¹³³

Изнесувајќи ја својата нова ориентација пред македонската емиграција и братствата низ Бугарија, а поаѓајќи од донесените резолуции и доследен на директивите на собирите на македонските братства, Извршниот комитет прикажувал дека отсекогаш се залагал за „неделивост на Македонија“ и за прогласување на Македонија во самостојна политичка единица во рамките на нејзините географски и економски граници и за полна рамноправност на сите народности што живеат во Македонија.¹³⁴

По Првата светска војна Македонската ослободително движење се нашло во особено тешка и неизвесна состојба. Оспорувана во војната со учеството на страната на поразената бугарска армија и распрената со поделбата на Македонија, таа не можела веднаш по војната да се консолидира. Во овој период кога македонските емигрантски сили во Бугарија пројавиле силно раздвижување и политичка активност, а особено кога се поставило прашањето со кои сили и со какви средства, легални или нелегални, ќе продолжи борбата за ослободување на Македонија, повторно се активирала дејноста на Македонската револуционерна организација.

¹³³Златна книга 100 години ВМРО, д-р Александар Трајановски, д-р Михајло Миновски, д-р Александар Апостолов, м-р Зоран Тодоровски и д-р Галина Кунуловска Скопје 1993 год.; 153-154

¹³⁴ЦДА, фонд 396 оп. 2 а. е. 51 л. 16 и а. е. 52 л. 1

Веднаш по војната пред и за време на одржување на Парискиот мировен договор старите членови на ЦК на ВМОРО, Тодор Александров, Александар Протогеров и Петар Чаулев, го најавиле постоењето на Организацијата под ново име: Внатрешна македонска револуционерна организација, како единствена реална сила што била во можност да го предводи македонскиот народ кон слобода, најавувајќи го притоа револуционерниот метод на дејство како единствено средство за борба против новите поробувачи на Македонија. Иницијатор за обновување на Организацијата бил Тодор Александров, кој се издигнал во прв лидер на Револуционерната организација. За неговата решителност да застане на чело на Македонското ослободително движење ВМРО, не плашејќи се од одговорноста пред големината на предизвикот, Иван Михајлов во својот есеј ќе напише „во тој однос Тодор пројави иницијатива на општественик од голем калибар“.¹³⁵ Во оваа нова етапа целокупната активност на Македонското ослободително движење се поистоветувало со неговото име. Како главен „организатор и душа“ на ВМРО и како „синоним“ на Организацијата, Тодор Александров се издигнал како најголем авторитет не само во Организацијата и меѓу македонската емиграција во Бугарија, туку и кај македонскиот народ во сите делови на Македонија.

За одржување на континуитетот на вооруженото дејствување на организацијата, ЦК на ВМРО уште на втората седница одржана на 17.1.1919 година донел одлука да се прати парична помош на пунктовите началници во Кустендил, Горна Цумаја, Петрич, Неврокоп и Струмица.¹³⁶ Под новото ВМРО своето прво појавување на македонската емигрантска и револуционерна сцена го имала преку својот прв мемоар испратен до претседателот на Париската мировна конференција од 1 март 1919 година изработен од Љубомир Милетич.¹³⁷ Овој мемоар бил потпишан од дотогашните членови на ЦК на ВМРО, Тодор Александров и Александар Протогеров во својство на „задгранични претставници“ на Организацијата. Тие во нејзино име барале на Конференцијата да биде допуштено присуство на нивна „специјална делегација“. Во овој мемоар двајцата членови на ЦК на ВМРО истакнале дека за да има мир и спокојство на Балканот потребно било Македонија да се зачува неподелена и под ниеден случај под власта на Србија и Грција. На крајот од овој мемоар тие навестили дека немало да има мир на Балканот додека не бидат прифатени нивните барања.¹³⁸

¹³⁵Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 65

¹³⁶Исто, 66

¹³⁷Георги Баждаров, Моите спомени, Предговор с ставителство и бележи Ангел Джонев Софија 2001; 83

¹³⁸Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 67

Во периодот од завршувањето на војната до потпишувањето на Париските мировни договори, на 27 ноември 1919 година, Организацијата зазела исчекувачка позиција, не преземајќи никакви револуционерни дејства, туку само мобилизаторски активности. Организацијата ги задржала старите организациски форми од пред Илинденското востание. Територијата на Македонија и понатаму останала поделена во пет окружни револуционерни комитети: Битолски, Скопски, Солунски, Серски и Струмички, со окружни војводи назначени од ЦК на ВМРО. Искористувајќи го „нескршливиот и непокорен“ карактер на Организацијата и располагајќи со старите курири, војводи и четници, како и познанства и контактите со илјадници луѓе вклучени во Организацијата, Тодор Александров уште од првите денови по војната одржувал врски со сите делови на Македонија под власта на Кралството на СХС, Грција и Албанија. Во овој период кога сè уште не бил зацврстен воениот и политичкиот режим на Кралството на СХС во вардарскиот дел на Македонија, Тодор Александров меѓу првите реагирал против теророт на српскиот четнички војвода Јован Бабунски.¹³⁹

При обновувањето на Организацијата Тодор Александров ги искористил старите врски со бугарските државни, политички и воени фактори, а особено за снабдување на Организацијата со оружје и муниција.

Барајќи сојузник за остварување на своите вооружени акции во Македонија, ЦК на ВМРО се поврзал со тајната офицерска организација „Воена лига“. Оваа офицерска организација, како и политичката опозиција во Бугарија, во Македонското ослободително движење на Тодор Александров нашле вооружена сила којашто била вклучена во внатрешните политички борби во Бугарија.

Заради добивање морална и материјална поддршка за извршување на своите идни акции, раководството на ВМРО и Извршниот комитет се поврзале со италијанските дипломатски и воени претставници во Софија. Врз основата на водените разговори, во Рим бил потпишан договор за почнување комитска акција во Македонија и поведување борба за соборување на земјоделската влада на Александар Стамболиски.¹⁴⁰ Притоа, италијанската влада ѝ ставила на Организацијата на располагање милиони италијански лири. Преку оваа соработка со ВМРО и непосредно со Бугарија, на Италија ѝ се овозможувало поголемо политичко и економско влијание на Балканот.

¹³⁹ Правителството на Александар Стамболиски и Македонското ослободително движење Софија 1923; 59-63

¹⁴⁰ Архив Србије, Београд збирка Т. Диниќ к.38 Београд 1933 год.; 56-57

И покрај тоа што соработката со Италија криела извесни опасности што во иднина можеле да предизвикаат несогледливи последици, раководството на ВМРО ја прифатило со мотивација дека главната цел била „автономија на Македонија“.¹⁴¹ Веднаш потоа било обновено Задграничното претставништво на Организацијата во Софија, во состав: Горги Баждаров, Наум Томалевски и Кирил Прличев. Покрај уставните задолженија за „издигање на престижот на Организацијата пред надворешниот свет“, ЗП имало задача да врши агитација сред македонската емиграција за неопходноста од нелегална борба во Македонија. ЦК на ВМРО, на меѓународен план, воспоставил контакти и со одделни турски воени кругови, со Револуционерната организација на Косово и со Хрватската селска републиканска партија на Стјепан Радиќ во Загреб, каде што имал и свој постојан делегат.

Активностите околу обновувањето на организацијата за кратко време биле прекинати со апсењето на Тодор Александров и Александар Протогеров, на 4 ноември 1919 година од страна на бугарската влада. Тие биле затворени заедно со околу 60 бугарски политички и воени лица, обвинети како главни виновници за националната катастрофа на Бугарија во Првата светска војна. Само по неколку дена, со помош на своите приврзаници, тие избегале од затворот, Александар Протогеров на 6 ноември, а Тодор Александров на 13 ноември 1919 година.¹⁴² Брзото бегство на Александров и Протогеров од затвор било извршено поради тоа што во круговите на ВМРО постоело уверување дека апсењето било извршено во договор со Кралството СХС и за да се спречело нивното екстрадирање. За нив Кралството СХС постојано барало екстрадиција сметајќи ги за најголеми злосторници според законите на својата држава.¹⁴³

По бегството од затворот, Тодор Александров и Александар Протогеров целосно пристапиле кон револуционизирање на Организацијата, преку вооружена борба да се дојде до ослободување на Македонија, без да се пренебрегнат и легалните средства на дејствување. Подготовките за нелегално комитско движење се организирале во името на автономна Македонија, со што автономијата станала основна парола на Организацијата, која почнала да се нарекува „автономистичка“ ВМРО.

По Првата светска војна Тодор Александров и генерал Александар Протогеров ги присвојуваат функциите на „*задгранични претставници*“ на ВМРО и како таква

¹⁴¹Златна книга 100 години ВМРО, 157

¹⁴²ДАССИП, Београд Ф. 24 док. 6/8 бр. 4952 и бр. 4607; АВИИ пописник 4 кут. 54 бр. 13

¹⁴³Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 70

почнала обновата на Организацијата.¹⁴⁴ Директивата за возобновување на активностите и дејноста на ВМРО е дадена на состанокот свикан од следбениците на Т. Александров веднаш по пробивот на Добро Поле. Активноста за рехабилитација и возобновување почнала со утврдување на материјалната положба на дел од поранешните војводи меѓу кои Стојан Мишев, Симеон Георгиев Кочански, Крсто Лазаров Кумановски и кратовскиот војвода Дончо Ангелов. Поради недостиг на средства, штипскиот војвода Иван Брло и четниците на Кратовската, Кочанската и Штипската чета останале без надомест. Ова била една од причините да се одметнат и да почнат грабежи врз влашкото и номадското (каракачани) население во Вардарска Македонија.¹⁴⁵ За организирано револуционерно дејствување во тоа време не можело да стане збор, бидејќи мировните договори сè уште не биле склучени и не било познато по која насока ќе се движи македонското ослободително движење.

Но, за сите било јасно кој ќе биде конечниот исход од војната. Победниците ја манифестирале својата одмазда со аспирации за територијални проширувања. Токму затоа Т. Александров, генерал Протогеров и П. Чаулев, во ова време се самопрогласиле за ЦК на ВМРО при што се обврзале да ја снабдат организацијата со оружје и муниција. Во овој поглед Т. Александров ги користел своите лични врски со бугарските офицери. Добиеното оружје се доставува во организациските погранични пунктови во Неврокоп, Петрич и Кустендил. Со тоа обновената ВМРО се подготвувала за дејствување во оние делови на Македонија коишто требало да останат под српска и грчка власт. Напоредно со процесот на обнова, Т. Александров и ген. Протогеров на 1. III 1919 година пратиле мемоар до Париската мировна конференција за допуштање на претставници на организацијата да земат учество на конференцијата.¹⁴⁶ Во оваа насока на 22. VIII 1919 година Т. Александров и Ал. Протогеров го ополномоштиле Димитар Наумов, роден во Битола, да ја претставува ВМРО во рамките на делегацијата на македонските националности со идејата за **независна Македонија**.¹⁴⁷ Во тоа време Централниот комитет на ВМРО дејствувал заедно со Исполнителниот (Извршен) комитет на братствата. Поради тоа г. Наумов добил полномоштво и од двата комитета со иста содржина.¹⁴⁸

Стремежите на Т. Александар и Ал. Протогеров да ја предводат ВМРО се соочувале со значителен отпор кај дел од македонските дејци во Бугарија. Изразот на

¹⁴⁴ Костадин Палешутски, Македонското ослободително движење след првата световна војна 1918-1924 102

¹⁴⁵ Славе Иванов Т. Александров и Македонското ослободително движење, Виена 1924 год.; 40

¹⁴⁶ Мемоар на ВМРО до претставителите на великите сили в Конференцијата, Софија 1919 год.; 3-8

¹⁴⁷ ЦДИА, Фонд 1853 оп. 2, ИДА 1990 год. бр. 60; 229

¹⁴⁸ Истото

очигледното незадоволство го давало списанието „Сила“, кое го уредувал познатиот историчар на македонското ослободително движење Христо Силјанов. На страниците од списанието се појавувале статии кои го оспорувале правото на двајцата да ја водат Организацијата, бидејќи тие не биле избрани на редовен конгрес, кој не бил одржан уште од време на хуриетот.¹⁴⁹ Списанието ги разобличувало Т. Александров и А. Протогеров како ги злоупотребувале средствата на организацијата останати во касата на ВМРО по 1908 год. и ги деконспирирал како „агенти на монархијата и Кобуршки“.¹⁵⁰

Во почетокот ВМРО се соочила со многу тешкотии во враќање на довербата која била во минатото во базата меѓу емиграцијата. Организацијата направила план со намера за навлегување на четите во Вардарска и Егејска Македонија за да ја врати довербата со намера користејќи го статутот за внатрешниот карактер на Организацијата да се наметне како единствен претставник на поробеното население во овие делови на Македонија. Но овој план првично наишол на еден проблем затоа што во првите денови на ноември 1919 година владата на Александар Стамболиски ги уапсила виновниците за „националната катастрофа“, меѓу кои и Т. Александров и А. Протогеров.¹⁵¹ Со помош на Славе Иванов, Стојан Мишев, Иван (Ване) Арсов на 13 ноември, Тодор Александров успеал да избега од полициската станица. Бегството се совпаднало со направената од Александар Стамболиски официјална декларација за подготвеноста на бугарската влада да ја отстапи Македонија на Кралството СХС, како и самата Бугарија да ја внесе во Кралство.¹⁵² Во оваа ситуација, опозицијата против Стамболиски се ориентирала кон освојување на незадоволните, од една, и ВМРО од друга страна. Т. Александров и Ал. Протогеров се стремеле кон сојуз со опозицијата, кој меѓу другото, ја хранел надежта за одмазда и во врска со Македонија.

На 27 ноември 1919 година бил потпишан Нејскиот мировен договор. Со тоа станало јасно дека Македонија повторно била поделена. Српската влада очекувала ВМРО да почне систематска и организирана активност во Вардарска Македонија, но до пролетта 1920 година тоа не се случува. Минувале само одделни мали чети со пропагандна цел, без да се почувствува организирано движење. Во исто време опозицијата во Бугарија сè уште била раздробена и нерешителна. Т. Александров и А. Протогеров не можеле да се потпрат на неа, и затоа не се решиле за посериозни напади

¹⁴⁹ Сила бр. 19 април 1919 год.; 14

¹⁵⁰ Славчо Ковачев Македонско дело и дејците му - Сила бр. 29 април 1919 год.

¹⁵¹ Изменниците на Македонското дело, Прага 1926; 26

¹⁵² АВИИ, поп. 3 к. 32 ф. 1 л. 41-42 од 17.10.1919 год.

во поробените делови на Македонија. Исто така, неизвесен околу својата лична безбедност, генерал. А. Протогеров заминал во посета на европските земји, а Т. Александров правел план да замине за Турција.

Во меѓувреме, опозицијата во Бугарија се консолидирала. Била формирана тајна офицерска лига. Тоа ги поттикнувало Т. Александров и А. Протогеров да влезат со чети во пограничните области (најчесто Кратово). ЦК ги амнестираше осудените од ВМРО четници кои во периодот од септември 1918 до 1920 година вршеле грабежи и разбојништва и повторно ги вратиле во Организација. Меѓу нив се Иван Брло, Мите Соколарски, Григор Циклев и други.

Впрочем, пролетта 1920 година ВМРО презела систематска и организирана активност во деловите на Македонија под туѓа власт. Т. Александров пратил писма до поглавните војводи, наредувајќи им да подготват терен за четнички активности. Прво испратил писмо до Симеон Гергиев Кочански во кое му предлагал својата чета да ја префрли во Кочанско. Тој во Кочани требало да создаде база за натамошно дејствување.¹⁵³ Потоа тој му пишал и на кратовскиот војвода Дончо Ангелов и Крсто Лазаров Кумановски, дека дошло време „за почнување на револуционерната работа“.¹⁵⁴ Во документите било истакнато дека четничкото движење се организира во име на **автономна независна Македонија**. Автономијата станала главен слоган на организацијата, поради што нејзините активисти и поддржувачи биле познати и како **автономисти**. ВМРО ги практикувала своите стари четнички тактики на борба, но голем дел од македонската емиграција во Бугарија барала нови методи и тактика на борба. Идејата била да се најдат други патишта и решенија за создавање поповолен режим во Вардарска и Егејска Македонија.

Некои емигранти настојувале да се постави прашањето за давање статус на Македонија како автономна единица на Кралството СХС. За таа цел одредени дејци со помош на војводата Милан Ѓурлуков воспоставиле контакти со српското дипломатско претставништво во Софија. На 8.1.1920 година раководството на ВМРО исто така испратило лице специјално за таа цел, кое требало да стапи во врска со владата на Кралството СХС на чело со ген. Милан Туцаковиќ за да почне преговори во духот за наоѓање решение за македонското прашање.¹⁵⁵ Се разбира, овие „дипломатски“ акции на двата центри на македонското ослободително движење не ги оствариле своите замисли. Токму затоа ВМРО продолжила уште порешително во организирањето на

¹⁵³ Славко Иванов Цит.; 18

¹⁵⁴ Исто

¹⁵⁵ АВИИ поп. 4/3 к. 60 ф. 3 бр. 11/1 л. 1

четничката борба, а другиот револуционерен центар залудно барал нови форми на дејствување за придобивање на населението во Вардарска Македонија. Делегатот на Кралството СХС во Софија ја известил својата влада во Белград дека ВМРО, пред сè, ќе работела за „во Македонија да го зачува духот на македонската непоколебливост...“ Во меѓувреме, ВМРО и Исполнителниот (Извршниот) комитет на братствата планирале да основаат организација во Женева, а ако тоа било невозможно, тогаш некаде во Италија, која ќе инсистира пред европските сили да се формира **автономна македонска држава**. Покрај тоа, ВМРО ја советува македонската интелигенција да влезе во државниот апарат на Кралството СХС, а во Бугарија инсистирале да се ангажира пратеник во националното собрание да биде член на политичка партија, но како Македонец. Во своите излагања тој требало да ги критикува решенијата на Париската мировна конференција, официјалната бугарска политика, Клемансо и Вилсон како измамник на сопствените принципи. Исто така, тој пратеник требало да настојува бугарската влада да обезбеди претставник на македонското население, а тоа да било ВМРО за решавање на македонското прашање.¹⁵⁶ Како резултат на тоа во почетокот на 1920 година, ВМРО се обидела да ги искористи различните тактички методи со цел да го зајакне своето влијание врз емиграцијата и населението во Македонија.

Во февруари 1920 година А. Протогеров веќе имал формирано 10 чети со по 15-ина четници за влез во Македонија, на кои им била дадена задача да подготват истовремени акции во повеќе градови и села во Вардарска Македонија.¹⁵⁷ Оваа акција била координирана и со поддршка на Италијанците, а ВМРО се согласила да испрати неколку чети во Албанија за да може и од таму да навлезат во Македонија. Заедно со сè друго во февруари ВМРО одлучила да им соопшти на српските чиновници-комунисти во Вардарска Македонија, дека и ВМРО прифаќала создавање на балкански комунистички републики.¹⁵⁸ Со тоа Организацијата имала за цел да ги привлече кон себе како соработници или барем да ги неутрализира. На 28.11.1920 година Иван Докиќ, кој го заменува ген. Милан Туцаковиќ во Софија ја известил Владата на Кралството СХС дека во Бугарија пристигнале двајца Албанци за да преговараат со А. Протогеров. Тие биле испратени од Македонско-албанскиот комитет чие седиште е во Константинопол (Истанбул).¹⁵⁹ Во средината на март А. Протогеров бил посетен од делегација на студентите Македонци и од истакнати војводи на

¹⁵⁶ Истото л. 1-2

¹⁵⁷ АВИИ поп. 3 к. 34 бр. 10 ф. 2 л. 170

¹⁵⁸ АВИИ бр. 2 ф. 1 л. 13

¹⁵⁹ Исто л. 89

Организацијата. Тие силно го молеле да се почне со подготвување акција во соработка со Италијанците и Албанците. Тој со тоа не бил согласен, бидејќи ЦК очекувал да се врати од Италија човекот пратен за таа цел.¹⁶⁰

За да може да ги пренасочи пренатрупаните воено-полициски сили против комитите, ВМРО навистина почнало преговори за заеднички дејства не само со Албанците и Италијанците, туку и со сепаратистите во Црна Гора, но и со некои муслимански организации во Босна. За привлекување на незадоволните муслимани, Македонската организација се подготвувала да испрати во Босна свои агитатори - муслимани од Цариград. Кон оваа акција на ВМРО наклонето се однесувала и Турција, бидејќи таа се надевала дека четнички дејства ќе ја опфателе не само Вардарска туку и Егејска Македонија, а Турција и Грција тогаш биле во соперништво за голем број области во Мала Азија, за кои подоцна војувале. Токму затоа лидерот на турското движење во Одрин Тајар-бег □ ветувал на Македонската организација да стори с□ што е во нејзина моќ да подигне некои револуционерни елементи во Албанија против Србите и Грците.¹⁶¹

Во почетокот на мај генерал. А. Протогеров заминал во околината на Охрид, Дебар и Кичево, а Т. Александров отпатувал за Италија каде што требало да преговара и да добие пари за издржување на четите. Во исто време војводите Тане Николов и Дрвингов се вратиле во Софија за да регрутираат меѓу младите уште четници¹⁶² кои требало да заминат за Егејска Македонија (гр. Воден) и оттаму да почнат напади во Вардарска Македонија.¹⁶³ Во почетокот на мај во Вардарска Македонија преминале и четите на Милан Гурлуков, Трајко Павлов, Петар Чаулев, Петар Мусев и др.¹⁶⁴ Населението почнало да се раздвижува. На крајот на истиот месец од Битола пристигнала порака до командантот на граничните сили на кралството дека „селаните од овие краишта со оружје во рака почнале да бегаат во планините“.¹⁶⁵ Посетата на Т. Александров во Италија дала резултати. На границата околу Охрид и Дебар почнале да се зголемуваат албанските напади, а во почетокот на јуни Азем Бејта, еден од водачите на Албанците, пристигнал во Бугарија за да води преговори со ВМРО.¹⁶⁶ Додека тој

¹⁶⁰ АВИИ, поп. 3 к. 34 бр. 3 ф. 1 л. 43

¹⁶¹ АВИИ, поп. 3 к. 35 бр. 1 ф. 1 л. 74

¹⁶² АВИИ поп. 3 к. 60 бр. 12/70 ф. 5 л. 3

¹⁶³ Исто

¹⁶⁴ Исто

¹⁶⁵ АВИИ по. 3 к. 35 бр. 1 ф. 1 л. 74

¹⁶⁶ Исто

бил во Софија качачките албански чети нагло ги засилиле акциите во Западна Македонија.

По преговорите со Азем Бејта, на 11.VI 1920 година, ЦК на ВМРО изработил „**директива за дејност во Македонија**“¹⁶⁷ според која целта на организацијата е „**извојување слобода под формата на автономија или независност на Македонија** во нејзините етнографски и економски граници“.¹⁶⁸ Во случај Македонија да остане под српска власт, организацијата првично имала за задача да им помогне на сите оние кои по легален пат се борат да „извојуваат федерално владеење на Кралството на СХС со Македонија како рамноправен член на федерацијата“. Централниот комитет на ВМРО соопштил дека ова било преземено поради внатрешни причини од политички карактер и од тактички размислувања...¹⁶⁹

За остварување на оваа цел или за успешното водење на легалната борба, ВМРО презела обврска да придонесе во создавањето легална организација во Вардарска Македонија под името **Македонски федеративен сојуз** по примерот на Сојузот на бугарските конституционни (уставни) клубови во Турција 1908 - 1910 г. Овој сојуз морал да води легитимна борба преку здружување со организации и партии од други области во Кралство СХС кои ја следеле и имале иста цел.

Во Македонија под грчко ропство, каде што „**условите се многу поразлични и многу потешки за разлика во Кралството СХС**“, организацијата си поставила како главна и непосредна задача „**зачувување на националната свест и името на населението таму**“ и да се изнајдат начини за населението да не емигрира, т.е. да не се применува договорот за „**доброволно**“ иселување склучен меѓу грчката и бугарската влада. Според неа, народниот елемент во Егејска Македонија бил значително разреден уште за време од 1913 година.¹⁷⁰

ЦК на ВМРО препорачувал основните принципи на Македонскиот федеративен сојуз да бидат:

1. Секоја област да има целосна самоуправа со свое народно собрание. Формата на внатрешното управување требало да биде според волјата на населението. Официјален јазик да биде јазикот на мнозинскиот дел од населението;

¹⁶⁷ Македонија, Сборник... Софија 1978 год. цит.; 658-660

¹⁶⁸ Исто; 658-660

¹⁶⁹ Исто

¹⁷⁰ Македонското освободително движење след првата световна војна, Костадин Палешутски, Софија 1993; 109

2. Заедничко народно собрание со претставници застапено сразмерно од сите области, заеднички министри и заеднички (свои) службени јазици;¹⁷¹

3. Името на државата: Федерација на Србите, Хрватите, Словенците, Бугарите (се подразбира македонскиот народ) и др.¹⁷²

Оваа нова ориентација за прифаќање на федеративната идеја на Македонија во рамките на Кралството СХС со легални средства и методи, претставувал нов облик и политичка тактика на Т. Александров пред парламентарните и општински избори во Вардарска Македонија. Со ова сакал да го искористи непријателското расположение на македонското население кон новата режимска власт и нејзината денационализаторска и асимилаторска политика. Тој како единствен и вистински претставник на македонското население настојувал Македонија да добие рамноправен третман во федеративното уредување во Кралството СХС откако пропаднале неговите желби за обединување и создавање одделна политичка единица.¹⁷³

За да се организира населението во Македонија, директивата предвидувала на секои 2 до 3 околии да се испратат по три-четворица легални и нелегални агитатори. Се препорачувало да се искористи летото 1920 година за зајакнување на организацијата преку создавање канали, пошта и др. Како база била одредена Пиринска Македонија, Ќустендил и другите погранични градови на Бугарија. Како советници на Централниот комитет освен професорите И. Георгиев, Љубомир Милетиќ и Никола Милев биле кооптирани и Георги Баждаров и Кирил Прличев. Централниот комитет одлучил дека во отсуство на Т. Александров од Бугарија ќе го заменува другиот член на Централниот комитет на ВМРО, П. Чаулев.¹⁷⁴

По пристигнувањето на Т. Александров во Вардарска Македонија веднаш почнала дистрибуција на окружното од името на ЦК дека борбата за ослободување на Македонија ќе продолжи сè додека не се извојувало „барем автономно управување за трите делови на таа област, сега поделена меѓу Србија, Грција и Бугарија“. Оваа идеја за обединета, независна или автономна Македонија можела да биде поставена на маса под покровителство на Друштвото на народите, на една од големите сили членки во него, или ако „Србите прифатат, можела да влезе во Кралството СХС како

¹⁷¹ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 110

¹⁷² Македонското освободително движење след првата световна војна, Костадин Палешутски, 109

¹⁷³ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 111

¹⁷⁴ Исто; 109

рамноправна членка во една федерација доколку Кралството го промени своето уредување во федерално“.¹⁷⁵

Во желбата за извојување автономно управување на Македонија (ако е можно на легален начин) ВМРО подало рака на сите здруженија, партии во Македонија и во другите делови на Кралството кои се бореле за ново федеративно уредување на Кралството СХС.¹⁷⁶ За да се постигнала оваа цел, сите членови и приврзаници на ВМРО се обврзувале да работат во следниот дух:

1. При општинските избори на 22.VIII 1920 година да гласаат за „одбрани и добри свои сограѓани или соселани“ кои ќе можеле да ги штитат интересите на населението и „да го олеснат добивањето на пратеничките избори“;

2. На изборите за конститутивно Собрание сите избирачи да гласаат „за најдобрите достојни локални народни водачи“ кои останале да живеат во Македонија, кои заедно со хрватските, словенечките, босанските и други народни претставници ќе можат да се борат „за извојување ново уредување, т.е. федеративно управување на Кралството СХС“;

3. Ако српската шовинистички власт не дозволувала да се одлучат за некој од проверените и истакнати локални водачи, тогаш „сите избирачи да го дадат својот глас за комунистите под услов тие да прифатат во прво време да се борат за федеративно управување (уредување) и спроведување на договорот за малцинствата“;

4. „**Првенците во градовите и селата**“, каде што порано имало егзархиски училишта запоседнати од Србите и претворени во српски или забранети училишта да поднесат пријави до владата во Белград со записници, до Друштвото на народите и до министрите на САД, Англија, Франција, Италија, Јапонија итн. Со овие пријави и записници морало да бараат враќање на училиштата. Исто така, требало и да се истакне примената на договорот за малцинствата. „**Ако оваа легална борба не успее - се вели во окружното, тогаш настаните ќе нè научеле што да правиме понатаму...**“¹⁷⁷

На изборите во 1920 година Т. Александров од позицијата член на ЦК на ВМРО го повикал македонското население својот глас да го даде за листите на Комунистичката партија на Југославија (КПЈ) поради нејзиниот делумно исправен став по македонското прашање. Тие полагале надеж дека дел од пратениците на оваа партија во Народното

¹⁷⁵ И. Михајлов Спомени II 1967 год. бр. 16; 700

¹⁷⁶ Исто

¹⁷⁷ Исто; 700-702

собрание на Кралството СХС ќе се издвоела како посебна „Македонска пратеничка група“, која ќе се борела за рамноправен статус на Македонија во Кралството СХС. Листите на КПЈ победиле во вардарскиот дел на Македонија делумно како последица на антирежимското расположение на македонското население, но и поради агитацијата на ВМРО во полза на КПЈ. За жал, планот на Т. Александров не се исполнил и не била формирана македонска парламентарна група.¹⁷⁸

Заедно со легалната активност, сепак, ВМРО спроведувала и нелегална. Нападите на четите од Бугарија сè повеќе се зголемувале. Од запад качачките акции, исто така, не сопирале. Српските власти биле стегнати како во клешти. Воените единици на територијата на Вардарска Македонија не можеле да се справат со многубројните навлегувања, бидејќи локалното население активно ги поддржувало четниците. Поради тоа на 15.VIII 1920 година, окружниот српски началник во Штип молел со телеграма до надлежните фактори во Белград повторно да се организира одредот на покојниот Јован Бабунски. Иако него го немало, вели тој, одредот ќе бил од голема помош бидејќи тие четници добро ја познавале месноста.¹⁷⁹

На 4 октомври пристигнало соопштение во кое се велело дека комунистички повици и програма на Комунистичката партија на Живко Топаловиќ се пронајдени кај заробените комити околу Велес, Прилеп и Битола. Заклучокот бил дека комунистите работат заедно со комитите во Македонија.¹⁸⁰ Т. Александров дури и испратил два лица да бараат од Обласниот комитет на Комунистичката партија во Скопје согласност ВМРО да дистрибуира окружно со поддршка на комунистите под услов во еден или два округа да се допуштат како втори („независни кандидати“) лицата кои ќе ги навела организацијата.¹⁸¹ Сепак, Обласниот комитет не се согласил. Во текот на подготовката на изборите за Конститутивното собрание ВМРО успеала да ги зајакне врските со Албанската револуционерна организација. Во ноември 1920 година се постигнала и формално спогодба (протокол) за соработка, која од страна на ВМРО била потпишана од Ал. Протогеров и д-р Ф. Атанасов.¹⁸² Според овој протокол, Македонското ослободително движење и македонското население под туѓа власт, Албанската револуционерна организација и Албанците од Косово и Македонија имале за цел борба за ослободување на Македонија во нејзините етнографски и географски граници и

¹⁷⁸ Никола Жежов, Панчо Михајлов Чавдар, Скопје 2017 год.; 82

¹⁷⁹ АВИИ поп. 4/3 к. 59 ф. 1 бр. 1-8 л. 1

¹⁸⁰ В. Политика Белград бр. 4475 7.10.1920 год.

¹⁸¹ Т. и Д. Зографски КПЈ и ВМРО Љ Обединета Вардарска Македонија 1920 - 1930 Скопје 1974; 27

¹⁸² А. Протогеров оди како пратеник на ВМРО таму. На пат за Албанија се сретнува со Ф. Атанасов којшто веќе се отцепил од ВМРО. Двајцата ги водат преговорите. Од албанска страна договорот го потпишал Хасан бег Приштина, Хоџа Кадри, Бедри Пајани и Сејфи Вламаси

ослободување на Албанците од Косово и Чамурија“.¹⁸³ Овој договор ги одредувал и границите меѓу Македонија и Албанија. Градовите Охрид, Струга и Ресен, кои се исклучително населени со Македонци остануваат во границите на Македонија. За Дебар бил предвиден плебисцит, а резултатот од тој плебисцит ќе одлучел на кого ќе му припаднел.¹⁸⁴

На изборите за Конститутивното собрание комунистите однеле значајна победа. Во Собранието биле застапени со 58 претставници - од кои 16 биле од Македонија. Српската буржоазија ги претставувала овие успеси единствено како резултат на активностите на ВМРО. По изборите Министерството за правда определило посебен судија, кој требало да спроведе истрага за сите лица кои биле вмешани во релациите (врските) меѓу локалното население и ВМРО.¹⁸⁵ Во Брегалничкиот Округ до 26.XII 1920 год. биле уапсени повеќе од 50 лица. Овие уапсени лица потврдиле дека директивата е од ВМРО да се гласа за комунистите. Во Кумановскиот и другите окрузи, исто така, не мал број на лица биле уапсени и изведени на судска одговорност. Но, тоа не ја запрело дејноста и активностите на комунистите. Додека истрагите се спроведуваа многу луѓе биле апсени и убивани без никаква причина, а во Тиквешкиот Округ продолжила подготовката за дејствување. На 28.XII 1920 тиквешкиот окружен началник го информирал командантот на Битолската дивизиска област дека Македонската организација се подготвувала да ги убие сите српски чиновници со нивните семејства. Се чекало само да се подготви и Битола за пожарот да се распламти.¹⁸⁶

Првите и основни несогласувања во македонските емигрантски струи и револуционерни сили во Бугарија биле во методите и средствата што требало да се применат во борбата за ослободување и создавање автономна или независна Македонија. Старите револуционери предводени од Ѓорче Петров воопшто не биле согласни со вооружените акции што ги преземал Т. Александров во вардарскиот дел на Македонија. Тие ослободувањето и решавањето на македонското прашање го гледале единствено преку водење легална „еволутивна“ борба.¹⁸⁷ Ваквите различни гледишта јасно излегле на површина на II собрание на македонските братства одржано на 18.X 1920 год. во Софија. Големата диференцијација меѓу овие две крила (фракции) во ВМРО повлекла зад себе уште подлабока рана во македонското ослободително

¹⁸³ И. Михајлов II; 59

¹⁸⁴ Исто

¹⁸⁵ В. Политика Београд бр. 4555 од 26.12.1920 год.

¹⁸⁶ АВИИ поп 4/3 к. 61. ф. 12 бр. 2/213

¹⁸⁷ Зоран Тодоровски, Тодор Александров,; 94

движење на автономисти и федералисти. Т. Александров како највлијателен член на ЦК на ВМРО во лицето на водечките луѓе на федералистите (МЕФО) според Никола Киров Мајски гледал како на најголеми непријатели. Тој не дозволувал да има различно видување на начинот и средствата во борбата за ослободување на Македонија. Секој што имал намера да се отцепи од Организацијата бил прогласуван за „предавник на македонското ослободително дело и смртен непријател на ВМРО“.¹⁸⁸ Постепено било формирано опозициско дејствување во самата ВМРО на чело со Ефрем Чучков, претседател на комитетот за помагање на бегалците во Кустендил. Тој бил под силно влијание на Ѓорче Петров. Федералистите прават сојуз со земјоделската бугарска влада на БЗНС и влегле во борба со ВМРО. Тие сметале дека невинитото се прикажувал бројот на комитетите и војводите кои го поддржувале Т. Александров. Сè повеќе се кревал гласот за преиспитување на дејноста на Организацијата и поправање на нејзината „погрешна тактика“.

Уште додека Т. Александров бил притворен од владата на Александар Стамболиски, кратовскиот војвода Дончо Ангелов настојува да се свика конгрес на кој би биле дефинирани насоките на идната револуционерна дејност.¹⁸⁹ Во октомври и ноември 1920 год. по влегувањето на Дончо Ангелов во Македонија, тој одново му предложил на Т. Александров да биде свикан конгрес колку што било можно побрзо за да се отргне мислата на преостанатите војводи дека „Организацијата е штипска или кратовска“.¹⁹⁰ По враќањето на Т. Александров во 1921 год. од Македонија назад во Софија бил дочекан со барање за конгрес од опозицијата околу Ефрем Чучков, која во меѓувреме зајакнала. Освен Ефрем оваа опозиција ја сочинувале и Стојан Мишев, Славе Иванов, Дончо Ангелов, Глигор Циклев и др. Некои од овие комитски војводи биле познати по своите анархични, безидејни и ограбувачки акции веднаш по Првата светска војна. Со еден збор, не биле навикнати на дисциплината пропишана со Уставот и Правилникот на Организацијата. Кај оваа група била истакната потребата за „нова револуционерна дејност“ и затоа барале да се свика нов конгрес на Организацијата каде што би бил избран нов ЦК и нова програма на ВМРО.¹⁹¹ ЦК на ВМРО не посакувал конгрес бидејќи сметал дека наклонетоста на дејците не била во негова полза. По шестмесечниот престој во Македонија Т. Александров истакнувал дека во Македонија веќе имало револуционерна дејност која била под негово раководство. Тој ја оживеал кореспонденцијата со војводите во пограничните реони (Паланечко,

¹⁸⁸ Исто

¹⁸⁹ Сл. Иванов Цит.; 21

¹⁹⁰ Исто

¹⁹¹ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 97

Кочанско и Кратовско), кои му биле лојални. Стравот од обединувањето на опозицијата против него бил голем, па затоа Т. Александров без знаење на другите два члена на ЦК се решил за крајно лошата цел. Кулминација на конфликтот помеѓу двете спротивставени организации настанал со потпишувањето на „Тиранскиот протокол“ на 20.12.1921 год. со Албанскиот револуционерен комитет.¹⁹² Протоколот го потпишале Александар Протогеров (член на ЦК на ВМРО) и д-р Филип Атанасов како претставник на федералистите. Целта на договорот била според член 2 „да се ослободи Македонија и изгради како самостојна држава со политичко уредување како Швајцарија (федерално)“.¹⁹³ Во април 1922 година овој договор бил донесен на одобрување од Т. Александров, кој енергично со огорченост го отфрлил.¹⁹⁴ Веднаш му испратил писмо на д-р Филип Атанасов заканувајќи му се со смрт. „Треба да знаете дека само ВМРО и организацијата имала право да свика конференции и да води преговори со странски и секакви фактори и да испраќаат одделни луѓе или групи во Македонија. Знаете ли дека со вашата постапка во Албанија „ќе одговарате со глава“. Александров намерно го испратил Протогеров во Албанија за да ги дознае нивните „пеколни планови и намери“.¹⁹⁵ Веднаш потоа под притисок на Александров од протоколот се откажал Протогеров. Но и д-р Филип Атанасов бил обвинет и остро критикуван од федералистите дека тоа го сторил без нивно знаење.

Покрај легалната дејност, федералистите почнале да создаваат и нелегална организација. Таа нелегална организација била активирана во Вардарска Македонија со испраќање чети. Федералистите добивале силна поткрепа од владата на Александар Стамболиски. Први на удар според законите на Организацијата биле највидните дејци на МЕФО кои имале најголемо влијание кај македонската емиграција во Бугарија. На 28.VI 1921 год. наредбата да се убие Ѓорче Петров била извршена. Наредба ја извршил Реџеп од Ресен. Но тука не се запрело, на 22.X 1921 год. бил убиен и Александар Димитров, министерот за внатрешни работи во владата на БЗНС предводена од Александар Стамболиски.¹⁹⁶ Во исто време, Иван Брло го убил и Дончо Ангелов, кој бил повикан во Македонија да учествува во организацијата и во подготовките за Конгресот. Да не можат кратовци брзо да се консолидираат и одмаздат за убиството на Дончо Ангелов, приврзаниците на Т. Александров го убиле и Митруш Циклев.¹⁹⁷ Брат

¹⁹² Од името на федералистите (МЕФО) во преговорите учествувале д-р Филип Атанасов, Павел Христов, Христо Цветков, Крсто Љондев, Ангел Василев и Крум Зографов.

¹⁹³ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 95

¹⁹⁴ Исто

¹⁹⁵ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 96

¹⁹⁶ Член на Македонското ослободително движење од крилото на „санданистите“

¹⁹⁷ Сл. Иванов Цит.; 36

на кратовскиот војвода Глигор Циклев. Откако биле извршени уште неколку убиства на истакнати членови на федералистите, набргу потоа 60 до 80 комити од автономистичката ВМРО предводени од Славе Иванов, Стојан Мишев, Глигор Циклев Мите Соколарски (Суџукаро) Јорде Грдовски и др. создале нов фронт против нивниот доскорашен водач Т. Александров. Тие веднаш се ставиле на располагање на МЕФО предводена од д-р Филип Атанасов, Крум Зографов и Никола Јуруков. Кон крајот на 1921 год и почетокот на 1922 год. била формирана нова организација наречена „Македонска федеративна револуционерна организација“ (МФРО). Избрале свој ЦК и задгранично претставништво. Отцепувањето на федералистите од автономистичката ВМРО имало повеќе личен карактер отколку идејни мотиви биле мотивирани пред сè од тоа да го преземат раководството на ВМРО.¹⁹⁸ МФРО ја прифатило соработката со земјоделската влада на Александар Стамболиски, која пак од своја страна била заинтересирана за паралелна комитска активност со ВМРО. Поради недостиг на материјални средства раководството на оваа организација со посредство на Славе Иванов стапила во контакт со претставник на Кралството СХС во Софија. Тоа бил Милан Ракиќ.¹⁹⁹ На таа средба бил постигнат договор за следниве точки:

1. Да бидат дадени сите потребни средства за водење борба против ВМРО;
2. Ако борбата во Бугарија против ВМРО земела такви размери што би го оневозможила натамошниот престој на федералистите на оваа територија, во таков случај да им се дозволи да преминат во Кралството Југославија и таму да ја продолжат борбата со организацијата;
3. На сите комити и војводи кои би преминале во Кралството Југославија да им се дадела амнестија за сите сторени дела од 1915 година па наваму;

За одговор по овие точки не се чекало долго време од Белград. Претседателот на владата на Кралството СХС, искусниот дипломат Никола Пашиќ, веднаш ги прифатил сите услови и одредил „доволно средства за борбата против ВМРО“.²⁰⁰ Првиот чекор за борба против ВМРО од страна на МЕФО бил формирањето 3 чети од 36 до 28 четници со намера да преминеле во Вардарска Македонија и да вршат пропаганда против ВМРО и Т. Александров и во погоден момент да бил убиен.²⁰¹ Борбата во текот на 1922 год. се префрлила на територијата на Вардарска Македонија. Бројот на четниците на МЕФО во овој период бил зголемен на 160 луѓе. Судирот меѓу ВМРО и МЕФО не можел да остане незабележан од војската на Кралството СХС. Според

¹⁹⁸ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 98

¹⁹⁹ Александар Апостолов, Злетовска Област, 532

²⁰⁰ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 98

²⁰¹ Исто

извештаите од Министерството за војна од тоа време регистрирале дека во Македонија под српска власт имало регистрирано постоење на два вида на чети. Едните на ВМРО и другите на МЕФО. Ниту едните ниту другите засега не сакале да почнат со отворена борба во Македонија за да не би биле обвинети за братоубиствена војна и неизмерна штета по македонското дело.²⁰² По формирањето на МЕФО и нејзините чети, Т. Александров упатил отворени закани изрекувајќи при тоа „смртна пресуда на секој кој не е со него и не го смета за ослободител на Македонија“. Во декември 1922 год. преку весникот „Илинден“ тој испратил „УЛТИМАТУМАТИВНО ПИСМО“ во кое ги обвинувал федералистите како предавници, престапници, шпиони отцепени, туѓи платеници, најавувајќи им дека ќе ги употребел сите средства за пресметка со нив.²⁰³ Како еден од доказите за тоа дека бугарската влада ги помагала федералистите и им овозможувала пребегнување во Вардарска Македонија каде што се ставале под српска служба била и четата на Стојче Добрев. ЦК на ВМРО веднаш дала наредба до Панчо Михајлов Чавдар да ја пронајде и ликвидира оваа чета на Добрев. За Стојчо Добрев ВМРО имала проверени и сигурни сознанија дека учествувал во убиството на Симеон Георгиев Кочански и дека бил таен агент на бугарската влада.²⁰⁴ Кон крајот на 1922 год од страна на кочанскиот војвода Панчо Михајлов Чавдар оваа чета била разбиена.²⁰⁵ Терминот „ренегати“ Т. Александров го користел за членовите на МФРО, односно федералистите за кои членот на ЦК на ВМРО сметал дека отворено се ставиле во српската служба.²⁰⁶

Во 1922 год. ВМРО судирите со федералистите почнале да се водат во Пиринска Македонија со цел да се спречи влијанието и создавањето на федералистички бази за навлегувања во Вардарска и Егејска Македонија како и за борба против владата на Стамболиски. ВМРО дала големо значење на Пиринска Македонија. Базите што биле создадени од федералистите со помош на земјоделската влада и Алеко Василев-Пашата биле целосно преземени (проголтани) и ставени под контрола на Организацијата. По разбивањето на федералистите голем дел од нив барајќи спас од Организацијата со помош на Милан Ракиќ преку Грција се префрлиле во Македонија под српска власт и во 1923 год. целосно се ставиле на услуга на српската власт.²⁰⁷

²⁰² АЈ, Ф. МУП, Збирка 14-36-107

²⁰³ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 100

²⁰⁴ Никола Жежов, Панчо Михајлов Чавдар, 50

²⁰⁵ Исто80

²⁰⁶ Исто, 108

²⁰⁷ Александар Апостолски, Злетовската област, 532

По ставањето под контрола на Организацијата на базите создадени од федералистите во Пиринска Македонија, ВМРО ја продолжила својата активност во Македонија под српска власт. Во март 1922 година се појавиле чети во Кратовско и Кочанско.²⁰⁸ По тој повод весникот „Политика“ ги повикал српските власти да одговорат против зачестените акции на ВМРО со напад врз територијата во Бугарија. Според весникот „коренот на злото не е во Јужна Србија (Македонија под српска власт) туку во Софија“.²⁰⁹ Како одговор на српските закани комитските чети се насочувале повеќе кон селата колонизирани со српски елемент. Во средината на март било нападнато с. Ерцелија, Овчеполско, населено речиси само од колонисти Срби.²¹⁰ Ова било искористено од српскиот печат, кој □ препорачувал на кралската влада да насели Срби во цела Македонија, за да не може повеќе таму да дејствуваат четите на ВМРО.

Владата на Кралството СХС почнала со уште поголеми репресии да се активира. Веднаш било почнато со притисоци и процеси во Скопје, Куманово и Штип против локалните жители обвинети за прикривање на четите на ВМРО. Во скопскиот процес под судска одговорност биле обвинети 175 селани. Заедно со нив биле и двајцата фатени комити.²¹¹ За време на судскиот процес нападите на четите од Организацијата во Битолско, Куманово и Штипско се зголемуваат.²¹² Обвинението во скопскиот процес го водел лично синот на Никола Пашиќ - Радомир Пашиќ. Судот пресудил 5 смртни пресуди, 83 ослободителни пресуди, а преостанатите биле осудени од 1 до 20 години затвор.²¹³ Во кумановскиот процес се осудени над 300 лица,²¹⁴ а во Штип - десетици.

Во средината на 1922 година, водечкото јадро на ВМРО, предводено од Т. Александров, било префрлено во Вардарска Македонија. Во него влегувале четите на Ефрем Чучков, Иван Брло, Пано Ефтимов (Мечкуевски), Лазар Велков Дивлјанец, Васил Василев, Крсто Лазаров Коњушки, Мите Опилски, Стојан Леков, Георги В'ндев и др.²¹⁵ Целата територија на исток од реката Вардар била во голема подготовка за масовна акција. Четите агитирале со слоганот за **автономна Македонија**. Меѓу нив е и

²⁰⁸ В. Политика бр. 4984 од 4 март 1922 год.

²⁰⁹ Исто бр. 4986 од 11 март 1922 год.

²¹⁰ Исто бр. 4990 од 15 март 1922 год.

²¹¹ Македонското ослободително движење след првата световна војна 1918-1924, Костадин Палешутски Софија 1993 год.; 113

²¹² Исто; 114

²¹³ Исто; 115

²¹⁴ Исто; 116

²¹⁵ Исто; 117

Георги Атанасов, член на Воениот сојуз,²¹⁶ подоцна бил назначен за специјален претставник на ЦК на ВМРО и за секретар на Алеко Василев-Пашата.

При оваа обиколка на Вардарска Македонија од страна на Т. Александров меѓу другото на 15.V 1922 година почнал да дели инструкции за најважните задачи на четите во битолскиот реон.²¹⁷ Неговите инструкции биле постепено да се организираат сите села со македонско, албанско и мешано население и, како на самиот почеток, „најздравиот способниот дел од селаните, а подоцна и сите селани да се заколнат под заклетва“. Таа гласела: **„Се колнам во Бога, верата, совеста и честа дека ќе се борам до смрт за слободата на нашата поробена татковина Македонија. Ако ја изменам заклетвата или ги издадам тајните на организацијата, нека бидам убиен со пушката и ножот што го бакнувам овде“**.²¹⁸ Т. Александров, исто така, наредил да се влезе во заедничко дејствување со албанските ослободителни чети во Македонија и заеднички да го спроведат и исполнат договорот меѓу ВМРО и Албанскиот комитет потпишан од ген. Протогеров и Бедри Пејани.²¹⁹ Укажал и дека по влегувањето на Петар Чаулев во Македонија, Битолскиот Округ останува под негова команда. Во текот на летото и есента 1922 година ВМРО правела нови обиди за соработка со комунистите во Вардарска Македонија. За воспоставување потесни врски со Велес заминал Илија Кушев. Тој таму се криел во домот на поранешниот градоначалник на комунистичката општина, Никола Цураков. Задачата на Кушев била заедно со комунистите во Велес да формираат чета која ќе водела пропаганда за **независна Македонија**. Тој му соопштил на локалното партиско раководство дека ставот на комунистите во Македонија за Т. Александров и Ал. Протогеров му бил добро познат и јасен, но не требало да се заборава дека во ВМРО има многу искрени и чесни патриоти подготвени да се жртвуваат за **слободна и независна Македонија**.²²⁰ **„Во името на таа цел, јас ви предлагам заедничка борба: да почнеме вооружена борба против угнетувачите - да најдеме храбри и чесни момчиња да влезат во мојата чета, а јас би работел во целосна согласност со вашата организација во градот“**²²¹, предлагал Кушев. Разговорот завршил без позитивен резултат. Велешката комунистичка група зазела став дека на Т. Александров не можело да му се верува бидејќи во неговата политика имало дволичност: ВМРО ги гонела комунистите во Бугарија, а во Вардарска Македонија сакала да влезат во сојуз со нив. Затоа Кушев се насочил на разговори со

²¹⁶Спомени Петар Шанданов ЦПА ш. 2120 л. 30

²¹⁷ЦПА ф. 227 оп. 1 а. е. 8

²¹⁸Исто

²¹⁹Исто

²²⁰Т и Д Зографски Цит.; 54

²²¹Исто

скопските комунисти. За таа цел Никола Цураков во Велес ги донел старите комунисти П. Георгиев и Аца Петровиќ. Но, и тие не го прифатиле планот на Илија Кушев. Само Цураков го поддржувал. Со негова помош Кушев останал во Велешко со неколку свои другари. Малку подоцна кон нив се приклучиле и четворица Турци од с. Оризари, кои преминале во илегала поради криминални престапи кои ги направиле. Но, оваа мала чета не успеала да направи ништо посериозно. На 29.XI 1922 год. за да се амнестираат пред српските власти или поради парична награда Турците го заклале Илија Кушев заедно со двајцата негови најдоверливи придружници. Заедно со Кушев во Вардарска Македонија претходно пристигнал и поетот Љубомир Весов, кој исто така формирал мала чета во Крушевско. Но, и нејзината судбина не била различна од судбината на четата во Велешко. На 3.XI 1922 година во престрелка со жандармеријата Љубомир Весов паднал убиен, по што четата му се распаднала.

ЦК на ВМРО направил и трет обид за воспоставување поблиски контакти со комунистите. Неколку недели по убиството на Илија Кушев во Велес пристигнал и Никола Гулев (син на Питу Гули). Но, и овој пат подадената рака на ВМРО за заеднички планирани дејствувања е одбиена. За комунистите во Македонија и во целото Кралство СХС била туѓа тактиката на меѓународното комунистичко движење за обединет фронт на социјално и национално угнетените (потиснатите).²²²

Во последните месеци од 1922 и почетокот на 1923 година ВМРО имала значајна мрежа на комитети низ цела Македонија. Влијанието на Организацијата во Егејска Македонија било послабо. Во исто време ВМРО градела голема мрежа на свои претставници во Европа. Воспоставиле добри врски со фашистичка Италија, ревизионистите Унгарија, Германија, Албанци и со Хрватите на Степан Радиќ. ЦК на ВМРО го испратил ген. Ал. Протогеров на повеќе меѓународни форуми. Тој бил во Ценова, во Лозана каде што врачувал меморандуми до големите сили, преку изјави на посредници за политика на Мусолини за можното решавање на македонското прашање и други. Организацијата имала претставници во најважните европски центри: Цариград со д-р Горги Николов, Будимпешта - Наум Томалевски, Берлин - Тома Карајовов, Берн - Атанас Кацаров, Рим - италијански мајор Лоди, Албанија - Ангел Поп Василев, САД - Тодор Кожухаров итн. Италија и Албанија на ген. Протогеров му предлагале центарот на ВМРО (базата) да биде префрлен надвор од Бугарија со цел да не биде ранлива Организацијата пред големите сили. ВМРО била предводена од Т. Александров независно од тоа што ЦК бил составен од три членови. Т. Александров се истакнал со

²²² Исто

големи квалитети на политичар и стратег. Во интелектуален однос тој се издвојувал од преостанатите двајца членови на ЦК на ВМРО. Во својот личен живот бил вистински бескомпромисен, цврст и неумолив. Во основата на организацијата се залага за Статутот кој бил усвоен на Конгресот во Рила 1905 година, правилникот за работа од 1908 година (Конгресот во Кустендил) и правилникот на четите утврден од Рилскиот конгрес. Уставот бил препечатен во 1923 година отстранувајќи ги текстовите кои се однесуваат на регионот Одрин. Исто така, бил користен и стариот печат на ВМОРО, а новиот печат бил направен веднаш по конгресот во селото Србиново (Брежани) во 1925 година. Исто така, била запазена и старата поделба на револуционерните окрузи, изоставувајќи го само Одринскиот Регион.

Новата 1923 година беше многу поволна за четничките напади во Вардарска Македонија. Емиграцијата во Бугарија постигнала помирување со Организацијата. Од тие причини четите на ВМРО се решиле на поголеми дејствувања против колонистите Срби. Така на 16-17 јануари 1923 година го нападнале Кадрифаково, Светиниколско, каде што загинале 26 Срби, 15 биле повредени, изгореле пет куќи и уништиле многу добиток.²²³

Откако добила информации за кадрифаковските настани, владата на Никола Пашиќ ја зголемила цената за Т. Александров од 100.000 на 250.000 динари.²²⁴ Министерството за внатрешни работи инсистирало до министерот за одбрана да им нареди на сите гарнизони во Македонија под српска власт да заземаат позиции на границата со Бугарија. Министерот за внатрешни работи дури подготвил и предлог-план до владата за навлегувања во бугарската територија, од каде што четите на Организацијата навлегувале во Македонија.²²⁵ На 19 јануари командантот на целата жандармерија во Кралството СХС и шеф на државната безбедност Жика Лазиќ дошол во Штип заедно со неколку други високи функционери од Министерството за внатрешни работи. Печатот посочил дека целта на оваа посета била да се одржи конференција со командантите на армиските области, окружните и околинските началници на полицијата од Кумановскиот и Брегалничкиот Округ, на која требало да се истакнат планираните мерки за заштита на границите.²²⁶ Весникот „Политика“ сметал дека оваа конференција била бескорисна (како и сите дотогаш) и повикувал да

²²³ БИА, БДКМ ф. 189 II В 9739 Известие на ЦК на ВМРО бр. 3 од 5.2.1923 год ; ЦДИА ф. 396 оп. 2 а. е. 2 л. 62

²²⁴ В. Политика бр. 5294 19.1.1923 год.

²²⁵ Исто

²²⁶ Исто бр. 5295 од 20.1.1923 год.

се пристапи кон екстремни мерки - навлегување на војската во бугарската територија околу границата со Кралството СХС.²²⁷

И покрај строгите мерки комитските напади не престанале. Весникот „Рајхспост“ во бројот од 30.1.1923 година соопштил преку комисијата на Рајс низа престрелки на четите со армијата во Скопско, Крушевско, Струмичко и Штипско каде што биле уапсени повеќе од 100 лица, и покрај тоа активностите на ВМРО продолжиле.²²⁸

Во меѓувреме за 18.III 1923 година биле закажани парламентарни избори во Кралството СХС. ВМРО се соочила со многу тешкотии во својата предизборна агитација. Организацијата се обидувала да состави заеднички листи со турско-муслиманската партија Џемиет или со републиканците, но не успеала да постигне договор за заеднички настап. Затоа Т. Александров објавил ново окружно од 9.11.1923 година до окрузите и околиските војводи во Вардарска Македонија, дека на членовите и приврзаниците на ВМРО им било дозволено „во секој округ да кандидираат во листите на српските партии - дури и во листите на радикалите и демократите - добри, чесни и храбри локални родољупци, но под услов: штом се конституира собранието, одбраните македонски пратеници да се откажат од партиите, во чии листи се избрани и да прогласат посебна македонска парламентарна група“.²²⁹

²²⁷ Исто

²²⁸ В. Рајхспост 30.1.1923 год.

²²⁹ БИА, ДБКМ Ф. 189 II В 9740 ; ЦДИА Ф. 396 оп. 2 а. е. 2 л. 2

III. ДЕЈСТВУВАЊЕ (акции) НА ЧЕТИТЕ НА ВМРО

Веднаш по завршувањето на Првата светска војна, ВМРО ја обновило својата револуционерна комитска активност во вардарскиот дел на Македонија под српска власт. Како главна база на организацијата била територијата на Пиринска Македонија. Нерешеното македонско прашање и новата поделба на Македонија на Париската мировна конференција била главна причина за обновата на ВМРО и масовното зачленување на македонското население во оваа организација. Раководството на Македонското ослободително движење не ги признавало границите воспоставени на Париската мировната конференција и поделбата на Македонија, по што се почнало со обновата и формирањето на комитските чети. Тодор Александров, како што пишува Ангел Узунов во „Спомените“, се потпираше пред сè на луѓето во Организацијата коишто биле „чесни предани и посветени на делото – не трпеше и не ги допуштале до себе и во Организацијата оние што еднаш ги нарушиле нејзините закони“. Тој не им верувал и не ги почитувал оние што еднаш станале предавници на Организацијата и со ново предавство сакале да ја докажат својата верност кон неа. За Александров предавникот секогаш си останувал предавник и требало да одговара за своите дела. Затоа многумина од тие што извршиле престапи се плашеле од него. „Тој ниту зборуваше ниту простуваше“.²³⁰ Користејќи ги бугарските воени магацини за оружје, старите канали за премин на чети, скриеното оружје во сопственост на организацијата – комитските чети уште во 1919 година почнале интензивно да навлегуваат на територијата од Вардарска Македонија под српска власт. Безбедносните служби постојано ја известувале централата во Белград за комитските навлегувања во тој период.

Една од првите наредби на новоформираната команда на Третата армиска област била од 13 јануари 1919 година. Таа се однесувала на новоформираните административни служби на територијата од Вардарска Македонија, „а поводот бил подмолната работа на бугарската агитација и шпионажа“. Биле одобрени парични средства за стимулирање на работата на службениците и нивно ставање на располагање на полковната окружна команда. Тие требало да бидат чесни и лојални „до крајност во српството и српските цели“.²³¹ Исто така командантот на Вардарската дивизиска област наредил на крајот од јануари до сите полковски окружни командни структури детална книга „личните податоци на сомнителните лица“ во која би се

²³⁰ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 109

²³¹ АВИИ, п 4/3 к. 57 ф. 5 д. 9/1 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 3164 од 21.1.1919 год.

внесувале податоци за нивното однесување и работа.²³² Сепак, командантот на Брегалничката дивизиска област, полковник Јован Викторовиќ, навел дека во својство на службеник „Македонецот сè уште не бил употреблив како сигурен службеник. Сè што соопштувал требало да се прими со резерва...“ и дека во тој момент тој не се осврнувал толку на извештаите од службеникот дури и ако тие се совпаѓале.²³³

Главни центри (бази) на ВМРО биле пограничните градови во Бугарија, Ќустендил, Горна Џумаја, Неврокоп и Петрич. Последниот од овие центри (Петрич) во текот на дваесеттите години станал тврдина на ВМРО, главен град на областа која имала многу малку поврзаност со бугарската држава. Според Зоран Тодоровски, најголема концентрација на комитски чети имало во Ќустендил.²³⁴ Освен Кривопаланечкиот Реон кој гравитирал спрема Ќустендил, исто така бил користен и Струмичкиот Реон (кој гравитирал спрема Петрич) за внесување чети. Но, како резултат на освојувањето на Струмица со нејзината околината од страна на Кралството СХС овој реон го намалил своето значење. Старите канали за внесување и навлегување на четите ефикасно функционирале првите години од третата деценија на XX век. Запустеноста, непристапноста на планините, како и недоволниот број на жандарми и гранични единици го олеснувале влегувањето на четите кои имале добра логистика и добро организирани водачи.

Уште во зимата (почетокот на јануари) 1919 год. почнале да се насетуваат и да се предвидуваат активностите и движењата на комитските чети. Делегатот на Врховната команда од Софија предупредил дека на територијата на Македонија биле формирани две чети. Првата била под водство на Јордан Дамјанов и дејствувала во Западна Македонија, Кичево и Галичник. Втората била видена меѓу Крива Паланка и Кратово.²³⁵ Раководејќи се од тој, како и од други извештаи, командата на Третата армиска област на 25 јануари издала наредба во која се наредува на сите окружни команди и вооружени началници, секој во својата зона на дејствување, да преземат најенергични мерки за спречување на комитските акции.²³⁶ Истата зима, поточно на 20 февруари, комитите ја запалиле куќата на Арсе Давитковиќ од село Опиле.²³⁷ Пролетта 1919 година, според извештаите на воените и полициските органи, се

²³² АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 5 д. 2/17 Извештај команде Вардарске дивизијске области команде Треће армијске области пов. бр. 3329 од 30.1.1919 год.

²³³ АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 5 д. 2/19 Извештај команде Брегалничке дивизијске области команданту Треће армијске области пов. бр. 1694 од 8.2.1919 год.

²³⁴ Зоран Тодоровски, Тодор Александров Скопје 2014 год.; 114

²³⁵ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 10 д. 12/2

²³⁶ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 10 д. 12/3 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 3257 од 28.1.1919 год.

²³⁷ R. A Reiss La question des comitatjjs en Serbie du sud Imprimerie “Vreme” belgrad 1924 str. 120

карактеризирала со присуство на голем број чети и комити на територијата на Вардарска Македонија под српска власт. Почетокот на април бил обележан со комитско навлегување во селото Липа. Липа било многу мало планинско село во Кавадаречкиот Округ со само пет куќи на околу дваесет километри од тогашната бугарска граница. Една чета составена од дваесет комити влегла во селото Липа вечерта на 7 април. Откако се поставила стражата, селаните биле распрашувани дали во близина имало српска војска. Сите селани биле собрани на сретсело и на еден од нив, Тодор Камчев(иќ) (поранешен член на ВМРО) му било свртено посебно внимание бидејќи бил некогашен помагач на ренегатот Јован Бабунски.²³⁸

Инцидентите со комитските чети и нивното присуство на теренот биле интензивирани. Истиот месец од страна на ВМРО бил убиен Аврам Илиев(иќ) од село Русиново.²³⁹ Во исто време, полициската патрола во Кавадаречката Околија се судрила со комитска чета составена од четири комити. По тој конфликт четата без човечки загуби продолжила понатаму.²⁴⁰ Следниот ден на 2 мај, истиот началник на Кавадаречкиот Округ доставил нов извештај, кој содржел информации од извештајот на началникот од Битолскиот Округ и од извештајот на началникот на Преспанскиот Округ за претходно забележана група на вооружени лица на патот кон Охрид. Се претпоставувало дека тоа била четата на Петар Чаулев. На 27 април од еден службеник биле добиени информации дека во реонот на Демир Хисар пристигнал војводата Петар Чаулев, Алексо Стеванов и Ангел Велчев. Тие со локалните селани организирале 60 четници и со многу оружје чекале заедничка акција со Арнаутите и Италијанците.²⁴¹

Според извештајот на началникот од Радовишкиот Округ, ноќта меѓу 13 и 14 мај чета од 10-12 комити се обидела да влезе на територијата на Кралството кај село Радичево. Во престрелката бил убиен еден комита и кај него била пронајдена пушка малихера. Преостанатите комити од четата успеале да се вратат назад во Бугарија.²⁴² Подоцна загинатиот комита бил идентификуван како војводата Атанас Стојанов.²⁴³ Командата на Третата армиска област била известена дека на 18 мај 1919 год. војводата Иван Јанев Брло со неговата чета се наоѓал во атарот на село Долни Балван.

²³⁸ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/99 Протокол рада анкетне комисије за испитување догацаја у Липи саставио мајор Александар Стојановиќ у Скопљу 31.5.1919 год.

²³⁹ R. A Reiss н.д.; 120

²⁴⁰ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/106 Извештај начелства округа скопског команди Вардарске дивизијске области пов. бр. 898 од 1.5.1919 год. проследен извештај начелства среза Велешког пов. бр. 199

²⁴¹ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/907 Извештај начелства округа Скопског команди Вардарске дивизијске области пов. бр. 907 од 2.5.1919 год. проследен извештај начелства среза Преспанског начелнику округа Битољског

²⁴² АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/86 Извештај начелства округа Брегалничког команди Треће армијске области пов. бр. 505 од 14.5.1919 год. проследен извештај начелства среза Радовишког депеша бр. 2135

²⁴³ Богомил Храбак, Бугарске комите у источној Македонији и Србији као и са арбанашке стране 1919-1920 год. Лесковачки зборник бр. XXXVIII Лесковац 1998; 22

Командантот побарал итно уништување на четата од Иван Брло.²⁴⁴ На 21 мај 1919 год. командантот на градот Прилеп известил дека војводата Милан Ѓурлуков и Крсто Шаќир (Гермов) со околу 40 комити и неколку италијански војници биле видени во Мариовскиот Округ. Таму го чекале да дојде и војводата Петре Ацев, кој бил придружуван од тројца италијански војници и еден бугарски офицер.²⁴⁵ Според извештајот од командантот на Прилеп, Петре Ацев навистина бил виден во село Вепрчани и таму ја поминал ноќта. Потоа го продолжил своето патување до другите војводи.²⁴⁶ За време на разоружувањето на село Страцин, потпоручникот Крсте Ковачевиќ (Крсте Трговишки по мое мислење) командувал еден од „летачките“ одреди кои оперирале во Кратовскиот и Кривопаланечкиот Округ, добил дојава дека поп Димитрија, еден од најважните членови на организацијата во овој крај, се наоѓал во селото. Крсто веднаш го уапсил и го предал на српските власти.²⁴⁷

На крајот на јуни воените власти во вардарскиот дел на Македонија од неколку страни биле информирани за преминот преку границите на комитскиот војвода Павле Наумов. Како негова дестинација се спомнува Велес. Тој бил придружуван од Андрија Алексиќ Цинцар од Призрен и Лазар Македонецот (мислам дека станува збор за Лазар Велков Дивљанец). Еден од Павлевите браќа, Иван, исто така бил комита кој загинал во битка, а додека неговиот друг брат Стеван работел во кафеана во Велес. Сите тројца се опишани во детали.²⁴⁸ Во јуни комитите го убиле Глигор Чепарков(иќ) од село Митрешинци.²⁴⁹

Во Тиквешкиот Округ, кој важел за силно упориште на ВМРО, на 7 јули во подножјето на планината Руен дошло до судир меѓу „летачка“ патрола од одредот на Бабунски со една комитска чета. По наводите од извештајот на началникот од Тиквешкиот Округ тоа не била комитска чета префрлена од Бугарија, туку група на локални комити од ВМРО. Во составот на четата биле Стојан Јованов(иќ), поранешен егзархиски учител од село Мрзен - Ораовица, извесен Јован Илиев(иќ), двајца бугарски воени затвореници кои избегале од Кавадарци и некојси Спиро од велешкиот крај. Во судирот со „летачкиот“ одред, Спиро и двајцата поранешни бугарски војници биле

²⁴⁴ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/92 Извештај Министарства војног команди Треће армијске области депеша бр. 6787 од 18.5.1919 год. проследен извештај делегата Врховне команде у Софији депеша бр. 2972

²⁴⁵ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/101 Извештај команде Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 4680 од 21.5.1919 год.

²⁴⁶ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/102 Извештај команде места Прилеп пов. бр. 350 од 23.5.1919 год.

²⁴⁷ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 11 д. 12/110 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 5881 од 14.6.1919 год. проследен извештај команданта кумановске окружне пуковске команде.

²⁴⁸ АВИИ, п 4/3 к. 57 ф. 12 д. 12/118 Проследен извештај команде Тимочке дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 62 од 24.6.1919 год. и АВИИ п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 12/132 Извештај Велешке окружне пуковске команде команданту Брегалничке дивизијске области пов. бр. 229 од 6.7.1919 год.

²⁴⁹ R. A. Reiss н.д. ;. 120

убиени додека Стојан бил ранет, но успеал да побегне и да се спаси.²⁵⁰ Во еден од подоцнежните извештаи на Третата армиска област од 22 ноември 1919 година, покрај тоа што „летачкиот“ одред на Бабунски бил расформиран, тој како доказ за постоењето на силни корени на ВМРО во Тиквешијата навел „Војводата Стојан од Мрзен Ораовци кого моите војници тешко го раниле во септември, неготинци го пренеле на носилки во Струмица и таму умрел. Ете уште еден доказ за Тиквешани кои го бранат со тврдење дека не бил комита на организацијата“.²⁵¹

Следниот ден на 8 јули 1919 год. имало уште еден инцидент, овој пат во Кратовскиот Срез. При обид за нелегално преминување на границата нокта меѓу 8 и 9 јули комитската чета се судрила со патрола на граничната единици. Српскиот граничар Радован Кузмановиќ бил убиен. Веднаш биле испратени во потера повеќе одделенија на војската и жандармеријата за фаќање на сторителите. Едно од овие одделенија во Ново Село го фатила комитата Стеван Колев(иќ), кој се одвоил од неговата чета. Тој од порано им бил познат на органите на редот во Кралството СХС. За време на испитувањето тој ги навел имињата и описот на членовите од четата. Според началникот на Кратовскиот Округ, комитската чета најверојатно по инцидентот се повлекла во Бугарија.²⁵² Но, командата на граничните единици во својот извештај навела дека четата од 15 комити по конфликтот ја преминала бугарската граница и се упатила кон Кратово.²⁵³ Во текот на истиот месец, комитите го ликвидирале Глигор Качарев(иќ) од село Ратово.²⁵⁴

Во почетокот на август делегатот на врховната команда од Софија, генерал Милан Туцаковиќ, јавил дека врз основа на извештајот од некој од службениците дошол до сознание за работата на Македонската организација во Бугарија. Од Софија преку Ќустендил тргнале Коце Јованов за скопскиот и Рамиз Арслан за качаничкиот крај. Со нив биле осум комити. Носеле проглас за народот.²⁵⁵ Била договорена соработка со Турците и Арнаутите. Во текот на август комитите го убиле Никола Голубов(иќ) од село Русиново, Панта Јефт(иќ) од село Владимирово, а ги запалиле

²⁵⁰ АВИИ, п 4/3 к. 57 ф. 5 д. 10/29 Извештај команде Брегалничке дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 3642 од 08.07.1919 год. проследен извештај началника Тиквешког округа.

²⁵¹ АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 9 д. 2/265 Извештај војводе Бабунског команданту Треће армијске области

²⁵² АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 12/129 Извештај команди Треће армијске области Министерству војске и морнарице пов. бр. 4421 од 31.7.1919 год. проследен извештај команде Вардарске дивизијске области пов. бр. 6963 од 27.7.1919 год. добијен од началника округа Кумановског пов. бр. 6191 од 21.7.1919 год.

²⁵³ АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 3 д. 1/137 Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области пов. бр. 822 од 10.7.1919 год.

²⁵⁴ R. A Reiss н.д.; 120

²⁵⁵ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 12/131 Извештај делегата Врховне команде у Софији команди Треће армијске области број телеграма 920 од 5.8.1919 год.

имотите на вдовицата Маца Качарев(иќ) и Јусуф Трпев(иќ) од Пехчево.²⁵⁶ При претресот на куќата од комитскиот војвода Димитрија Балкански, кој бил поранешен егзархиски учител во Неготино, пронајдена е предвоена архива на локалната ВМРО за тиквешкиот крај.²⁵⁷ Поради убиството на македонскиот комита Цветан Атанасов од село Лешок, сојузничката команда во Софија организирила нова анкетна комисија.²⁵⁸ Командата на Третата армиска област почнала да спроведува низа подготовки и мерки чија цел била успешно парирање на очекуваните комитски акции. Овие акции требало да дојдат по неуспехот на решавањето на македонското прашање на Париската мировна конференција. Командантите на дивизиските области на 7 септември добиле наредба врз основа на која требало посериозно да ги осигураат објектите, и да обезбедат доволен број превозни средства во случај на потреба од извршување брзи и оддалечени маневри, да ги доунапредат односите во командната линија. Да направат предлози за подобро дефинирање на надлежностите, поефикасно да ја спроведат борбената обука, да ја снабдат пешадијата и коњицата со доволни количини оружје и муниција и да ги поправат сите мостови.²⁵⁹

Во Тиквешкиот Округ, поточно во неговиот административен центар Кавадарци тие денови владеела голема вознемиреност. Од сите страни на Струмица, Дојран и од околните села доаѓале гласови за засиленото присуство на комити и планови за акции од поголеми размери. Началството од тој округ на 12 септември итно побарало воените капацитети да бидат засилени со најмалку два баталјона кои би биле сместени во Валандово. Нивната задача била што посигурно да ја обезбедат границата и најмалку две чети да има во Кавадарци. Од Струмица непрекинато стигале вести за формирање нови комитски чети. Стравот кај кралската војска бил предизвикан од фактот што во округот се наоѓале само 170 стари жандарми и 50 нови нераспоредени, а со тоа граничниот фронт во должина од 42 км го обезбедувале околу 80 граничари, кои својата должност не ја вршеле совесно со оглед на слабиот надзор од старешините. Било забележано едно киднапирање во Кавадаречкиот и престрелка во Дојранскиот Округ.²⁶⁰

²⁵⁶ R. A Reiss н.д.; 120

²⁵⁷ Дневне вести „Политика“ бр. 4183 од 5.9.1919 год.

²⁵⁸ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 2/148 Извештај делегата Врховне команде у Софији команди Треће армијске области број телеграма 914 од 6.9.1919 год.

²⁵⁹ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 12/147 Наречење команданта Треће армијске области командантима дивизијских области пов. бр. 4896 од 7.9.1919 год.

²⁶⁰ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 12/155 Извештај начелство округа Тиквешког команди Треће армијске области пов. бр. 603 од 10.9.1919 год.

Во Македонија во забележителна мера била обновена теренската организација на ВМРО како пред Балканските војни. И покрај тоа што била поделена на три дела, сепак, револуционерната поделеност на окрузи останала иста како и за време на Македонија под турска власт.

- Битолски Револуционерен Округ: околии – Костурска, Леринска, Битолска, Прилепска, Крушевска, Демирхисарска, Кичевска, Охридска, Струшка, Дебарска, Ресенска и Преспанска.
- Скопски Револуционерен Округ: околии – Скопска, Тетовско-Гостиварска, Кумановска, Паланечка, Кратовска, Кочанска, Царевоселска, Штипска, Св. Николска и Велешка.
- Солунски Револуционерен Округ: околии – Солунска, Кукушка, Ениџе Вардарска, Воденско-Мегленска, Караферско-Негушка, Гевгелиска и Тиквешка.
- Серски Револуционерен Округ: околии – Серска, Демир Хисарска, Драмско Кавалска, Неврокопска, Мелнишка и Разлошка.
- Струмички Револуционерен Округ: околии – Поројска, Дојранска, Струмичка, Малешевска, Радовишка, Петричка и Горноџумајска.²⁶¹

Командантот на II пограничен отсек, мајор Првановиќ, во септември 1919 година, спрема порано добиените инструкции поврзани со активностите на македонската емиграција во Бугарија и ВМРО (заедно Македонствување), доставил извештај во кој навел дека ВМРО во зоната на нејзиниот отсек на одговорност има четири центри на дејствување со војводите и четите распоредени по реони:

1. Штип - од каде што се контролирани: Скопје, Кочани, Радовиш, Зелениково и Гевгелија. На чело на Округот се наоѓал Тодор Александров, кој бил родум од Штип, за кого се сметало дека во моментот бил во Македонија. Под заповедништво на Александров се наоѓал војводата Иван Јанев Брло со осум комити
2. Прилеп - од каде што биле контролирани: Кавадарци, Неготино и Велес. Тука на чело на организацијата бил Милан Ѓурлуков, родум од Прилеп, кој врз база на разузнавачките податоци веќе бил на терен во Македонија. Тој под себе ги имал Петар Ацев со 15 и Дамјан Попов со 8 комити;

²⁶¹Иван Михајлов, Спомени Том III Louvain (Левен) 1965 год.; 112

3. Битола - од каде што биле контролирани: Пелистер, Тиквеш, планината Дрвеник. Локален војвода на ВМРО бил Крсто Љондрев родум од село Неокази, Грција.

4. Охрид - од каде што биле контролирани Крушево, Струга и Ресен. Овде местото на војвода традиционално му припаѓало на охриданиецот Петар Чаулев, кој исто така веќе бил на терен во Македонија. Под неговата команда биле двајца војводи.

Во септември 1919 година на теренот во Македонија се наоѓале 20 комитски војводи со приближно 117 комити.²⁶² Тоа било оспорувано од началникот на Битолскиот Округ. Тој тврдел дека наводите и извештаите од службениците на мајорот Првановиќ биле неистинити, дека комитската организација во таков обем била пред Балканските војни, а службеникот на Првановиќ бил поранешен комита Стојанчо Ристов(иќ) и му давал сомнителни наоди „за’рѓана и не цврста личност“ која не била за верување. Мајорот Првановиќ се откажал од понатамошна соработка со тој службеник.²⁶³ Но, тоа не било крај на полемиката. Командантот на II граничен отсек на 5 ноември одговорил, ги повторил истите наводи и изнел тврдења дека податоците не ги добивал само од еден повереник, туку од повеќе. Тој останал на истото дека постоела многубројна македонска организација. Според неговото мислење, јасен показател за постоењето на организацијата биле нападите на српските приврзаници, убиството на Најда и Мишко и ранувањето на извесниот Ботин, што по неговите информации било извршено по налог на Крсте Љондрев. Исто така, тој навел дека и во грчкиот пограничен реон на линија Козјак - Добро Поле - Соколац подрачјето каде што одговорност имала 22. гранична чета, се чувствувало големо присуство на комити за кое се мислело дека чекале сигнал од Софија за почеток на акција.²⁶⁴

Во околината на Кавадарци селаните на 20 септември ја нападнале стражата на воениот магацин во село Тројаци. Во таа ситуација украде 20 сандаци пушки и муниција. Не било познато дали овој инцидент имал директна врска со ВМРО.²⁶⁵ Во тие моменти делегатот од Софија јавил дека по расформирањето на Единаесеттата македонска дивизија, на македонските комити им биле предадени 5.000 пушки со 200 куршуми и 2.000 рачни бомби. Во тој момент комитетот располагал со 10.000 пушки и

²⁶² АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 12/162 Извештај команде Битољске дивизијске области команде Треће армијске области пов. бр. 7231 од 18.9.1919 год. проследен извештај команданта Другог граничног одсека.

²⁶³ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 12 д. 12/204 Допис начелника округа Битољског команданту Битољске дивизијске области пов. бр. 1298 од 14.10.1919 год.

²⁶⁴ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 13 д. 12/204 Извештај команданта Другог граничног одсека команданту Битољске дивизијске области пов. бр. 343 од 5.11.1919 год.

²⁶⁵ АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 12 д. 13/6 Извештај команде Брегалничке дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 4515 од 25.9.1919 год.

5.000 бомби.²⁶⁶ Весникот „Политика“ на 7 октомври објавил дека ноќта меѓу 13 и 14 септември чета од 6 комити се обидела да ја премине граничната караула Кучевци и Шамска Кула. Дошло до престрелка во која е ранет еден војник додека комитите успеале да ја преминат границата и да навлезат на територијата на Кралството СХС.²⁶⁷ Во октомври биле забележани уште неколку инциденти. Кај Радовиш на 3 октомври, тројца комити пресретнале еден српски војник. Се обиделе да го испитаат за состојбата во градот и бидејќи не знаел да им одговори на повеќето прашања, го пуштиле. Патролите кои биле дополнително пуштени за пронаоѓање на тројцата комити не нашле никакви траги од нив. Кај село Враништа во Охридскиот Округ на 8 септември шест комити пресретнале тројца претседатели на општини на Дебар и околината, при што тие ги ограбиле. Изјавиле дека не се разбојници, „биле испратени од штабот за во интерес на својата татковина да ги убијат полициските органи и општинските власти“. За инцидентот била известена командата на Битолската дивизија.²⁶⁸

„Политика“ на 10 октомври врз основа на неодамнешните извештаи од Софија најавила скорешно внесување на неколку комитски чети. Две чети од по 6 до 10 комити требало да ја преминат границата кај Ѓуешево и Струмица и една чета составена од 28 комити под водство на Симеон Гергиев Кочански кај село Саса.²⁶⁹ Началникот на Битолскиот Округ известил дека во Крушевската Околија се појавиле комити. Според еден извештај од 25 ноември 1919 год. комитските чети што почнале да преминуваат во вардарскиот дел на Македонија под српска власт биле составени од 20 до 30 комити предводени од војводи претходно познати по комитската дејност. По тој извештај во Македонија се наоѓале 15 чети составени од 7 до 15 комити од кои 3 биле формирани од месното население.²⁷⁰ Во околината на Куманово на 27 ноември дошло до судир на жандармериските патроли со непознати лица. Немало жртви. По претресот на околните колиби и трла, било откриено присуство на голем број комити, 10-15. Не можело со сигурност да се утврди дали биле во прашање вметнати комити или локални членови на ВМРО.²⁷¹ Исто така бил забележан инцидент на пругата Скопје - Качаник кога на 3 ноември вечерта, непосредно пред поминувањето на кралскиот воз во кој се наоѓал регентот Александар, војник од XXX пешадиски полк Зарија Стојановиќ, при прегледувањето на едниот железнички мост, открил две

²⁶⁶ Никола Жежов, Панчо Михајлов Чавдар; 33

²⁶⁷ В. Политика бр. 4195 од 7.10.1919 год.

²⁶⁸ АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 7 д. 2/122 Извештај команде Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 7588 од 8.10.1919 год.

²⁶⁹ В. Политика бр. 4198 од 10.10.1919 год.; 2

²⁷⁰ Зоран Тодоровски, Тодор Александров Скопје 2014; 115

²⁷¹ АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 9 д. 2/286 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 100 од 7.12.1919 год. проследен извештај начелства округа Кумановског окружној пуковског од 2.12.1919 год.

тромблонски мини. Во текот на увидот и истрагата која била проследена, се заклучило дека мините биле невешто ставени и не постоел начин да се активираат при поаѓањето на возот. Причините останале непознати.²⁷² Во декември врз база на оскудните податоци од воените извори, се дознало дека дошло до експлозија во станот на командантот на Третата армиска област, генерал Васиќ. Спрема сознанијата на командантите на Вардарската дивизиска област, тоа било дел на Македонското ослободително движење ВМРО.²⁷³

III.1 ВМРО по потпишување на Нејскиот мировен договор

Зимата 1919/20 год. не била како поранешните македонски зими, тоа било затишје пред пролетна бура. Ноќта меѓу 11 и 12 јануари 1920 год патрола на 22. гранична единица се судрила со група комити на планината Козјак (Мариово). Биле заробени тројца комити кај кои биле најдени инструкции за планираното комитско упаѓање од поголеми размери во Кралството СХС. Упаѓањето било планирано за по Нова година, и тоа преку планината Тополца, Козјак, Добро Поле и Соколца. Целта била подигнување востание во Битолскиот и Тиквешкиот Округ. На 14 јануари 1920 год. бил проследен нов извештај во кој точно биле наведени селата во кои биле концентрирани македонските комити. Тоа биле селата Долно Пожарско, Струпино, Баово, Црнишево и Пребедиште. Како превентива додека не стигнала очекуваната помош, командантот на Битолската дивизиска област полковник Васиќ ја ставил на располагање командата на II граничен отсек со 30-члена пешадија, два митралези и еден топ од 37 мм.²⁷⁴ Писарот на началството во Тиквешкиот Округ, В. Поповиќ, на 16 јануари по завршувањето на истрагата констатирал дека во Грција се наоѓале голем број бегалци од село Витолиште од Прилепската Околија. Таму ги дочекувала Организацијата и ги распоредувала по комитските чети за организирани вметнувања преку границата. Тројца заробени комити Пејо Трајков, Јован Митров, Стојко Стојанов биле од именуваното село Витолиште. Тие носеле писма и инструкции за локалниот шеф на организацијата за Битолскиот и Тиквешкиот Округ, исто така со потекло од село Витолиште Јован Ѓуров(иќ). При спроведувањето во Битола на понатамошно испитување, комитите се обиделе да им побегнат на војниците од 22. гранична

²⁷² АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 14 д. 21/3 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 77 од 5.11.1919 год. проследен извештај и резултати истраге Скопске пуковске окружне команде и начелника среза Качаничког

²⁷³ АВИИ, п 4/3 к. 54 ф. 13 д. 12/217 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 9757 од 6.12.1919 год.

²⁷⁴ АВИИ, п 4/3 к. 56 ф. 17 д. 5/1 Извештај команде Битолске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 300 од 16.1.1920 год.

единица. Еден од нив Јован (Стојан) Митров бил убиен додека другите двајца успеале да побегнат.²⁷⁵

Истиот ден командантот на граничната единица побарал од командантот на Третата армиска област да се засилат воените единици на тој правец заради спречување на комитско упаѓање.²⁷⁶ Споменатите комити пред бегството ги испрашувал командантот на 22. чета. Командирот на граничните единици во два наврата на 20 и 8 јануари за тоа ги известил своите претпоставени.²⁷⁷ Во првиот извештај на капетанот Јован Јовичиќ до командата на II граничен отсек известил за еден поранешен судир со друга група комити. Тој се случил на 17 септември 1919 година исто така на планината Козјак. Повторно било побарано зајакнување на воените единици за тој крај. Граничарите самоиницијативно извршиле претрес на село Витолиште, што предизвикало нов инцидент. Акцијата на 22. чета во село Витолиште ноќта меѓу 22 и 23 јануари предизвикала многубројни контроверзии. Имено, спрема наводите на цивилните власти, граничарите физички ги малтретирале селаните. Тие насилно носејќи ги до огнот во кој фрлале барут, ги терале да признаат дека имаат оружје. Во таа ситуација биле уапсени 20 жители меѓу кои биле и претседателот на општината Јован Ѓуров(иќ), неколкумина полицајци и селски полјак. Окружниот началник повеќепати побарал итно повлекување на граничарите и препуштање на ситуацијата на полицијата бидејќи тоа не било надлежност на граничните трупи. Тој тврдел дека извештајот за комити во селото бил невестинит и дека граничарите ја попречувале работата на жандармите и им се заканувале на полициските писари.²⁷⁸

Времето на топење на снеговите заминувањето на зимата и доаѓањето на пролетта било синоним за оживување на комитските акции. Почнало да се презема системска комитска активност пролетта 1920 година. Подготвувајќи терен за преминување во источниот дел на Вардарска Македонија Т. Александров упатил писмо до војводите и поглавните комити во Ќустендил во кое навестил дека „ВМРО ја почнало својата револуционерна борба против асимилаторите Срби и Грци на Македонија“ и им дал до знаење дека никој не смее да ја преминува границата без дозвола на Организацијата.²⁷⁹ Пристигнувајќи во овој дел од Македонија, Т. Александров веднаш почнал со

²⁷⁵ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 7 д. 6/4 Извештај пуковске окружне команде у Кавадару команди Брегалничке дивизијске области пов. бр.33 од 16.1.1920 год.

²⁷⁶ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 7 д. 6/3 Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области пов. бр.1693 од 16.1.1920 год.

²⁷⁷ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 7 д. 6/33 Извештај команде Граничне трупе Треће армијске области пов. бр. 1753 од 26.1.1920 год.

²⁷⁸ АВИИ, п 4/3 к. 62 ф. 1 д. 1/3 Извештај команде Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 452 од 25.1.1920 год. и АВИИ, п 4/3 к. 62 ф. 1 д. 1/4 Извештај начелника округа Битољског команди Треће армијске области пов. бр. 101 од 25.1.1920 год.

²⁷⁹ Зоран Тодоровски, Тодор Александров; 117

обновување на старите редови на Организацијата, со цел да ја издигне до таква положба за да стане главна опасност во зачувувањето на поредокот и сигурноста на новосозданиот режим на Кралството СХС. Најпрво Организацијата била обновена во Штипската, Кочанската, Кратовската и Царевоселската околица каде што во сите поголеми села Александров формирал чети и селска милиција, а во околиците свои комитети. Тие комитети биле задолжени за пошта и судски апарат, а го контролирале и преселувањето на самото население.²⁸⁰ Со префрлањето на четите во Вардарска Македонија, ВМРО имало за цел да се оневозможи брзото консолидирање на режимот на Кралството СХС, да се оневозможи асимилаторската и колонизаторска политика на великосрпскиот режим и да се одржи континуитетот на револуционерниот дух на македонското население. Секако преку овие акции ЦК на ВМРО сакал да го привлече вниманието на европската јавност кон нерешеното македонско прашање и пред светската јавност да го држи за „отворено“.²⁸¹ На теренот биле основани многубројни разузнавачки оддели, кои биле задолжени да собираат податоци поврзани за работата на режимските југословенски воени и цивилни власти, расположението на народот за сеопшта борба како и за количината на оружјето и муницијата на теренот.²⁸² За водење позасилена и поорганизирана вооружена дејност Тодор Александров пристапил кон реорганизирање на комитската Организација. За таа цел тој испратил „таен распис“ до раководителите на окрузите и до четите во Македонија, во кој, меѓу другото, ги известил дека ЦК на ВМРО решил да се обнови и преустрои со следнава цел: „да се помага морално и материјално ВМРО во поробените делови на Македонија под Србија и Грција“.²⁸³

Пристапувајќи кон оваа директива, Александров според разузнавачките извештаи на воените власти на Кралството СХС создал главни реони во Скопје, Штип, Прилеп, Битола, Охрид, Велес, Куманово и Струмица, со свои комитски чети и пропагандни центри и во сите овие места биле формирани одбори на чело со секретар, претседател и благајник.²⁸⁴ И покрај зимата, комитите не се откажале целосно од дејствувањата. Тие во февруари 1920 год. ја запалиле куќата на Вељко Ѓорѓев(иќ) од село Русиново.²⁸⁵ Ноќта меѓу 6 и 7 март 1920 год. упаднале во куќата на Василије Јованов(иќ), кмет на

²⁸⁰ Исто; 117 и 118

²⁸¹ Исто; 119

²⁸² АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 7 д. 6/36 Извештај делегата Врховне команде команди Треће армијске области пов. бр. 922 од 17.2.1920 год.

²⁸³ Зоран Тодоровски, Тодор Александров 121

²⁸⁴ Исто 121

²⁸⁵ R. A Reiss н.д.; 121

село Сарај при што го претепаале.²⁸⁶ Веќе од март почнале да стигаат првите гласови за ВМРО, македонската емиграција (братства) и нивните планови. Стигале и вести дека во Ќустендил била подготвена чета од 10, а во Петрич друга од 20 комити. Нивната задача била по упаѓањето на територијата од Кралството СХС да „ги убијат сите српски четници војводи и ренегати“ околу Кочани, Штип, Кратово и Царево Село.²⁸⁷ Неколку денови подоцна било јавено дека ген. Александар Протогеров бил во Ќустендил, а на 17 март границата ја преминала чета од 15 комити во реонот кај Крива Паланка.²⁸⁸ И други извештаи потврдувале дека околу границите со Бугарија биле групирани неколку чети за кои не било потврдено кога планираат префрлување. Во текот на март комитите му ги запалиле имотот и воденицата на Јефто Попов(иќ) од село Разловци.²⁸⁹ Командата во Македонија под српска власт сериозно пристапувала кон претстојните засилени активности на комитските чети. Констатирано е дека до тој момент немало никаков успех во гонењето на комитските чети. Резултатите биле слаби поради „слабиот систем на работа и слабата вложена енергија“. Штипскиот полковски округ бил најзагрозен бидејќи теренот бил простран со широко распространети општински единици. Поради ова биле предложени сет од мерки:

- засилување на XXIII од пешадискиот полк во офицерскиот и подофицерскиот кадар,
- зголемување на бројот на тешкото вооружување на четири митралези на баталјон и осум пушкотриталези на чета,
- доделување еден пешадиски топ од 37 мм на секој баталјон бидејќи поради својата прецизност и разурнувачко дејство се покажал како ефикасен во претходните борби (комитите често се бранеле од куќи или различни засолништа),
- формирање бомбашки одделенија во баталјоните и нивно добро обучување (комитите многу често во борбите употребувале рачни бомби),
- усовршување на дневните и ноќни сигнализации,
- формирање одделенија на војници со коњи (по 20 на баталјон) поради ефикасното движење по теренот, брзи врски и прогонување, изработка на посебно упатство за ефикасно движење по теренот,
- обединување на командите во рацете на командантот на XXIII полк,

²⁸⁶ R. A Reiss н.д.; 121

²⁸⁷ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 7 д. 6/24 Извештај делегата Врховне команде команди Треће армијске области пов. бр. 1016 од 5.3.1920 год.

²⁸⁸ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 7 д. 6/32 Извештај делегата Врховне команде команди Треће армијске области пов. бр. 1069 од 20.3.1920 год.

²⁸⁹ R. A Reiss н.д.; 121

- создавање ефикасни врски со граничните чети и полициските власти,
- регулирање и ефикасно наградување на офицерите и војниците преку одликувања и материјални награди,
- обединување на командите во рацете на најстариот офицер во случај на гранична соработка меѓу жандармеријата и војската,
- преземање адекватни мерки на полициските власти во случај на појава на комитски чети, откривање на мрежите, каналите и јатаците како и казнување на одредени области.

Се заклучило дека било „потребно одржувањето на авторитетот на војската кога ќе се појавела на извршување на зададените задачи и XXIII полк да е потполно спремен за сигурна употреба“.²⁹⁰ Генералот Милош Васиќ ги одобрил предложените мери и наредил XXIII полк да се опреми со потребното оружје и стока од митралеското одделение на XXVIII пешадиски полк и од 3 баталјон XLVI пешадиски полк, кои биле предвидени за расформирање.²⁹¹ Следниот ден на 8 април дошло до судири со комитите во село Дреново во близина на Крива Паланка. При влезот во село Дреново војници и жандарми наишле на група комити кои го убиле селскиот кмет и почнале да се повлекуваат за да не бидат фатени од надмоќните српски сили.²⁹²

Во Неврокоп се подготвувала акција за егејскиот дел на Македонија под грчка власт. Таму веќе бил упатен еден број на комити додека другиот чекал повик.²⁹³ Во април со поголем интензитет почнале да стигаат вести за комитите и нивните активности и планови во Македонија. Во Министерството за внатрешни работи било одлучено со цел поефикасно гонење на комитите и нивните јатаци, во иднина да се наградуваат лицата кои ќе помагаат за нивно откривање и заробување, и тоа не само парично туку и да се одликуваат. Тие денови се планирало да се одликуваат голем број соработници на српскиот режим во Македонија кои помагале во фаќањето на комитите.²⁹⁴ Од Бугарија почнало префрлувањето на четите за окрузите Битолски, Охридски, Тетовски, Брегалнички и Тиквешки. Тие биле организирани во групи од пет до десет луѓе, нивната цел била да се подготви доаѓањето на поголеми чети и да се осигураат каналите за дејствување. На терен веќе се наоѓал војводата Јефто (Ефто)

²⁹⁰ АВИИ, п 4/3 к. 60 ф. 4 д. 12/34 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 2753 од 5.4.1920 год.

²⁹¹ АВИИ, п 4/3 к. 60 ф. 4 д. 12/34 Наредба команде Треће армијске области команди Вардарске дивизијске области пов. бр. 1520 од 7.4.1920 год.

²⁹² АВИИ, п 4/3 к. 60 ф. 4 д. 12/35 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 2889 од 10.4.1920 год.

²⁹³ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 7 д. 6/52 Извештај Министарства војног и морнарице команди Треће армијске области пов. бр. 54889 од 12.4.1920 год.

²⁹⁴ В. Политикабр.4359 од 03.04.1920 год.

Белчев со осум четници во Малешевскиот Округ и Христо Денчев со уште 6 комити во Струмичкиот Округ. Најдоцна до 15 мај 1920 год. во Македонија требало да преминат старите војводи Крсто Лазаров Коњушки со десет четници за Кумановскиот Округ, војводата Иван Јанев Брло со 10-12 четници, војвода Аргир Манасиев за Дојранскиот и Гевгелискиот Округ, Стојан Иванов Антов и Иван Илиев за Тиквешкиот Округ, Милан Ѓурлуков за Прилепскиот Округ и Крушево.²⁹⁵ Во мај 1920 год. полека почнале да се потврдуваат извештаите за преминување на комитските чети. Нокта меѓу 17 и 18 мај 1920 год. чета од 7 комити ја нападнала куќата на Коце Манојлов(иќ), кмет од селото Негрево (Малешевско). При тоа му биле одземени 920 бугарски лева и 20 турски златници, додека војводата Крсто Лазаров Коњушки во текот на истиот месец го ликвидирал извесниот Мане Филипов(иќ) пред неговата кука.²⁹⁶ Истовремено од пограничниот Ќустендил доаѓале гласови за организирана регрутација на комити.²⁹⁷ Во малешевскиот крај, кај караулата „Кадица“ во реонот на 12. гранична единица, на 3 мај дошло до судир меѓу граничарите и една комитска чета. Претходниот ден граничарите излегле на летните гранични утврдувања и со тоа случајно ги изненадиле комитите кои се обидуваа да навлезат на тие места. Во судирот меѓу петтемина граничари и четата од 10-12 комити граничарот Михаило Спасиќ убил еден од комитите. Тој бил погребан во Пехчево.²⁹⁸ Голема недоумица фрлил новиот извештај кој ситуацијата ја претставува со ново светло во Македонија. Уште во почетокот на мај 1920 год. во Вардарска Македонија биле создадени комитски бази. Тогаш во Македонија преминал генералот Александар Протогеров во Охрид, Кичево и Дебар, како и војводите Милан Ѓурлуков, Данко Богданов, Александар Иванов, Трајко Павлов, Петар Мусев и Петар Чаулев.²⁹⁹ Во почетокот на јуни 1920 год. Александров заедно со Славе Иванов, кочанскиот војвода Симеон Гергиев и со уште 4-5 комити преминал во Вардарска Македонија останувајќи околу 6 месеци во Паланечко, Кочанско, Кратовско и Штипско раководејќи со главниот штаб кој бил сместен во Кратово. По 10 дена од неговото пристигнување тој со писмо од Ќустендил го повикал кумановскиот војвода Крсто Лазаров, кој со петмина комити му се придружил.³⁰⁰ На 11 јуни 1920 год. била одржана седница на ЦК на ВМРО на која било решено да се тргне во акција за

²⁹⁵ АВИИ, п 4/3 к.58 ф.7 д.6/54 Извештај Министарства војног и морнарице команди Треће армијске области пов. бр.54860 од 22.4.1920 год.

²⁹⁶ АВИИ, п 4/3 к.58 ф.8 д.6/64 Извештај Министарства унутрашних послова Министарству војног и морнарице пов. бр.3914 од 22.05.1920 год. и АВИИ, п 4/3 к.58 ф.8 д.6/60 Извештај Министарства унутрашних послова Министарству војске и морнарице пов. бр. 3921 од 22.5.1920 год

²⁹⁷ АВИИ, 4/3 к.58 ф.8 д.6/70 Извештај Министарства војног и морнарице команди Треће армијске области пов. бр. 2590 од 4.6.1920 год. проследен Министарству унутрашних дела пов. бр. 4270 од 2.6.1920 год.

²⁹⁸ АЈ, МУПЈ 14-28/972 Извештај од Министарства војног и морнарице Министарству унутрашних дела пов. бр. 2359 од 3.6.1920 год. проследен извештај команданта Граничне трупе Министарство војног и морнарице пов. бр. 235 од 25.05.1920 год.

²⁹⁹ АВИИ, п 4/3 к.60 ф.8 д.12/70 Извештај команде Граничне трупе команди Треће армијске области пов. бр. 2 од 5.6.1920 год.

³⁰⁰ Зоран Тодоровски, Тодор Александров Скопје 2014 год; 111

ослободување на Македонија, и тоа во вардарскиот дел отворено, а во егејскиот дел ограничено.³⁰¹ Големото навлегување на ВМРО почнала неколку денови по седницата на ЦК од 11 јуни. Седницата лично ја раководел Тодор Александров од својот штаб во кратовските планини од каде што водел секојдневна кореспонденција со Бугарија и четите на теренот.

Во период од само неколку дена во вардарскиот дел на Македонија под српска власт навлегле вкупно 8 чети заедно со Панчо Михајлов Чавдар, Иван Јанев Брло, Симеон Георгиев Кочански, Лазар Велков Дивљански, Ефрем Чучков и Крсто Лазаров Коњушки. Главни региони каде што дејствувале четите биле Осоговските Планини, планината Пљачковица, Кочанско каде што ВМРО создало свои засолништа и нелегални бази. Податоците покажувале дека во периодот од 1919 год и 1920 год. најбројна била четата на кочанскиот војвода Панчо Михајлов Чавдар.³⁰²

На 28 јуни 1920 год. Тодор Александров пратил окружно писмо до „членовите на ВМРО во Македонија“ во кое ги изложил следните мерки и препораки пред претстојните парламентарни избори. „Борбата за ослободување на Македонија ќе продолжи додека се извојува автономна управа на трите дела на областа разделена помеѓу Србија, Грција и Бугарија“. Во однос на идниот статус на Македонија во писмото тој подвлекол: „Обединета независна или автономна Македонија може да биде ставена под заштита на Советот на друштвото на народите или на една од големите сили, негови членови, или дури може да влезе во југословенската држава како рамноправен член во една федерација, ако Србите го прифатат федералното уредување на новата држава“. Во желбата по „легален пат“ да се издвојува „соодветна автономна управа на Македонија, без жртви, без револуции и војни“, Александров во писмото завршува со предупредување: „Ако оваа борба легална борба не успее, настаните ќе нè научат што да правиме понатаму“.³⁰³ Во почетокот на 1921 год. Тодор Александров се вратил назад во Бугарија. Со тоа Александров го испочитувал условот кој бил составен дел од важечкиот устав на Организацијата. Секој член (биле тројца, Александров, Протогеров и Петар Чаулев) на ЦК според важечкиот устав имал обврска во годината да помине 6 месеци во Македонија, во спротивно ќе го изгубел правото на член на ЦК. Т. Александров воедно покажал и дека бил најпопуларен меѓу лидерите на организацијата.³⁰⁴

³⁰¹ Д. Добринов н. д.; 148

³⁰² Никола Жеков, Панчо Михајлов Чавдар, 34-36

³⁰³ Зоран Тодоровски, Тодор Александров 132-133

³⁰⁴ Д. Добринов н. д.; 150

Шефот на воената мисија во Бугарија, потполковник Иван Докиќ, во месец јуни известил за подготвеноста за вметнување на една поголема чета (20 луѓе), која имала задача да се префрли во Македонија на 16 или 17 јуни со цел да изврши диверзија на мостовите и телеграфските линии по долината на Вардар³⁰⁵ Во село Пиперово во околината на Струмица комитите на 13 јуни го убиле селскиот полјак Емин Руман.³⁰⁶ Војводата Милан Ѓурлуков на 22 јуни на патот Брод - Латово го убил извесниот Стојан Крстиќ.³⁰⁷ Војводите ги почитувале територијалните поделби по кои организацијата се раководела и така дејствувале во краевите кои им биле познати или од кои биле родум. Нивниот прекар кој го носеле повеќето од војводите јасно сведочел за тоа, како Симеон Кочански, Величко Велјанов Скопски и други. Територијалната поделба на Македонското ослободително движење ВМРО и прегледот на познатите војводи и областите во кои дејствувале изгледал вака:

- Царевоселска Околија – биле создадени раководни тела и селска милиција во сите села на околијата. На почетокот војвода бил **Стефан Караџата**, роден во селото Пантелеј, Кочанска Околија. Краток период по него за војвода дошол **Харалампи Златанов**, познат под името Шарен Ампо, роден во селото Дулица, истата околија. Тој е исклучително храбар човек, но не доволно трпелив и тактичен за воената станица.³⁰⁸

- Кочани и околијата – како реонски војвода бил **Ефтим Ташов Полски**, човек без образование, но со неверојатна интелигенција, креативност и борбен дух, кој по смртта на Тодор Александров станува околиски војвода. Т. Александров за кочански војвода го назначил **Димитар Медаров** заедно со неговиот соселанец **Харалампи Златанов** (Шарен Ампо). За Кочани исто така бил испратен и **Панчо Михајлов-Чавдар**, роден штипјанец.

Димитар Медаров бил бесконечно верен на ВМРО. Имал челичен карактер. Тој не се плашел од опасностите. Тој исто така бил многу разумен, иако едвај имал завршено основно училиште за македонското прашање можел рамноправно да расправа со многу пообразовани луѓе.³⁰⁹

- Кратовска Околија - **Пано Григоров**, роден во село Неокази, **Теодосије Хација** од село Емирица, **дедо Зао** од село Којково и **Григор** од село Бучиште. Со овие

³⁰⁵ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф.8 д.6/7 Извештај шефа Војне мисије у Софију команди Треће армијске области пов. бр. 54 од 15.6.1920 год.

³⁰⁶ R. A Reiss н. д.; 121

³⁰⁷ R. A Reiss н. д.; 121

³⁰⁸ Иван Михајлов, Спомени Том II Louvain (Левен) 1965 год.; 127

³⁰⁹ Исто

и други како овие луѓе целосно предани луѓе во 1920 година Тодор Александров почнал да ја реорганизира околијата.³¹⁰

- Штипска Околија – Неколку писма од Т. Александрова до надлежните во градот биле доволни за да се почнело со организирање. Во неверојатно краток период, ги постигнале потребните услови за новата борба. До таа мера било подготвено така што штипскиот војвода **Иван Јанев Брло** облечен во цивилна облека влегол во градот на пајтон и поздравувајќи ги српските жандарми безгрижно стигнал до камениот мост на река Брегалница. Наскоро во Штип почнала да се полни касата на Македонското ослободително движење. Оваа дејност била вршена со исклучително голем ризик. Поради големиот ризик и будноста на српските жандарми главниот касиер **Моне Хаџи Кимов** морал да го напушти Штип. Македонското население во Штип масовно давало средства за обнова на ВМРО. Само двајца трговци од градот не сакале да дадат придонес во средства за Македонското ослободително движење. Тоа биле Илија Хаџи Васков и Михајло Каламатиев. По убедувањата кои не дале резултат, локалните членови на ВМРО решиле да ја спроведат казната од Организацијата. Илија Хаџи Васков бил убиен во неговиот дом, а Михајло Каламатиев останал ранет. Тој подоцна им се предал на српските власти и ним им го пренел сето она што го знаел за организацијата. Оваа афера испратила група на македонски патриоти во затвор без да била докажана нивната вина. Нападот бил извршен од помошникот на војводата (Иван Јанев Брло) **Трајан Крстев Лакавишки** и **Григор Хаџи Кимов**. Меѓу комитите бил и младиот неодамна вклучен во редовите на организацијата **Величко Георгиев**, подоцна познат како Владо Черноземски.³¹¹
- Куманово и околијата – и во оваа околија со старото борбено минато ВМРО фатила добри корени. Веднаш биле создадени нови раководни тела и во градот и во селата. За околиски војвода бил назначен **Крсто Лазаров**, многу тактичен со висок морал. Тој уживал голем авторитет и бил широко почитуван меѓу македонското население. Не бил многу образован, но бил надарен со интелигенција, а воедно имал и пријатни односи кон населението. Една вистинска легенда која не можела да се сретне толку често. Неговите воени подвизи можеле да се израмнуваат само со најголемите револуционери од

³¹⁰ Иван Михајлов, Спомени Том II Louvain (Левен) 1965 год.; 136

³¹¹ Исто

минатото. Крсто ги воспитувал своите комити да предничат со храброст. Таков меѓу нив се истакнал **Цветан Спасов**, кој исто така претставувал големо име во Кумановско и Кратовско. Загинал во 15-часовна борба со српските жандарми.³¹²

- Скопје и околијата - Организацијата таму почнала со стариот војвода **Лазар Велков** од село Дивле, Скопско. Тој добро го познавал теренот со сите села, над 143 на број. Во Скопско исто така дејствувал и војводата **Величко Велјанов Чичето** од село Црешово, Скопско. Иако бил целосно неписмен човек, Величко бил интересен со некои од неговите оригинални карактеристики. Тој импресионирал со неговата голема човечка фигура и неговиот тивок глас. Имал прилично слаб речник, но неговите неочекувани изрази честопати биле цитирани со љубопитност и веселост во нашето опкружување. Величко им се обраќал на сите со зборот „**Сладок**“. Тој бил затворен во српскиот затвор по Првата светска војна. Но, кога една вечер бил испратен од српските чувари, заедно со другите затвореници да донесат вода од блиската фонтана, во еден момент успеал да избега. Повторно се вратил во Македонската организација и со своето дејствување внесол огромен страв во српските средини кај секретарите и градоначалниците во Скопје. Тој на повеќе места, во текот на денот заедно со своите комити одел по селата да ги казни српските големци и градоначалниците кои манифестирале сила зло на македонското население. Некои од нив биле убиени во своите општински канцеларии.

Меѓу луѓето кои во Скопје одржувале тајни врски со ВМРО бил и **Спиро Китинчев**, кој во одредено време бил и член во околинскиот револуционерен комитет.³¹³

- Крива Паланка и околијата - војводата **Стојан Леков-Царот** од Кратово, кој падна убиен на Велигден 1924 година во борба со српска потера. Вреди да се истакне и храбриот и лојален курир стариот **Серафим** од Дурачка Река (Осоговски Планини)³¹⁴
- Велес и околијата – освен **Илија Кушев**, кој бил војвода, со него дејствувале Гошо Чолаков и Никола Панов, двајцата од Велес. Потоа како војвода таму се одзивал **Стефан Петков – Сиркето** од Чирпан (Бугарија). Напуштајќи го Велес во 1918 година, тој им се обратил на велешани со зборовите „Јас пак ќе бидам помеѓу вас за да се борам против поробителите“. Тој го сметал Велес за свој втор роден град. Поради големо физичко исцрпување тој се разболел и починал во 1926 година. Во велешкиот дел дејствувал и **Никола Гули**, син на

³¹² Иван Михајлов, Спомени Том II 141

³¹³ Исто 143-144

³¹⁴ Исто 145

легендарниот Питу Гули. Младиот Никола бил нескротлив, смел и претприемчив. И покрај строгите наредби на тајност и претпазливост, тој воден од својот темперамент секогаш се изложувал на ризици. Честопати се преоблекувал во цивил влегувал во јавниот превоз и патувал низ градовите во Македонија. Бил и во Загреб. Таму се видел со Стјепан Радиќ, хрватскиот водач ангажиран во тоа време против српскиот централизам. При едно вакво патување бил пресретнат од тајната српска полиција и уапсен. По долги страдања во српските затвори тој бил погубен. Со сигурност било јасно дека во самиот затвор бил подложен на измачувања со секакви методи, а со цел да бидат изнудени признанија со кои српските власти би извршиле нови апсења во Македонија. Како одговор од негова страна следувало: „Убијте ме, не знам ништо, немам што да кажам. Јас сум син на Питу Гули“. Српските власти никому не кажале за неговото апсење, ниту за неговата маченичка смрт.³¹⁵

- Струмица и околицата - првите лица членови на ВМРО од оваа област се појавиле веднаш во 1920 година. Во голема мера селата веќе биле организирани. Најистакнати села во тоа време биле Куклиш, Белотино и Дрвош. Раководни тела и селска милиции биле создадени на секаде. Во 1922 година можело да се смета дека целата околица е под контрола на ВМРО, при што појавата на грабежи и пљачка од поранешните одметнати членови на организацијата биле само минато. Одделни предавници се обидуваа да го спречат организирањето. Таков бил случајот со Атанас Зимбаков од село Босилово. Тој подмитувајќи неколку селани почнал да поткажува на српската полиција за тајните на ВМРО кои ги дознавал. Во 1922 година тој бил фатен и убиен пред сопствената кука на 20 м од полициската станица. За војвода на оваа околица бил назначен **Георги В'ндев**. Тој бил роден во Ласково, Гевгелиско, како син на познатиот македонски револуционер В'ндо. Уште на 16 години Георги влегол во Македонската револуционерна организација. За негов секретар бил избран **Сашо Попов** од Струга. Многу интелигентен човек, тактичен, со средно образование.³¹⁶
- Малешевијата - ја опфаќала местоположбата меѓу долините на Брегалница, Струма и Струмешница. Оваа област била создадена од ВМРО и под директна контрола на Т. Александров. Во овој предел беа и најголемите мачнотии со кој се судрила организацијата. Веднаш, на своја рака таму се појавиле лица кои почнале со дејности кои не биле во согласност со Македонското ослободително движење ВМРО. Дел од тие нелегални групи почнале со грабежи и киднапирања, друг дел почнал со собирање пари од населението. Во 1921 година Тодор Александров ветил амнестија на сите вакви престапи и ги повикал повторно да се вклучат во организацијата. Иако на голем дел од овие групи повеќе им одговарал ваквиот арамиски живот, сепак, постепено се потчинија на

³¹⁵ Исто

³¹⁶ Исто 147

организацијата, а голем дел од нив и станале полезни дејци на ВМРО. Во Малешевско прв како војвода се појавил **Стефан Караџата**. Но околијата таму била организирана главно со појавата **Ефрем Чучков**, кој уживал голем авторитет меѓу неговите стари познајници комити кои сè уште биле живи. Сега кога се слушнало дека тој пристигнал назад во организацијата скоро сите малешевски села биле психолошки освоени. Спомените од некогашната негова дејност не биле исчезнати. Неговото име претставувало голем поттик за комитите. Тој бил втората авторитетна личност во ВМРО по Тодор Александров во новата борба.³¹⁷

- Радовиш и околијата – уште од самиот почеток таму бил **Христо Симеонов**, познат кај населението уште за време на Балканската војна и првиот српски режим. Тој бил енергичен, смел војвода, заслужено пофалуван во спомените на Христо Силјанов. По него, како војвода се појавувал **Лазар Клонков** од Штипско Ново Село. Клонкови биле едно од најсиромашните семејства во Ново Село. Меѓу најдобрите членови на организацијата во овој регион бил Турчинот **Бекир**, чија храброст предничела заедно со неговата посветеност кон ВМРО. Исто така во радовишките села се истакнувал и Турчинот **Куртиш**, верен член на организацијата.³¹⁸
- Тиквеш и околијата - Дејствувале војводите **Стојан Иванов Антов** од селото Мрзен-Ораовец, Тиквешко, и **Атанас Калчев**. Во тој период се појавил и **Иван Илиев**. Калчев бил смел, груб и необразован човек. Стојан Антов бил исто така смел, но многу разбран човек, иако неговото образование не било на некое завидно ниво. Иван Илиев бил со високо образование. За војвода во Тиквешкијата се подготвувал **Мишо Шкартов**, но останал само на „подготовки“.³¹⁹
- Гевгелија и околијата – на 14 септември 1920 година српските власти со големо задоволство известиле дека близу Удово загинал извесниот војвода **Ичко Димитров** (Попето). Со него биле двајца стражари и двајца другари. Сите биле ранети.³²⁰

³¹⁷ Исто 150-153

³¹⁸ Исто 153

³¹⁹ Исто 154

³²⁰ Исто

- Крушево и околијата - за војвода на Крушево бил назначен **Љубомир Весов** од Велес. Фамилијата му била преселена во Софија, но тој никогаш не се откажал од љубовта кон Македонија. Љубомир вдахнувал доверба со својата природност и директност. Во разговорите со него се чувствувала вродената скромност и не се добивало брзо убедување дека имате работа со многу издигнат и културен човек. Станувало збор за непоколеблив карактер подготвен во сите случаи да го брани своето убедување. Тој загинал на 3 ноември 1922 година кај село Острилци во борба против Србите.³²¹

- Прилеп и околијата – во Прилепско уште во 1920 год. почнало реорганизирањето на ВМРО. Уште на 7 октомври 1920 година почнале конфликти со српските потери. За војвода во оваа околија бил избран Милан Ѓурлуков, роден во Кривогаштани, Прилепско.³²²

- Тетово и околијата - Од посебни причини ВМРО се воздржало од воспоставување поширока организациска мрежа таму. Но мала револуционерна група ги обиколавала селата. Тие ги вклучувале верните луѓе од разни села во ограничена големина на мрежата. За војвода во оваа околија бил избран **Запро Зафиров**.³²³

- Кичево и околијата - за војвода се определил е стариот и добро докажан борец **Арсо Локвички**, познат уште од Илинденското востание. Тој бил физички здрав, цврст ум и приемчив селанец. Загинал на 10 март 1923 година во село Долно Соње во близина на Скопје.³²⁴

- Битола и околијата - за војвода бил определен **Георги Попов Христов**, кој е од истиот крај. Како познат комита во тој дел се јавувал и **Крум Петишев**. Исто така делувал и **Ангел Василев** од Охрид, кој дејствувал во Преспа, Охрид и Струга.³²⁵ За Битолскиот револуционерен округ, Битола и Охрид со околијата според некои извештаи за војводи биле назначени **Петар Чаулев, Ангел Василев и Стеван Хаџи Димко**.³²⁶

³²¹Иван Михајлов, Спомени Том II 157

³²²Исто 156

³²³Исто 147

³²⁴Исто 155

³²⁵Исто; 157

³²⁶Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 115

- Во Ресенско и околијата - познати комити кои дејствувале биле **Тале Христов, Славе Чавчето и Атанас Аргиров.**³²⁷
- Битола, Демирхисарска Околија - во војвода бил определен стариот борец **Алеко Стефанов**, поранешен комита во четата на Тома Давидов. Алехсо бил добро познат меѓу македонските дејци поради неговата извонредна духовитост.³²⁸

Шефот на воената мисија во Софија, потполковникот Иван Докиќ, кон крајот на јули го посетил комитскиот војвода Коста Јованов(иќ), бивш поднаредник на XVIII пешадиски полк на српската војска. Тој преминал во бугарската служба по неговото ранување и заробување во Првата светска војна. Пројавил подготвеност да се стави на располагање на српските власти доколку добие помилување за престапите според законите на Кралството СХС кои ги направил во Македонија за време на Првата светска војна (1915 – 1918 год.) како соработник на Тодор Александров. Тој, исто така, се заканувал дека ако со неговата жена која живеела во Скопје се постапувало лошо, во знак на одмазда ќе ја грабнел жената од началникот на Скопскиот Округ и од командантот на Скопскиот Округ. Потполковникот Иван Докиќ кај него забележал голема доза на сигурност и смелост, но и спремност да го реализира искажаното. Во врска со безбедноста на границата тој се изјаснил со „цинична насмевка дека не можело да биде полесно, можел да гарантира со мала но избрана чета, со музика на чело, можел да се префрли од другата страна на границата, а без да бил забележан од српските гранични стражи. Тој уште додал дека за време на своите чести доаѓања во Скопје слободно ги преминувал териториите вооружен и без криење. Потполковникот Иван Докиќ предложил Јованов(иќ) да се фати и ликвидира или да се искористи за парирање на комитските акции.³²⁹ Командантот на Третата армиска област наредил куќата на Јованов(иќ) да се пази внимателно и да се одреди детектив кој би го уапсил кога ќе дојде во куќата.³³⁰

Во текот на месец јули комитите го убиле споменатиот Васил Кукуљанов(иќ).³³¹ На караулата број 3 „Риќ“ на 31 јули во 13 часот се случил судир со комитска чета каде

³²⁷Иван Михајлов, Спомени Том II.; 157

³²⁸Исто

³²⁹АВИИ, п 4/3 к. 58 ф.8 д.6/82 Извештај Министарства војног и морнарице команди Треће армијске области пов. бр. 8878 од 3.8.1920 год

³³⁰АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/82 Наредба команданта Треће армијске области командантима дивизијских области пов. бр. 3844 од 7.8.1920 год.

³³¹R. A Reiss н. д.; 121

што бил ранет еден граничар.³³² Земајќи ги предвид с[□] посилните гласини за честите премини на комитските чети на границата и оние комити кои веќе престојувале во овчеполскиот крај, како четата на комитскиот војвода Иван Брло, началникот на Брегалничкиот Округ се повикал на одлуките кои биле донесени на заедничката конференција на сите окружни началници одржана во Скопје. Тој притоа побарал порано одредениот пешадиски баталјон за тој округ што поскоро да биде упатен, поради засилување на малобројните сили за безбедност во Брегалничкиот Округ.³³³ Но, командантот на Третата армиска област можел само да издава наредби до командантите на Вардарската дивизиска област и граничните трупи да обрнат поголемо внимание и да ги преземат сите неопходни мерки со цел уништување на четата на Иван Јанев Брло. Барањето од началникот на округот за пешадискиот баталјон да го проследи извештајот кај министерот за војна бидејќи тоа било негова надлежност.³³⁴ Брзо потоа на 15 август командантот на Штип побарал повторно формирање на одредот Јован Бабунски поради алармантната ситуација во Брегалничкиот Округ. Како дополнителна мерка за безбедност предложил одредот да биде под команда на „еден од подобрите наши офицери“. Сите (српски) четници по неговите зборови добро го познавале крајот, земјиштето, каналите, луѓето и состојбите. „И ако го нема Бабунски неговата чета би била од голема помош... оваа чета повеќе вредела од една чета жандармерија.“³³⁵ Тешката безбедносна ситуација предизвикана од хроничниот недостиг на доволен број на воени единици, најверојатно влијаела повторно да се јави идејата за основање „летечки“ одреди. Генералот Мирослав Милисављевиќ му наредил на началникот на Тетовскиот Округ, преку началникот на срезот во Гостивар што побрзо да стапил во контакт со четничките (српски) војводи Ристо Петровиќ и Богдан Михајловиќ. Тој требало да ги праша дали се согласни и под кои услови да формираат „летечка“ чета од 50-60 луѓе од нивната околина.³³⁶ Од податоците на весникот „Политика“, комитските чети се појавиле и на десната страна од реката Вардар. Помеѓу границите на Крушевската и Поречката Околија во Битолскиот Округ, на 21 август дошло до судир со една таква чета. Во борбата загинал

³³² АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/81 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 6375 од 1.8.1920 год.

³³³ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/83 Извештај началства округа Брегалничког команди Треће армијске области пов. бр. 647 од 9.8.1920 год.

³³⁴ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/83 Извештај команде Треће армијске области Министарству војном и Наређење командантима Вардарске дивизијске области и Граничне трупе пов. бр. 3941 од 11.8.1920 год.

³³⁵ АВИИ, п 4/3 к. 59 ф. 1 д. 1/8

³³⁶ АВИИ, п 4/3 к. 61 ф. 1 д. 1/50 Наређење команданта Треће армијске области началнику округа Тетовског пов. бр. 5091 од 19.8.1920 год.

жандармот Димитрије Дабовиќ.³³⁷ На патот Робово - Муртино на 27 август комитите од четата на Томе Филов го убиле извесниот Мите Дончев.³³⁸

III. II Есенските избори и промените во начинот на дејствување

Септември 1920 год. претставувал вовед во еден неизвесен период. Во истиот период на септември неколку комитски чети, поради ангажираноста на српската војска против албанските дејства на граничниот фронт стигнале дури до Кичевската Околија. Од таму почнале веднаш да се повлекуваат на левиот брег на Вардар. Причината за ваквото брзо повлекување бил албанскиот пораз. При тоа жандармеријата на Кривопаланечката Околија се судрила со четата на Никола Стојанов(иќ). Во оваа борба бил забележан поголем успех, бидејќи жандармите успеале да ја опколат четата и по долга борба таа била уништена. Војводата Никола бил заробен.³³⁹ Со продолжувањето на комитските упади, во понатамошниот тек се променил пропагандно-политичкиот настап на Организацијата на просторот од Вардарска Македонија. Паралелно со нападите, акциите почнале и со диверзантски настани и киднапирања. Во текот на септември биле фатени две писма од активисти на ВМРО на кои бил потпишан **Богдан** (псевдоним на Тодор Александров). Писмата биле наменети за граѓаните на Штип. Во писмата се наоѓале инструкции за продолжување на понатамошната политичка борба. Во првото писмо напишано на 31 август било изнесено дека главното тежиште требало да се насочи кон добивање на правата за посебни школи, црква, весници, книги и друго. Истовремено требало да се упатат апели до големите сили и Друштвото на народите, како и да се објават апели во домашните и странските весници потпишани од неколку градови, школи и цркви коишто биле под власт на Србите. Понатамошната борба требала да биде легална во согласност со југословенските закони „кои биле создадени по пат на договор меѓу големите сили, а Србија ги спроведувала“.³⁴⁰ Во второто писмо **Богдан** (Тодор Александров) прецизно ги изнел своите инструкции. Покрај борбата за независно школство и црква, тој како цел ја навел и борбата за федеративно уредување на кралството. До тоа требало да се дојде по легален пат, без оган, почитувајќи ги законите на Кралството СХС.

Требало да се направи следново:

³³⁷ Борбе са качацима В. Политика бр. 4435 од 28.8.1920 год.; 3

³³⁸ R. A Reiss н. д.; 122

³³⁹ Комите у Македонији в. Политика бр. 4445 од 7.9.1920 год.; 1

³⁴⁰ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/112

1. Во македонските градови да се формираат здруженија во кои требало да има претставници на сите народи и вероисповеди од Македонија (Бугари, Турци, Власи, Албанци и др.) како предуслов за создавање партија со име **Македонски федеративен сојуз**, која би учествувала на парламентарните избори, а чиишто избрани пратеници ќе работеле за „**федеративно уредување на Југославија**“.
2. Требало да бараат црква, училишта и заштита на оние кои на различни начини настрадале во војната.
3. Требало да се склучат договори и сојузи со сите незадоволни елементи и народности во Македонија и Кралството СХС поради заедничката борба.

Уште и било додадено дека не можело да се очекува никакво добро од „шовинистичките српски партии како радикалите, демократите и други. Во овие партии можеле да бидат само оние кои биле задоволни од српското ропство кои мислеле и сакале Србија вечно да владее со нашите жалосни судбини“.³⁴¹ Разузнавачките отсеци на Организацијата имале добар увид на моменталната ситуација во југословенската внатрешна политика, особено во врска со с□ посилените тенденции за децентрализација, односно **федерално уредување** кон кое тежнеле одделни партии. Воведот во федералното уредување можело да претставува чекор напред кон конечното ослободување на Вардарска Македонија, бидејќи во услови на федерално уредување дејствувањето на ВМРО би било значително олеснето, пред с□ поради важниот пропагандистички сегмент.

Масовното присуство на комитите во Македонија довело до нови судири со војската и жандармеријата. Ноќта помеѓу 14 и 15 септември на 110 километар од пругата Скопје - Гевгелија дошло до борба меѓу групи на комити (се претпоставувало дека биле тројца) и жандармериски патроли. Судирот почнал околу 21:30 часот и траел до полноќ. Комитите дошле од левиот брег на Вардар. Во борбата во која само воената патрола потрошила 300 куршуми, загинал еден комита, се претпоставувало дека тоа бил војводата Ичко Димитров и биле ранети двајца жандарми.³⁴² По деталниот подоцнежен увид било откриено дека навистина убиениот бил комитскиот војвода Ичко Димитров. Во моментот кога го пронашле двајца жандарми, тој им понудил да се предаде и потоа ненадејно отворил оган од скриениот револвер. Во таа ситуација

³⁴¹ АВИИ, п 4/3 к. 63 ф. 6 д. 2/2

³⁴² АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/110 Извештај командира 3те чете 3 батаљона на XXVIII пешадијског пука команди XXVIII пешадијског пука пов. бр. 501 од 15.9.1920 год.

жандармите биле ранети, а еден од нив бил потешко, кој подоцна и починал.³⁴³ Жандармот се викал Атанас Илиќ. Кај убиениот комитски војвода бил пронајден неговиот личен дневник, пари и двоглед. Двајца други комити побегнале и за нив била издадена потера.³⁴⁴ Од Битола стигнал извештај дека комитскиот војвода Милан Ѓурлуков непречено влегол во Прилеп во придружба на неколку другари. Од командата на армијата било побарано итно засилување на единиците од дивизиските области.³⁴⁵ Во наредниот извештај било прецизирано времето на Ѓурлуковото престојување во Прилеп - 10 септември. Покрај него биле наведени и седуммина негови приврзаници. Се претпоставувало дека целта на нивното престојување била агитација за **автономна Македонија** и палење на магацините. Полковникот Душан Пешиќ ги повторил своите апели за засилување на единиците бидејќи „коњичката дивизија едвај имала луѓе за чување на коњите“.³⁴⁶ Големите интензитет на комитски акции и слабоста на воените единици за справување со нив ги принудило претставниците на власта да прибегнат кон вонредни мерки. Како прво, во Јужна Србија биле упатени 300 жандарми од другите покраини на Кралството. По окрузите повторно биле формирани „летечки“ одреди. Четниците (српските летачки одреди) биле ангажирани во својство на привремени жандарми. Во Куманово имало одред од 40 четници (српски летачки одреди) под команда на искусниот Крсте Ковачевиќ. Во Тетовскиот Округ биле создадени два одреда со по 20 четници под команда на Ристе Петровиќ и војводата Богдан. Во Скопскиот Округ исто така биле создадени два одреди, и тоа првиот од 30, а вториот од 20 четници (српски) под команда на потпоручникот Милан Стевановиќ и војводата Боже Ѓуриќ. Во Брегалничкиот Округ биле упатени четници (српски) од Белград, 32 на број.³⁴⁷ Началникот на Брегалничкиот Округ соопштил дека од жителите на неговиот округ не можел да формира летачки одред, бидејќи „се несигурни и непоправливи“, а одредот од 30 четници кој му бил испратен не бил доволен. Исто така и началникот на Тиквешкиот Округ од истите причини не можел да формира летачки одред. Командантот на Вардарска дивизиска област инсистирал дека со помош на војската во брегалничкиот крај окружните

³⁴³ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/95 Извештај команде Треће армијске области Министерству војном и морнарице пов. бр. 6290 од 19.9.1920 год.

³⁴⁴ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/107 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 7864 од 26.9.1920 год.

³⁴⁵ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/96 Извештај команде Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 6906 од 20.9.1920 год.

³⁴⁶ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/99 Извештај команде Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 6970 од 21.9.1919 год.

³⁴⁷ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 2 д. 6/9 Извештај Министерства војног и морнарице команди Треће армијске области пов. бр. 15285 од 1.9.1920 год.

началници требало да формираа барем две летачки чети.³⁴⁸ Судирите со комитите продолжиле. Во Горнополошката околија жандармите се судриле со војводата Стојан Спиров(иќ) од Кичево, кој бил во придружба со двајца комити од село Зајас. Жртви немало.³⁴⁹ Неколку денови подоцна, полицијата влегла во трагата на војводата Милан Ѓурлуков. Началникот на Прилепскиот Округ јавил дека во село Обршани, Крушевска околија, биле забележани комити на чие чело бил војводата Ѓурлуков и војводата (Џоне). Биле наложени сите потребни мерки за фаќање на комитите.³⁵⁰ Мерките резултирале со убиство на Милан Ѓурлуков ноќта меѓу 25 и 26 август во село Обршани. Во извештајот не биле наведени деталите за неговото погребување.³⁵¹ Во исто време командантот на Прилепскиот Округ известил дека во село Мажучиште ноќта на 27 септември престојувале шест комити на Македонската организација ВМРО. Била испратена посебна потера составена од 15 војници.³⁵² Утрото на 4 октомври околу 5 часот дошло до нови борби меѓу војската и комитите. Комитите, седуммина или осуммина, се обиделе да преминат на левиот брег од р. Вардар кај железничкиот мост на 109. километар од пругата Скопје - Гевгелија. Војниците кои биле задолжени за заштита на мостот успеале да го одбијат нападот. Во борбата биле ранети двајца војници.³⁵³ Шефот на воената мисија во Софија ги запознал своите надлежни со списоци на македонски граѓани од Кралството СХС кои биле од Скопје, Велес и Битола и по тврдењата на неговиот службеник го поддржувале ВМРО. Списоците подоцна биле пратени на проверка. На него се наоѓале имињата на два хотелиера, двајца сопственици на ан (хан), тројца трговци, еден лекар, еден бербер и еден работник во фабрика.³⁵⁴

По неколку судири во Кочанскиот и Царевоселскиот Округ комитските чети биле принудени да се повлечат преку границата. Меѓутоа, по изјавите на мештаните,

³⁴⁸ АВИИ, п 4/3 к. 61 ф. 6 д. 1/292 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 7508 од 19.9.1920 год.

³⁴⁹ АВИИ, п 4/3 к. 61 ф. 6 д. 1/296 Извештај команде Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 7784 од 21.9.1920 год.

³⁵⁰ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/103 Извештај команде Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 7202 од 26.9.1920 год.

³⁵¹ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/106 Извештај команде Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 7284 од 27.9.1920 год.

³⁵² АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/108 Извештај команде Битољског дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 7337 од 29.9.1920 год.

³⁵³ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/117 Извештај Железничке саобраќајне инспекције команди Треће армијске области бр. 12076 од 4.10.1920 год.

³⁵⁴ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/109 Извештај Министерству војног и морнарице команди Треће армијске области пов. бр. 15411 од 3.10.1920 год.

неколку чети веќе отишле во внатрешноста и вешто се криеле.³⁵⁵ Почетокот на октомври 1920 год. во зоната на одговорност на командантот на Штип и началникот на Брегалничкиот Округ, дејствувањето на ВМРО било многу активно и енергично. Воените органи истовремено биле известени дека биле преземени секакви полициски мерки за потиснување на овие појави. Началникот на Скопскиот Округ од приватни извори дознал дека на големо се зборувало за присуство на комитите.³⁵⁶ И началникот на Дојранскиот Округ известил дека 60 комити ја преминале границата. Тие биле потиснати од Грчката регуларна војска и затоа се нашле на југословенска територија. Со оглед на појавата од ваков голем број на комити се јавила опасност за железничката пруга. Веднаш самиот началник на округот побарал засилување од еден пешадиски баталјон вооружен со автоматско оружје, бидејќи жандармерските сили под неговата команда не биле доволни за поведување ефикасни акции.³⁵⁷ Генералот Мирослав Милисављевиќ одговорил дека доколку се укаже потреба од гонење на комитите, за тоа можеле да се користат делови од 3. баталјон на XXXIV пешадиски полк, кој веќе бил ангажиран за чување на железничката пруга Велес - Гевгелија. Но, при тоа тој го свртел вниманието на надлежните дека за таков тип на обезбедување многу подобро би послужила летачката чета која требало да биде формира од началникот.³⁵⁸ Формирањето на летачкиот одред било решението кое можело да го реши проблемот на моменталниот недостиг на воени и жандармериски единици. Во текот на ноември почнале да стигаат вести околу одделни промени во дејствувањето на ВМРО. Пред с[□], тоа било покрај дејствување преку вооружени борби, и примена на дејствување со пропагандни методи. Тоа дошло како резултат на засилената контрола од српските власти. Посебно внимание привлекувале вестите за с[□] поблиските врски меѓу ВМРО и другите антијугословенски фактори. Тоа биле Италија, Турскиот комитет во Цариград, Црногорците во Италија и Албанскиот со Косовски комитет. Исто така било одлучено што побргу да се стапи во контакт со Хрватите.³⁵⁹

На терен било продолжено играњето „мачка и глушец“ меѓу комитите и српските сили за безбедност. Началникот на Кочанскиот Округ по неколкуте јавувања дека во едно село во близина на Кочани се наоѓал Тодор Александров со голем број на

³⁵⁵ Комите у Македонији в. Политика бр. 4470 од 2.10.1920 год.

³⁵⁶ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/114 Извештај начелства округа Скопског команди Треће армијске области пов. бр. 1444 од 24.10.1920 год

³⁵⁷ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/112 Извештај началника Тиквешког команди Треће армијске области пов. бр. 822 (без датум)

³⁵⁸ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 8 д. 6/113 Нареење команде Треће армијске области начелству округа Тиквешког пов. бр. 7056 (без датум)

³⁵⁹ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/123 Извештај 2 чете 1 батаљона 2 жандармеријске бригаде команданту 1 батаљона 2 жандармеријске бригаде пов. бр. 552 од 10.11.1920 год.

приврзаници, официјално побарал да му се стават на располагање 15 војници. Бидејќи сите жандарми и полицајци биле на различни задачи, била потребна поголема помош од војската. Воените власти го одобриле ангажманот на војската така што во потерата од 29 ноември вечерта учествувало одделението од 15 војници. Потерата била неуспешна.³⁶⁰ Истата ноќ меѓу 29 и 30 ноември во селата на Радовишкиот Округ група од 20 војници од 2. баталјон учествувале во ноќната потеря по членот на ВМРО комитата Христо Симеонов. Потерата била делумно успешна бидејќи наместо Симеонов биле фатени 10 негови јатаци.³⁶¹ Ноќта пред тоа, во село Крилатица во Кумановскиот Округ, чета од 20 комити упаднала во селото и физички го ликвидирала привремениот жандарм Манасије Трајковиќ и селанецот Ангел Илијев(иќ). По тоа комитите грабнале двајца селани и ги однеле во непознат правец.³⁶² Чета од 30 комити ја нападнале групата на гранични жандарми потиснувајќи ги во правец на Кратово. Поради што било побарано од окружниот началник, поранешното повикано засилување да остане во Куманово и Кратово.³⁶³ Генералот Мирослав Милосављевиќ веќе наредил четата која привремено била донесена и стационирана во Кратово за време на парламентарните избори таму и да остане.³⁶⁴ Жандармеријата на Кратовскиот Округ, поточно припадниците на 5. чета од 1. баталјон на 2. жандармска бригата извршиле увид во село Крилатица. На 2 декември го потврдиле идентитетот на убиените. Било утврдено дека комитите не одвеле двајца, туку само еден селанец. Потерата испратена по комитите била под команда на искусниот четнички војвода од одредот на Бабунски, потполковникот Крсте Ковачевиќ. Но, таа потеря имала проблем, била пратена дури на 5 декември, речиси седум дена подоцна.³⁶⁵ За тоа време искусните комити веќе биле побегнати преку границата. Поради тој инцидент, но и од политичко-безбедносни причини во Кратовскиот Округ, началникот на Кумановскиот Округ на 7 декември испратил опширен извештај до командантот на Вардарската дивизиска област, полковник Љубомир М. Барјактаревиќ. Во него јасно се истакнало дека резултатите од изборите покажале големи изненадувања. Целиот округ гласал за

³⁶⁰ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/134 Извештај команданта 1 бараљона XXIII пешадијског пука команданту XXIII пешадијског пука пов. бр. 428 од 29.11.1920 год.

³⁶¹ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/144 Извештај командири 4 чете 2 батаљона на XXIII пешадијског пука команданту 2 батаљона XXIII пешадијског пука пов. бр. 273 од 9.12.1920 год

³⁶² АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/123 Извештај Начелства среза Кумановског начелнику округа Скопског и команди Треће армијске области пов. бр. 640 од 30.11.1920 год.

³⁶³ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/124 Извештај команданта Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 9599 од 30.11.1920 год.

³⁶⁴ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/123 Извештај команде Треће армијске области Министерством војном и морнарице пов. бр. 7886 од 1.12.1920 год.

³⁶⁵ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/125 Извештај команданта 2. жандармериске бригаде команди Треће армијске области пов. бр. 5834 од 5.12.1920 год.

комунистите. По изборите се случило двојно убиство. Истрагата утврдила дека македонските комити агитирале во округот, и дека уште една комитска чета на ВМРО сè уште се наоѓала во округот, а уште една чекала да упадне преку границата. Сето тоа било откриено по изборите кога се преземале енергични мерки. Началникот на Тиквешкиот Округ, за разлика од претходните години кога за време на акциите на одредот од Бабунски го негирал постоењето на ВМРО во тој крај, сега изнел вознемирувачки факти дека пропагандните центри во Македонија биле во Штип, Кратово и Прилеп. Известил и дека во Македонија биле влезени уште 5 чети, а на терен моментално сè уште се наоѓале четите на Петар Чаулев во околината на Прилеп или Битола, Иван Брло во брегалничкиот крај и Крсто Лазаров Коњушоски во кумановскиот крај. Изнел и тоа дека Организацијата во тие краеве била многу силна со голема поддршка. Но, ги изоставил деталите за состојбата на срезовите во Тиквешкиот Округ.³⁶⁶ Според обвинувањата на одделни единици од жандармеријата, околу 10 декември во Македонија упаднале осум чети со по околу 5 до 10 комити.³⁶⁷ Резултатите од парламентарните избори и новите безбедносни услови иницирале многу внимателна истрага која на теренот ја спроведувале полициските и воени органи. Било утврдено во велешкиот крај во пресрет на изборите дека комитите и приврзаниците на ВМРО, како Иван Јанев Брло и Милан (Војинцалијев(иќ)), го засилиле своето присуство на теренот. Меѓутоа, во селата на околината на Велес не гласале за комунистите. Агитацијата била стивната кога на теренот се појавиле четниците „ренегати“ од бившиот одред на Бабунски под команда на Крсте Ковачевиќ.³⁶⁸ Истрага која била спроведена во Кратовскиот Округ утврдила дека сите села од тој округ биле организирани. За да се откријат мрежи на јатаците, водичите, куририте, активистите и помагачи на ВМРО биле уапсени 50 сомнителни лица. По големата изборна победа на комунистите, началникот на Тиквешкиот Округ, Војислав Бановиќ, на 12 декември свикал конференција за сите околиски началници и командири на жандармериските чети. Се расправало за мерките кои требало да се преземат со цел спречување натамошни акции на македонската, албанската и турската организација. Листата ја сочинувале следните предлози:

1. Изолирање на селата кои имаат врска со Комитската организација.

³⁶⁶ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/129 Извештај начелства округа Тиквешког команди Треће армијске области пов. бр. 945 8.12.1920 год. проследен извештај начелнима среза Кавадарског (без броја)

³⁶⁷ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/125 Извештај команданта 2. жандармериске бригаде команди Треће армијске области пов. бр. 6060 од 19.12.1920 год

³⁶⁸ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/133 Извештај команданта Вардарске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 238 од 14.12.1920 год.

2. Строга контрола на коњаниците и овчарите кои поради природата на работата биле најпогодни за извидување и пренесување на поштата.
3. Да се прекинула дотогашната пракса пасиштата во државните шуми да се издаваат на сточарите од Грција бидејќи тие им давале засолниште и поддршка на комитите. Овчарите за комитите имале важна улога во разузнавачката дејност.
4. Да се одредат места на Вардар преку кои превозот ќе се врши само од селаните преку ден додека во вечерните часови тие места ќе ги обезбедувала жандармеријата.
5. Да се раселат селата Градец, Коњско, Петрово и Серменин. Првото село имало важна улога во комитските упади во 1914 година, за што сведочел и заплениетиот дневник на комитскиот војвода Ичко Димитриев, кој бил убиен на 14 септември 1920 год. при обид за преминување на Вардар.
6. Да се засилат гарнизоните во Кавадарци, Валандово, Струмица и Градско заради успешна заштита на пругата, а и границата бидејќи 37-километарската граница била покриена од само една гранична чета во состав од 80 луѓе.
7. Чиновници комунисти да се отстранат од округот.
8. Жандармерските станици да се засилат со жандарми од преткумановска Србија.
9. Задолжително било поседување на легитимација со фотографија за сите жители при секое патување.
10. За офицери на жандармерските чети и водови да се избираат жандарми само од преткумановска Србија.
11. Жандармерските офицери да бидат под директна команда на окружниот началник, и командите на воените единици на барање на окружните началници веднаш да ја даваат потребната помош.
12. Свештениците во Македонија да се заменат со свештеници од старите граници.

Генерал Мирослав Милисављевиќ позитивно ја оценил постапката на началникот од Тиквешкиот Округ, додавајќи дека истото требало да го направат и преостанатите окружни началници. Според неговите сознанија, била очекувана повторна комитска акција наредната пролет.³⁶⁹ Од Кавадарци стигнале вести за дигање општо востание со цел прогласување македонска **република**.³⁷⁰ Кон тоа придонело и откривањето на касата во зградата на некогашниот Бугарски конзулат во Битола, која останала по

³⁶⁹ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/136 Извештај команде Трефе армијске области Министарство војном и морнарице пов. бр. 8175 од 21.12.1920 год. проследен извештај началника округа Тиквешког команди Трефе армијске области (без броја)

³⁷⁰ АВИИ, п 4/3 к. 61 ф. 12 д. 2/313 Извештај команданта Битољске дивизијске области команди Трефе армијске области пов. бр. 9846 од 27.12.1920 год

бугарското повлекување. Во касата се наоѓал голем архивски материјал поврзан со ВМРО во битолскиот крај. Меѓу другото биле откриени и печати со натпис „Внатрешно македонска револуционерна организација Битолски Округ Слобода или смрт“ изобилство од фотографии, писма и финансиски документи. Полковникот Душан Пешиќ побарал да му се додели лице од посебна доверба кој знаел бугарски за да ја попише и да ја среди граѓата.³⁷¹

Според „привремените инструкции“ од 1922 година, „создавањето и преминувањето на четите во Македонија“ не можело да се изврши без знаење и решение на ЦК на ВМРО и без потпис на Тодор Александров“.³⁷² Во оваа година преминувањето на четите во Вардарска Македонија значително се засилило за разлика од претходните години. Таа 1922 година насакаде имало редовни чети: Скопско - Лазар Велков и Величко Велјанов-Чичето; во Куманово - Крсто Лазаров; Кратовско - Мите Опилски; Кочанско – по убиството на Симеон Кочански станува Панчо Михајлов Чавдар; Штип – Иван Брло со помошниците Герасим Муставински и Дако; Ефтим Полски дејствуваше во Кочанско и др.³⁷³ Како што забележало и Министерството на војската на Кралството СХС во својот извештај од 9 јуни 1922 год. акциите на ВМРО таа година значително се засилиле за разлика од порано кога првичните акции биле само „сондажа“ за да се испитаат ставовите на Кралството СХС кон Бугарија во случај на посилна комитска акција. Според извори на Министерството за надворешни работи на Кралството СХС во текот на мај и јуни 1922 год. во вардарскиот дел на Македонија биле префрлени 11 чети на ВМРО.³⁷⁴

Ниту колонистите не биле поштедени. Нападите на Т. Александар кон нив биле со намера да ги заплаши со цел да се наметне како заштитник на автохтоното население. Есента 1922 год. било нападнато село Ерцелија (во Св. Николе), а во мај 1922 год. штипската комитска чета на Иван Брло го убила Еуген Модерчин заедно со 5 жандарми, додека во септември истата година биле убиени 12 селани во село Сушево.³⁷⁵

Прво поголемо вооружено судрување на комитска чета со жандармеријата, војската и вооружената таканаречена селска милиција, се случило на 6 јуни 1922 година во

³⁷¹ АВИИ, п 4/3 к. 58 ф. 9 д. 6/135 Извештај команданта Битољске дивизијске области команди Треће армијске области пов. бр. 82 од 24.12.1920 год.

³⁷² ЦДИА, фонд. 396 оп. 2 а. е. 16 л. 213-214

³⁷³ Спомени Крсто Лазаров, Софија 1952; 135

³⁷⁴ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 139

³⁷⁵ Александар Апостолов, Злетовската област, 520

месноста Оздрим, меѓу селата Стрмош и Калништа. Четата на ВМРО имала 15 комити, а била командувана од Стојан Леков. Таа имала за цел да појде во блиското село Плешенци и да ги организира луѓето. Порачала по селските војводи да донесат храна. Пораката била испратена и до селскиот војвода и до кметот од село Стрмош, Јордан Златков. „Јас не сакам да ги примам, вели Јордан Златков, и тие ме заплашија дека ќе ме убијат. Тогаш успеав да отидам во Злетово каде што имаше српска војска и ги кажав комитите на Нанко Јованов кој тогаш клеветеше. Четата се наоѓаше во реката под Оздрим“. Од четата Србите убија 6 комити и селскиот помошник-раководител Марко. Раководител на ВМРО во селото беше Тимо Наков. „По ова предавство Јордан се исплашил за својот живот, па се преселил во Злетово со семејството и останал таму од јули до декември 1922 година. Потоа, кога комитите се обиделе и таму да го убијат, стрелајќи низ прозорците во куќата во која живеел, бил принуден да стапи во служба како привремен жандарм во Бујановац, каде што останал до 1924 година.³⁷⁶

За оваа борба расправа и еден од преживеаните комити, кој се наоѓал во составот на четата. „Се наоѓавме под село Стрмош. Имавме за цел да го организираме селото Плешенци и да ја запалиме жандармериската станица во тоа село. Им заповедавме на селските раководители да ни донесат храна. Јордан, кметот од Стрмош, нè предаде на жандармите во Злетово. Бевме опколени од војска, жандарми и селска милиција. На јуриш тргнавме кај двете реки. На јуриш најнапред тргнав јас. Им разбив две картешници. Дадовме седуммина жртви и селскиот војвода од Стрмош. Го ранија и го фатија жив Горѓи Баба Јагнин од Злетово. Го однеле во Злетово и по наговор на Дордо и Крсто од Злетово, Србите го стрелале.³⁷⁷ За сторените „предавства“ во Кратовско според извештај на воените власти на Кралството СХС од 31 јули 1922 год. Тодор Александров отворено им се заканувал на селаните дека им наредил на своите чети не само да ги „убиваат и требат србоманите“ и жандармите туку и да го запалат секое село кое ќе ја предаде Организацијата.³⁷⁸ Во летото и раната есен 1922 год. почнале во вардарскиот дел на Македонија да навлегуваат и чети на федеративната организација МФРО, кои не дејствувале во содејство со ВМРО. На теренот низ Македонија се создал ривалитет меѓу двете организации кој се заканувал да прерасне во братоубиствена војна. Од страна на раководствата имало обид да се надминат непријателствата, но до договор не дошло. Од страна на МФРО во Штипско, Велешко

³⁷⁶ Александар Апостолов, Злетовската област, 522

³⁷⁷ Александар Апостолов, Злетовската Област, Скопје 1974 год.; 522 по кажувањата на Саздо Гаврилов роден 1889 год. од с. Некози. Тој бил комита во четата на Мите Опилски до 1925 год. потоа се предал и станал српски четник во четата на Мино Станковиќ

³⁷⁸ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 148

и Скопско бил испратен Крум Зографов со цел да почне револуционерна дејност на оваа територија. Ваквите постапки директно ги загрозувале интересите и доминацијата на ВМРО на теренот во Македонија.³⁷⁹

Во јануари 1923 год. Панчо Михајлов Чавдар со четата се наоѓал во вардарскиот дел на Македонија под српска власт. Тој ја спроведувал наредбата на ЦК на ВМРО и Т. Александров за вршење напади на објекти на српската власт. На сам Божиќ 1923 год. комитската чета на ВМРО предводена од Панчо Михајлов ја нападнала жандармериската станица во село Драмче, Царевоселска Околија. Нападот бил одбиен од српските сили.³⁸⁰ На 16 јануари 1923 година, комитската чета на Иван Јанев Брло го нападнала и го запалила селото Кадрифаково, убивајќи притоа 23 колонисти и членови на нивните семејства. Овој напад, всушност, бил единствена акција насочена против колонистите Срби и муслимани во вардарскиот дел на Македонија, кои не само што ги одземале најплодните ниви и најбогатите куки од македонските селани туку и поддржувани од српските контрачети ги ограбувале и нивниот добиток и имот.³⁸¹

Кон крајот на февруари 1923 год. чета на ВМРО со 50 комити влегла во село Танатарци, а на 3 март 1923 год. ги убила полицаецот Перовиќ еден каплар и 6 војници.³⁸² Владата на Кралството СХС за одмазда го испратила Добрица Матковиќ, познат по својата бруталност. Само неколку денови потоа под изговор дека комитите убиле двајца негови војници (на Матковиќ) го испратил потполковникот Радиќ во село Гарван. Тој со митралез и артилериски оган убил 28 селани меѓу кои и 3 деца на возраст од 13 до 18 години.³⁸³ Во Штип завладеало општа паника, улиците биле празни, а секоја економска активност застаната. Оправданоста за одмаздата не била утврдена, па Гарван бил „тага на сите нас и срам за државната власт“.³⁸⁴ Кога народниот пратеник Светозар Ѓорѓевиќ подоцна се обидел да влезе во Гарван за да ја утврди вистината, властите со сите средства се обидуваа да го спречат во неговата намера.

Зголемените комитски акции на четите на ВМРО во Брегалничкиот Округ, биле повод во почетокот на 1923 год. владата на Кралството СХС да ги испрати најдобрите обучени полициски сили и изгради дополнителни жандармериски станици и воени гарнизони. За смирување на состојбата во овој крај на 20 јануари 1923 год. во Штип за

³⁷⁹ Никола Жежов, Панчо Михајлов Чавдар,.; 46

³⁸⁰ Исто; 81

³⁸¹ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 144

³⁸² Александар Апостолов, Злетовската област, 520

³⁸³ Зора Тодоровски, Тодор Александров, 161

³⁸⁴ АСАНУ бр. 13316/104 Кадрифаково и Танатарци; 1

„велик жупан“ на Брегалничкиот Округ бил назначен Добрица Матковиќ, бивш началник на општествената безбедност во Белград. Добиените овластувања и неограниченото право на дејствување новиот жупан јавно ги истакнал со зборовите „моето доаѓање во Штипскиот Округ ќе биде означено со смрт и жестокости спрема оние кои се спротивставуваат на постојниот поредок во Македонија“.³⁸⁵ Со поставувањето на Добрица Матковиќ за голем жупан на Брегалничката Област, кралската влада го навестила по агресивниот пристап по прашањето за ликвидација на комитските акции на ВМРО. За кратко време била сконцентрирана голема вооружена сила на географски мал простор. „Летечките“ одреди непрекинато крстосувале по брегалничките села и постојано го малтретирале македонското локално население. Раководителот Добрица Матковиќ и Стојан Мишев формирале уште 5 нови „летечки“ одреди. По еден одред за светиниколскиот, штипскиот, кочанскиот, радовишкиот и малешевскиот крај. Имало нов судир на војводата Иван Јанев Брло кај село Судик каде што загинаа неколку Срби на чело со полицискиот капетан Елиќ.³⁸⁶

Во текот на мај 1923 година, во источниот дел на Вардарска Македонија со свои чети преминале познатите федералисти членови на МФРО, Глигот Циклев, Стојан Мишев и Мите Соколарски. Тие целосно се ставиле на располагање на српската власт во борбата против ВМРО и комитските чети. Претворајќи се во „слепо оружје на одмаздата“ овие т.н. „ренегати“ како што забележал Коста Новаковиќ, сосема ги напуштиле програмските определби на МФРО и станале платени слуги на великосрпскиот реакционерен режим нанесувајќи му големи зла и нови колежи на македонското население. Покрај многубројните жандармериски и воени единици Кралството СХС побарало сојузник, односно „водач на народот“, кој ќе го организира месното население и оспособи „за системска теренска акција“ против четите на ВМРО. За таа цел на 9 септември 1923 година, во Штип бил организиран голем народен собир на кој било создадено „здружение против бугарските бандити“ на чело со Михајло Каламатиевиќ (Мијалче Каламатија).³⁸⁷ На истиот ден кога било создадено ова здружение била создадена и првата „народна милиција“ за вооружена теренска борба. За неполн месец, немаше ниту едно место по должината на Брегалница и Вардар што не било опфатено од оваа организација. Иницијатор за создавање на ова „здружение“ бил Живоин (Жика) Лазиќ, началник на Министерството за внатрешни работи во Кралството СХС. Негови непосредно потчинети биле жупаните кои стоеле на чело на областите. Покрај Михајло Каламатиевиќ во „здружението“ уште биле и Глигор

³⁸⁵Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 160

³⁸⁶Спомени, Мирчо Кикиритков, Софија 1974; 15

³⁸⁷Исто; 162

Циклев, Илија Пандурски, Стојан Судиклиев, Санде Пеливанов, Мите Суџукаро, Јордан Грдовски, Христо Умленски и др. Речиси сите поранешни блиски другари на Тодор Александров. Секој околија имала своја чета командувана од контрачетник (ренегат). Во секое село имаше по некој главен. Државната околиска чета била униформирана во црна униформа.³⁸⁸ Припадниците на четите имале статус на привремени жандари со постојана месечна плата. Припадниците на ова „здружение“ немале идејна платформа врз која дејствувале. Во месеците октомври, ноември и декември 1923 година, по наредба од српскиот жупан на Брегалничкиот Округ Добрица Матковиќ и кочанскиот околиски началник М. Вуковиќ биле изгорени селата: Пресека, Спанчево, дел од село Бели, Небојани, Мородвис и Рајчани, кое било изгорено на 9 декември 1923 година од Мите Суџукаро. Во овој пожар загинале селаните Дане Андреев, Тасе Монеv и Стоил Рајчански. Кон крајот на декември 1923 год. во селата Неокази и Бунеш биле најдени весниците „Слово“ и „Независна Македонија“ и поради тоа биле мачени селаните.³⁸⁹

Била откриена и комитската чета на Крсто Лазаров, која го убила шпионот Манчо во село Винце, кој претходно предал една комитска чета, а при неговото убиство биле убиени и двајца српски жандарми. Од страната на комитите бил убиен Гоне Манев.³⁹⁰ На 25 мај 1923 година во село Крушица, Кумановско, била откриена комитската чета на Крсто Лазаров, која влегла во мала престрелка при што го избегнале судирот. Се повлекле во Бугарија. Потоа за Македонија заминал Цветан Спасов, кој исто така дејствувал во Кумановско. Во 1923 година Велешката, Скопската и Кумановската чета повторно влегле во Македонија. Требало да организираат околиски конгрес. Тука биле Крсто Лазаров; Илија од село Чашка - Величко Величко Велјанов-Чичето, Стефан Петков и Петар Станчев. Биле спречени од соработниците на српскиот режим сегашните „ренегати“ на чело со Стојан Мишев, Глигор Циклев и нивните контрачетници. Во 1923 година, при повлекувањето четата на Цветан Спасов била предадена во село Филиповци - Кратовско, а прстигната во село Нежилово каде што и почнала борбата. Загинале двајца комити, еден бил фатен, а преостанатите 7 успеале да се извлечат и да се вратат во Бугарија.³⁹¹

Во јуни 1923 година, весникот „Последни новости“ ги публикувал резултатите од истражувањето во балканските земји, почнати во пролетта истата година. Остварил

³⁸⁸ Александар Апостолов, Злетовска област, 546

³⁸⁹ Исто; 547-552

³⁹⁰ Крсто Лазаров, Спомени, 135

³⁹¹ Исто; 135-136

директни контакти со ВМРО, Л. Неманов³⁹² пишал: „Крајниот идеал кон кој се стреми Организацијата е **независна целокупна Македонија** во границите до 1912 година. Организацијата, сепак, разбирала дека во овие услови тој идеал не можел да се исполни и поради тоа си поставила поскупо и поважни задачи. Имено, Македонија да добие автономија како составен дел на Кралството СХС и борбата за обединување на цела Македонија (српска, грчка и бугарска) да продолжи. Таа понатаму како интегрална целина требала да остане во границите на кралството, меѓусебно поврзани преку федеративен статус. Македонските политички дејци, легалните и илегални, одлично разбирале дека Кралството СХС во сегашните граници не можело да се откаже од Македонија³⁹³, бидејќи природниот излез на Бело Море е преку Вардарската Долина. Таквата промена на целите на ВМРО уште тогаш предизвикувала огромен интерес. Кон такво нешто, како што споменавме, организацијата се стреми непосредно по потпишувањето на Нејскиот договор. Меѓутоа, во 1923 година, ВМРО излезе со поразвиена програма во оваа насока. Очигледно, таа е убедена дека само со нелегалната дејност и со четничка активност не можело да се реши македонското прашање. Неманов дури и соопштува дека ВМРО е готова „да го предаде оружјето и да стане една легална автономна партија и ако дошла на власт коалицијата Радиќ - Давидовиќ (хрватски и српски демократи), која би ја укинала политиката на угнетување, следење и национализација на имотите, автономната партија (ВМРО) ќе објавела општа амнестија. Во Македонија администрацијата ќе била составена од чесни културни чиновници од локалното население. Но, Организацијата никогаш немало да се помири со режимот и национализаторското угнетување“, заклучува Неманов. Т. Александров признал дека ЦК има намера да го намали префрлувањето на чети во Македонија. Тие ќе го стореле тоа бидејќи се свесни дека „ситуацијата на новата влада не е стабилна“ (се мисли на новата бугарска влада). Бил можен напад од српските сили врз Бугарија и окупација на Ќустендил и Перник. Исто така, и поради активизмот на комунистите и нивната желба „да предизвикаат преврат“. Но, и да не постоела ваква опасност, „ние сега не размислуваме за акции, бидејќи нема изгледи за добивање резултати од тоа во моментот“.

Изјавите од раководството на ВМРО за намалување на бројот на четите почнале да се реализираат, но нивната активност не запира.

³⁹² ЦДИА, ф. 1685 а. е. 47 л. 1

³⁹³ Илинден бр. 19 од 1 август 1923 год.

Во август четата на струмичкиот војвода Георги В'ндев, влегла во голема борба со „ренегатот“ во служба на режимската српска власт Илија Пандурски.³⁹⁴ Била откриена и „комитетска организација“ во Струмичко. Почнала акција за „чистење на комитите“ во тој крај.³⁹⁵

Српскиот печат, како што било објавено за комитските инвазии есента 1923 година, почнал да го разгледува безбедносното прашање на Јужна Србија. Многумина сугерирале „четничката активност да се растури со контрачетничка активност“ и „Организацијата со контраорганизација“. М. Елиќ, еден од постојаните соработници на дневниот весник „Политика“, напишал: „зошто Бугарите треба да имаат патент за да бидат македонствувачи? Да создадеме и ние свои Македонствувачи“.³⁹⁶ Тој предлагал да се формира српска организација Македонствување со истиот устав, исто како и ВМРО, со курири, бази, канали и др. Таа ќе имала тешка и одговорна задача „село по село да ја отстранува непријателската (организација), да ги организира на свој начин, да ги брани од напади, да ги заколни на верност и секој што ќе ја прекршел заклетвата кон него да се постапува како кон предавник“.³⁹⁷ На оваа идеја не биле согласни ни демократите во Кралството СХС. Претседателот на Демократската партија Луба Давидовиќ во Собранието говорел: „Ако таму (станува збор за Македонија) постоела Ослободителна комитска организација, убаво е и ние да формираме чети, бидејќи организацијата на организацијата оди“.³⁹⁸ Давидовиќ, исто така, искажувал големи несогласувања и против именуваните водачи на контрачетите. Според него, тоа биле ренегати, како Стојан Мишев, кои до вчера работеле за Македонската револуционерна организација.

Во предвечерието и во текот на септемвриското востание во Бугарија, територијата на Вардарска Македонија била испразнета од комитски чети. Тие се концентрирале во Софија и регионот на Пирин за да бидат достапни за тамошните случувања. Тие околности довеле до зајакнување на контрачетничката организација на Стојан Мишев и Мите Суџукаро. Во тој краток период септември 1923 год. во Вардарска Македонија повремено влегуваат само четите на Евтим Полски и Мите Опилски, но „една птица не прави пролет“. Веќе од ноември 1923 год. комитските чети во Кочанско имале повеќе вооружени судири со српската жандармерија и ренегатите.

³⁹⁴ В. Политика бр. 5502 од 19 август 1923 год. весникот неправилно известил дека тоа бил Г. В'ндев

³⁹⁵ Радник, бр. 74 од 30 август 1923 год.

³⁹⁶ Исто

³⁹⁷ Стенографски белешке Народне скупштине Краљевина СХС кн. 2 Београд 1923; 1703, 1705

³⁹⁸ В. Политика бр. 5520 од 6 септември 1923 год.

Комитската чета на Шабан Облешевски кон средината на ноември 1923 год. во близина на селото Оризари го ликвидирал српскиот мајор Радован Шарановиќ како одмазда за убиството на еден од комитските војводи. На телото од убиениот мајор била оставена белешка потпишана од војводата Облешевски во која се барало од српската власт да не ги убива комитите и војводите, а за возврат немало да има напади кон нив. Акцијата за убиството на Шарановиќ ја испланирал и раководел Панчо Михајлов Чавдар.³⁹⁹

За време на септемвриското востание во Бугарија, македонското прашање предизвикало поголем интерес пред западноевропските земји. На 26.IX 1923 год. во весникот „Дејли телеграф“ било публикувано интервјуто со Тодор Александров. На прашањето зошто ВМРО наместо легални средства употребува вооружена сила, Т. Александров изјавил дека за да се даде одговор треба прво да се види животот на населението во Македонија под грчка и српска власт. Без да се имале во предвид правата на малцинствата, се вршело голем терор и национализација. Тој посочил колку училишта, цркви и други институции имало во Македонија до 1922 год. кои веќе не постојат. Бил забранет и мајчиниот јазик. Во ваква ситуација не останале други средства и начини за борба освен револуционерните.⁴⁰⁰ Т. Александров настојувал на „непристрасна анкета на Друштвото на народите“ правена на самото место, воедно и да се види дали четите на ВМРО се „разбојници“ или такви се државните чиновници, полицијата и бандите на „федералистите“ организирани под закрила на власта. Истиот весник опширно известил дека Македонците им подадоа рака на Хрватите, Словенците, Босанците и Црногорците за заеднички дејства против великосрпскиот режим на Никола Пашиќ.⁴⁰¹ Точно во тој период ВМРО ги зајакнала контактите со националреволуционерните организации и демократските партии во Кралството СХС и Балканот. Т. Александров најавил дека Македонците гледаат со длабока симпатија кон движењето на Хрватите, но тие не верувале дека тие би успеале да добијат слобода преку избори. ХРСП требало да ги смени методите за борба. ХРСП била буржоаска партија, предводена од Стјепан Радиќ, во која членувало речиси целото хрватско селанство. Тоа ја окарактеризирало и нејзината сила. За разлика од ВМРО, сепак, таа не била сепаратистичка. Во тоа време ХРСП се бори за Хрватска да добие политичка автономија во рамките на федерално уредено кралство. Кулминација на силата на ХРСП е по изборите на 18.III 1923 година, кога освоила 70 мандати во Националното собрание и станала интересен центар, околу кој почнале да се групираат и другите

³⁹⁹ Никола Жежов, Панчо Михајлов Чавдар, 97

⁴⁰⁰ Дејли телеграф од 26 септември 1923 год.

⁴⁰¹ Исто

национални партии и организации, пред сè Словенечката народна партија (СНП) и Југословенската муслиманска организација (ЈУМО).

Од друга страна, пак, ВМРО, заедно со четничката активност што ја води, била уште поодржлива за сојузи со незадоволните националности и движења во Кралството СХС. Во таа насока, Организацијата била олеснета од смалување на нејзината цел, објавена по деветтојунските настани. Подготвеноста на ВМРО да го оставела оружјето и да се бори за создавање **автономна Македонија** како составен дел од Кралството СХС било сериозен предуслов за нејзино приближување со преостанатите опозициски групи во Кралството СХС, кои го сочинувале таканаречениот „федералистички блок“. Смалената цел на ВМРО не можела да се објасни само со пацифистичкиот бран што ја зафатил Европа кон крајот на 1923 и 1924 год., туку имало други подлабоки причини. Цанковата влада, која немала поддршка кај народот, немала друг избор освен да се свитка пред Кралството СХС и да ја продолжи политиката на Стамболиски по македонското прашање, откако ја побарал поддршката на српската влада и на Малата антанта за излез на Егејско Море во Тракија. Ова за возврат значело гаранција на Вардарската Долина и Солун за Кралството СХС. При вакво расположение ВМРО барала зближување со опозициските партии во Кралството СХС, на прво место со Хрватската селска партија. Затоа организацијата се стремела да ја доближи политиката до програмата на партијата на Стјепан Радиќ. Откако ја здогледале благонаклонетоста на ВМРО, Хрватите се согласиле да воспостават контакти со нејзините претставници. Органот на Радиќевата партија, весникот „Слободен дом“, покрај хрватското почнал да одделува големо место и за македонското прашање.⁴⁰²

Во втората половина на 1923 година, кога Радиќ престојувал во Лондон, продолжил да го следи развојот на македонското прашање не само во англиската туку и во западноевропската јавност. Тој дури препраќал статии и интервјуа од западните весници до редакцијата на „Слободен дом“, за да можат Хрватите одблизу и подетално да се запознаеле со македонското прашање.⁴⁰³

Во тоа време, Т. Александров дава интервју пред специјалниот дописник на францускиот весник „Журнал“, Пол Ерион, во кое сосема свесно ги нагласувал своите (и на организацијата) врски со Хрватите и Радиќ. „Јас сум веќе 4 години во контакт со Радиќ“, ⁴⁰⁴ рекол тој. Хрватите се бореле на легален начин против владата во Белград, порано или подоцна тие ќе биле принудени да ја променат својата борба, односно да

⁴⁰² Слободни дом бр. 20, 10 септември 1923 год. Загреб

⁴⁰³ Исто

⁴⁰⁴ Утро од 5.10.1923 год. од 7.10.1923 год

водат револуционерна борба. Т. Александров ја допуштал можноста за изоставување од ВМРО на овој воинствен начин само ако Вардарска и Егејска Македонија добијат автономија и ако се создаде вистинска држава во која сите би користеле исти права. Тогаш и Бугарија ќе била подготвена да го врати на автономна Македонија и пиринскиот дел. Па дури и Бугарија би можела да влезе во оваа конфедерација. Наредната средба со Радиќ била на 24.1.1924 год. по договорот меѓу Италија и Кралството СХС во Сплит. Уште пред да се парафира овој договор Радиќ го оценува како „срам за Италија“. Освен тоа според него Мусолини „ниту ги чита договорите ниту ги присоединува италијанските земји“.⁴⁰⁵

Радиќ овој пат категорично изјавил дека ниту тој, ниту некои од неговите први луѓе не можат да одат на состанок со Т. Александров, бидејќи биле зафатени со политички преговори. Така што „непремостливи околности“ му пречеле за тоа, но ветил дека по 10-15 дена повторно ќе се состанеле за да продолжат да преговараат за меѓусебна соработка. Наум Томалевски ставил акцент во разговорот на тоа дека соработката и договорот на Радиќ со ВМРО би биле вредни и корисни. Радиќ ќе требало да разговара и усогласи со ВМРО по прашањето за „разбирање со Белград и прашањето за изборите“, бидејќи се работело за прашања кои се однесуваат на Македонија, а не да се ставала ВМРО „пред завршени факти“. Наум Томалевски отворено му кажувал на Радиќ дека не требало тој да смета на ВМРО „како додаток на хрватското движење и со неа да ги плаши Србите“, како што тој тоа го направил на две свои интервјуа во виенскиот печат. Со оправдувачки тон, Радиќ одговорил дека не размислувал да ја игнорира ВМРО. Тој сакал да работи во целосно разбирање со неа, но требало да се знае дека и да имал можност да се види со Т. Александров, „не би можело да се најде некое конкретно решение“.⁴⁰⁶

Сопствената проценка за „демагог и ориентален дипломат, непостојан и практичен политичар“, Наум Томалевски ја потврдил на следните состаноци со Радиќ веќе во Виена. Конечно, на 27 февруари 1924 година, Радиќ ветил „дека ќе испрати човек долу“ и напишал писмо до Наков (Т. Александров).⁴⁰⁷

На 16 февруари Наум Томалевски соопштил пред ЦК на ВМРО дека по два месеци разговори, Радиќ не донел никаква одлука или решение во односот со ВМРО.

⁴⁰⁵ ЦДИА, ф. 1685 оп.1 а. е. 48 л. 37

⁴⁰⁶ Исто л. 38

⁴⁰⁷ Исто л. 39

Тој истовремено се среќавал и со претставници на федералистите, чие седиште било исто така во Виена.⁴⁰⁸ Со Радиќ стапиле во контакт и претставници на Коминтерната и Москва.⁴⁰⁹ Тие го советуваале подобро да го запознае македонското ослободително движење пред да влезе во сојуз со ВМРО. Според Москва, имало и други струи (се мислело на федералистите) кои биле можност за правење сојуз. Врз основа на расколот кој постоел во македонското ослободително движење, Радиќ имал голема недоверба и подвоеност вклучувајќи ја и ВМРО.

Надежите на Т. Александров за „комбинирано востание“⁴¹⁰ доколку Хрватите, Словенците и Црногорците би почнале со нелегалните методи, постепено се уривале. Затоа тој најавил доколку Македонија не можела да добие автономија, ВМРО со задоволство ќе го прифатело пристапувањето на Македонија под заштита на некоја голема сила, по можност Англија. ХРСП ветила дека ќе стори сè што било во нејзина моќ за во Македонија да се создадат услови кои ќе дозволат мирни политички борби во кругот на законите и уставот.⁴¹¹

Во почетокот на 1924 година раководството на ВМРО му дало насоки на Ал. Протогеров да се сретне со Радиќ. Во тоа време Ал. Протогеров и Н. Томалевски биле во посета на голем број земји за да преговараат со нивните претставници и со револуционерните организации низ Европа. Радиќ го советува Ал. Протогеров, ВМРО да се откажело од револуционерните акции и од барањето за автономија на Македонија. Според него тоа не можело да се постигне без војна, бидејќи Македонија била поделена. Единствениот пат за ВМРО, вели Радиќ, бил „да се води борба за подобрување на ситуацијата во границите на Кралството. Сепак таа борба не можела да биде револуционерна“.⁴¹² Радиќ бил категоричен, тој „не се согласувал ниту со методите, ниту со целите на македонската борба“. Хрватите и Македонците би можеле да се договорат, вели тој, кога Македонците (Бугари) ќе ги напуштеле револуционерните методи и би ја прифатиле легалната борба. Но, Т. Александров и ВМРО не ја напуштале својата четничка дејност, па дури имале и намера да ја наметнат на опозицискиот блок во Кралството СХС. По тој повод во писмото на Радиќ до Т. Александров се велело: „Многу ми е жал што сè уште не разбирате дека пацифизмот е моја политика, а не само мојата тактика“.⁴¹³ Ова покажувало дека ХРСП

⁴⁰⁸ ЦДИА, ф. 1685 оп. 1 а. е. 33 л. 1 ; ЦДИА, ф. 1685 оп. 1 а. е. 33 л. 2

⁴⁰⁹ ЦДИА, 1685 оп. 1 а. е. 47 л. 42-43

⁴¹⁰ В. Тајмс од 4.1.1924 год.

⁴¹¹ Македонско сзнание бр. 12-13 од 30 август 1924 год.

⁴¹² Независима Македонија бр. 13 од 1 февруари 1924 год.

⁴¹³ БИА ДБКМ ф. 189 II В. 924

во никој случај не сакала да ги прифати револуционерните методи на борба. Радиќ во истото писмо, за да не ја повреди ВМРО и лично Т. Александров, направил отстапка од своите позиции. Тој призна дека „народот како целина има право и на револуција“ и Хрватите би го употребиле тоа право ако немало друго решение. Радиќ ветил дека лично ќе дојде на бугарска граница за преговори со Т. Александров. Доколку тоа не било можно, тогаш да испрати некој свој „главен претставник“. Српските власти ги следеле со голем интерес и страв врските на Македонците со Хрватите. Истовремено тие ја засилувале репресијата во Македонија.⁴¹⁴ Следувале натамошни тврдења на М. Нинчиќ дека Македонија е српска. Таму немало македонско население. Иритацијата во Белград од однесувањето на Цанковата влада растело. Кралството СХС најавило од јануари до март 1924 „широка дипломатска офанзива против бугарската влада“.⁴¹⁵

Во исто време Кралството СХС направило големи отстапки под притисок на Италија врз Фиуме. На 27.1.1924 година се стигнало до договор. Кралството СХС ги „одврзува рацете“ против Бугарија. Односите меѓу ВМРО и Италија се оладиле. Почнале да се мешаат Французите. Нејзините дипломати, а и претседателот Рајмонд Поанкаре го предупредиле Цанков за опасните последици од неговата македонска политика.⁴¹⁶ ВМРО подготвувала востание во Македонија и за таа цел собирала големи суми од Евреите и од локалното население. Одговорот на Цанковата влада бил дека тој преземал остри мерки против таквите елементи.

III. III ВМРО по 9.6.1923

Во текот на првите три месеци од 1924 год. пристигнувале извештаи од различни адреси (полициски, дипломатски и воени) кои потврдувале дека ВМРО се подготвувало за голема акција во Македонија, најголема дотогаш. Во еден од тие извештаи се вели дека комитски чети на големо се собирале во реонот на Петрич, Горна Цумаја и Кустендил. Според истите се наведувала и бројната состојба на комитските чети на ВМРО во пограничните села и реони. Кратовско и Кривопаланечко во 17 погранични села имало околу 360 комити, а од бугарската страна во пограничните реони имало околу 1.500 организирани луѓе распоредени во чети од по 15 до 30 души.⁴¹⁷ Акциите на четите првенствено биле насочени против државните органи во Кралството СХС и лицата кои ја спроведувале нивната режимска политика.

⁴¹⁴ АЈ, ф. Мин. Прав. а. е. 58; 131 од 1924 год.

⁴¹⁵ Д. Косев цит. с. 182

⁴¹⁶ Исто, 183-184

⁴¹⁷ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 146

Во изјавата која била дадена од Т. Александров за „Тајмс“ на 4 јануари 1924 година самиот признал дека целта на неговата организација „не е да анектира некаква територија, туку да го направи животот на владејачките власти невозможен“ нагласувајќи дека водењето на партизанска војна е „единствено нејзино средство за борба“. Во истиот дух е и неговата изјава дадена во мај 1924 година во Париз за белградскиот весник „Република“. Употребувајќи го мотото на италијанскиот револуционер Мацини, Александров на српските владетели во вардарскиот дел на Македонија им порачал: „Ние не сакаме добро да управуваат, ние сакаме да си одат“.⁴¹⁸ Од нападите на комитските чети особено биле исплашени српските чиновници, жандармеријата и учителите, односно оние кои најжестоко ја спроведувале асимилаторската и денационализаторска политика на српскиот државен режим. Животот на овие режимски лица бил постојано во опасност.⁴¹⁹

Во јуни 1924 година ВМРО се обидува да ја консолидира својата дејност по потпишувањето на Мајскиот манифест. Тодор Александров се обидувал да изнајде патишта за да ја објасни новата политика пред членството на Организацијата, начините и методите на новата борба. Уште поголем проблем бил како ќе им ги објаснел новите сојузници. Како една од најголемите „грешки“ што ја направил, а не можел да си ја прости во Виенските преговори, била обидот за помирување со федералистите (поранешни членови на ВМРО) кои ја оспорувале неговата позиција во ЦК на ВМРО. Тој чекал поволна шанса да се откаже од договорот за помирување, а токму таква се укажала со неисполнување на федералистите на членот кој предвидувал одредени вооружени акции од нивна страна против српската власт во Македонија. Тоа требало да биде знак дека ги прифаќале начелата за обединување со ВМРО. Како одминувало времето така и тие си останале пасивни, што и можело да се очекува бидејќи Стојан Мишев и Славе Иванов биле соработници на српскиот режим и безбедносните служби. Во едно писмо на Александров од 9 јуни 1924 год. до Панчо Михајлов Чавдар му најавил дека ова начело немало да биде исполнето и дека федералистите несомнено си поигрувале за да добијат во време. Поради тоа Александров му најавил на Панчо Михајлов „ако за 15 до 20 дена разбојниците не го направеле тоа ако не извршеле крупни акции против Србите како што ветице нивните инспиратори, не само што ни се одврзувале рацете во однос на овие „наши“ изроди, туку и наспроти нашата добра волја, пропаѓаат разговорите со нивните поддржувачи“.⁴²⁰ Со ова му било сугерирано на Панчо Михајлов да биде подготвен за вооружена акција против федералистите кои

⁴¹⁸ Исто; 148

⁴¹⁹ Исто; 148

⁴²⁰ Зборник Тодор Александров, С□ за Македонија документи... цит., 597; Строго доверливо писмо до Панчо Михајлов 9.6.1924 г.

ги нарекувале „разбојници“ и воедно побарал список на сите злосторства што ги имале направено во Кочанско од 9 април до 9 јуни 1924 год.⁴²¹ На 9 јуни истиот ден Т. Александров со писмо до Ангел Узунов ги најавил вооружените акции на четите на ВМРО, предводени од Панчо Михајлов против федералистичките чети на МФРО. Како причина за таквата наредба на ЦК на ВМРО било тоа што „разбојниците - ренегати досега не запреа со зулумите и не се кренаа против Србите“.⁴²²

Поради таквиот развој на настаните во Македонија под српска власт почнале подготовките за навлегување на комитите на ВМРО со цел да почнеат со ликвидации и борба против федералистите МФРО кои и понатаму биле во српската служба како контрачетници. Во јули 1924 год. за ликвидација или казнување на приврзаниците на српската власт бил извесниот Васил Ананиев, кој поради неговите престапи кои биле утврдени од Организацијата според кумановскиот војвода Крсто Лазаров требало да се казни со 50 стапа ќотек и да се ослободи. Затоа биле од него побарани и писмени гаранции дека немало да ги повтори грешките. Во спротивно Александров побарал од Крсто Лазаров Ананиев да бил испратен во Кочанско кај Панчо Михајлов и тој да организирал суд и да се казни според наредбите на ВМРО при што судењето и казната „да се извршеле на македонска територија“.⁴²³ Во јули 1924 год. здружените комитски чети под војводство на Панчо Михајлов Чавдар, Мите Церски, Шабан Облешевски и Пане Жигански преку планината Саса се префрлиле во вардарскиот дел на Македонија под власта на Кралството СХС. Тие таму затекнале многу тешка состојба во поглед на теророт на српските воено-полициски единици врз локалното македонско население. Биле забележани многу акти на насилство врз Македонското население во Кочанско од ренегатите (контрачетите) и српската регуларна жандармериска чета.

Според извештајот на Панчо Михајлов испратен до ЦК на ВМРО на 20 јуни 1924 год. под изговор дека барале „бугарашки“ чети српските ренегати Јорде Грдовски и Мите Суџукаро во селото Небојане извршиле тепање, мачење и физички измачување на селаните: Мира Атанасова, Василко Миладинов, Лазар Арсов и десетина други. На грабеж измачување и тепање исто така биле изложени и селаните од село Полаки Кочанско. На 22 јуни 1924 год. во ова кочанско село влегле 400 војници и 35 ренегати (контрачетници) на ренегатот Мино Станков(иќ) кои извршиле повеќе насилства и грабежи. На 7 јули 1924 год. теророт го продолжил ренегатот (контрачетникот) Мите Суџукаро кој ги натепал до смрт селаните: Кипра Григорова, Ерменка Веселинова и

⁴²¹ Никола Жежов, Панчо Михајлов Чавдар, 109

⁴²² Зборник Тодор Александров, С□ за Македонија документи... цит., 595 Тајно писмо до Ангел Узунов од 9.6.1924 г.

⁴²³ Зборник Тодор Александров, С□ за Македонија документи... цит., 669-671 писмо до Крсто Лазаров од 12.7.1924 год.

Димко Јованов. Парадоксот да биде поголем македонското население од Брегалничкиот Округ за 10 динари морало да купи календар „Удружење за борбу против бугарских бандита“, а доколку некој не сакал да купи или немал, бил сурово казнуван.⁴²⁴ Овој извештај на Панчо Михајлов од теренот зборувал за мошне сериозна и зовриена состојба од теренот. Тој со здружените комитски чети не можел да се воздржи и решил да дејствува, пред сè, за неутрализирање на контрачетите кои биле ренегати поранешни членови на Организацијата кои ги познавале јатаците и каналите за премин на оружје и чети. Поради бројноста на комитските чети во трага им влегле воено-полициските единици и контрачетите составени од ренегати. Кон комитските чети биле упатени ренегатите Мите Суџукаро, Мино Станков(иќ) и еден жандармериски поручник со 80 контрачетници и 120 вооружени селани под српска команда. Во близина на селото Пониква дошло до жесток судир при што комитските чети го пробиле обрачот и тргнале во правец на бугарската граница.⁴²⁵ Во битката загинал Мите Церски. Комитските чети успеале да го земат телото на војводата и да го погребат.⁴²⁶ Во врска со убиството на војводата Мите Церски, Александров му напишал писмо на Панчо Михајлов дека требало да се „пронајдат предавниците и соодветно да се казнат“. Исто така, требало да се даде помош и на неговото семејство.⁴²⁷ Панчо побарал од Александров како знак на одмазда да ги запали сите кочански села каде што постоела српската селска милиција, но дозвола не добил, туку наредба да покаже поголема тактичност и внимателност за постапките. „Можеби треба да ги казниш предавниците од полските села, но не и целите села како што пишуваш со голем гнев. Треба да се казнат одредени предавници-криминалци. Размисли спокојно и ќе увидиш дека првото е опасно и на штета на ВМРО, а второто е корисно и ќе влијае предупредувачки за да се поправи заблуденото и заведено мнозинство кое утре ќе не слуша и ќе не боготвори, како што правело до вчера“.⁴²⁸ Четата на Панчо Михајлов се наоѓала во атарот на село Калиманци. Таму се задржала четири дена по што имала намера да се врати назад во Бугарија. Дел од селаните на Калиманци и соседното село Тодоровци претежно членови на српските вооружени формации, ја забележале четата на П. Михајлов и веднаш ги алармирале околните жандармериски станици. Кон четата биле упатени жандармериски единици од Царево Село, Саса, Драмче и Каменица. Овие единици предводени од Теофил Мичиќ и Нико Јовановиќ требало да го опколат реонот каде што престојувала комитската чета на П. Михајлов. Како дополнителна помош на

⁴²⁴ Никола Жежев, Панчо Михајлов Чавдар, 120

⁴²⁵ Исто; 121

⁴²⁶ Зборник Тодор Александров, Сè за Македонија документи... цит., 679 писмо до Александар Василев 18.7.1924 год.

⁴²⁷ Никола Жежев, Панчо Михајлов Чавдар, 122

⁴²⁸ Исто; 122

овие формации им дошло и крстосувачкото жандармериско одделение од Кочани предводено од Емил Пенгерд. Но, како и ова да не им било доволно, па повторно пристигнало уште засилување, и тоа од контрачетниците „ренегатите“ на Нато Трогирски и Мите Суџукаро. Комитската чета на Панчо Михајлов броела 12 души. Тој доцна видел дека е опколен, така што не постоела можност за брзо повлекување. На 22 јули 1924 год. дошло до вооружен судир на комитската чета со српските легални, полулегални и нелегални борбени формации. Во попладневните часови при една жестока стрелба бил убиен капетанот Теофил Мачиќ. Во тие налети бил убиен уште еден српски жандарм. Дури во доцните вечерни часови комитите се обиделе да се префрлат на еден каменит врв каде што претрпеле значителни загуби поради стрелбите со машинските пушки. Во 7 часот утрината комитската чета успеала да го пробие обрачот носејќи го со себе ранетиот војвода Панчо Михајлов. Во битката комитската чета претрпела загуби од четворица комити: Илија Стојчев, брат на војводата Шарен Ампо, неговата рана не била тешка, но пробивот на кордонот од комитската чета носејќи го ранет бил невозможен. Илија побарал револвер и се самоубил. Кога комитската чета навлегла во шумата ранет паднал Мишо Наутлијата, кој бил задолжен за архивата. Во екот на борбата смртно во градите бил ранет комитата Мишо Неделков. Кога го поткренале за да продолжат понатаму тој им се обратил со зборовите: „Панчо, убијте ме, Панчо!“. Додека го носеле неговите соборци Сајко и војводата П. Михајлов тој се обидел да го извади пиштолот од футролата за да се самоубие изговарајќи ги последните зборови „Панчо, многу поздрав на мајка ми“ по што умрел. Кога битката го достигнала својот зенит војводата Панчо Михајлов му наредил на Димитар Медаров и Сајко да се пробијат назад и да ја земат архивата од Мишо Наутлијата. Но, веќе било доцна. Во текот на пробивот бил убиен и комитата Стојан Бичиклиев. Од страна на српските единици во месноста каде што се водела битката биле пронајдени пушката, двогледот, пелерината и архивата на војводата П. Михајлов.⁴²⁹

По оваа тешка и една од најголемите битки во тој период, раководството на ВМРО решило да изврши одмазднички егзекуции врз припадници на контрачетите кои биле поранешни членови на Организацијата. ЦК на ВМРО донел смртни пресуди за повеќе вакви „ренегати“ контрачетници поранешни членови на Организацијата. Еден од нив бил Мите Соколарски Суџукаро. На 30 јули 1924 год. во пазарен ден во Винаца, низ масата луѓе незабележително оделе тројца атентатори на ВМРО облечени во селска носија, а во појасите револвери и бомби. Нивна цел тој ден бил Мите Суџукаро Соколарски, поранешен член на Организацијата, а сега српски контрачетник. Веднаш

⁴²⁹ Исто; 125

штом го забележале, еден од атентаторите истрелал осум куршуми кон него, кои смртно го погодиле, додека преостанатите двајца фрлиле уште две бомби, кои го распарчиле Мите Суџукаро. По истрелите и бомбите и српските жандарми почнале да бегаат од страв од големите напади на ВМРО. Тројцата атентатори по нападот веднаш ја напуштиле Винаца и се упатиле на одреденото место каде што ги чекал четвртиот член на ВМРО, кој пак го убил Илија Стојменов осомничен за соработка со српската локална власт. Синот на Илија Стојменов, Стојмен, се обидел со коњ да побегне од настанот, но за негова несреќа налетал на тројката атентатори на ВМРО кои го напуштале местото на акцијата, кои го фатиле и ја извршиле смртната пресуда до телото на неговиот татко.⁴³⁰ Убиството на Мите Соколарски Суџукаро предизвикало подигнување на авторитетот на ВМРО во овој дел од Македонија и потврда дека од казната на Организацијата не можел никој да побегне. По Калиманската битка, според некои податоци, Панчо Михајлов се разболел и на негово место за околиски војвода привремено како замена бил назначен Григор Хаџи Кимов.⁴³¹ Кон крајот на јули 1924 год. комитската чета на Цветан Спасов имала судир со контрачетниците на Мино Станков(иќ) кај село Нежилово. Потоа на 4 август 1924 год. против истата Минова контрачета борба се водела и во селото Тополовик. Борбата почнала вечерта и комитите успеале да се извлечат и да заземат позиција на врвот на „Барска“. Идниот ден оваа чета на Цветан била опколена од војска, жандармерија и контрачетниците на Мино. Борбата траела речиси цел ден и при пробивот на патот Цветан Спасов бил ранет и се самоубил. Во оваа борба загинале 15 контрачетници, а ранети биле 50 души од редовите на војската и жандармеријата.⁴³²

На 2 август 1924 год. Т. Александров напишал неколку писма испратени до раководителите на окрузите и до околиските војводи во Македонија. Неговата цел била да се подигне опаднатиот дух на воените сили на Организацијата. Известувајќи ги за разбојништвата што ги вршеле ренегатите Стојан Мишев, Славе Иванов и за последното убиство на ренегатот Мите Суџукаро. Тој ги охрабрувал со зборовите „Мили браќа, ние Македонците се бориме за праведно и свето наредно дело. Со божја помош разбојниците – ренегатите и шпионите ќе ги убиеме. Дојденците Шумадинците – свињари и грчките паликари („јунаци“) ќе ги прогониме од нашата татковина и Македонија ќе биде слободна. Затоа сите во борбените редови под знамето на нашата света народна Организација! Да живее ВМРО! Да живее независна Македонија

⁴³⁰ Исто; 134

⁴³¹ Иван Михајлов, Спомени Том II 104

⁴³² Александар Апостолов, Злетовската Област, 564-565

Ура!“⁴³³ Есента на 28 октомври 1924 год. комитската чета под команда на Ефтим Нивички го убила селскиот контрачетник Ефтим Дамјанов(иќ) од село Пантелеј Кочанско.⁴³⁴

III.IV ВМРО по убиството на Т. Александров

Веднаш по убиството на Т. Александров, неговиот секретар Иван Михајлов и членот на ЦК на ВМРО, Александар Протогеров, се ставиле на чело на Организацијата продолжувајќи го нејзиното функционирање. Согледувајќи ја новонастанатата состојба по убиството на Т. Александров, а особено непостоењето на комплетен состав на ЦК, за натамошното раководење на Организацијата А. Протогеров предложил да се образува „привремено тело“ до избирањето нов ЦК на општ конгрес на Организацијата. Неговиот предлог бил прифатен и од војводите Петар Шанданов и Панчо Михајлов.⁴³⁵ Ваквото размислување кај раководството во Организацијата дало повод Битолскиот Револуционерен Округ на својот окружен конгрес, одржан во октомври 1924 година, да донесе „Проект - правилник на Македонската револуционерна организација“, во кој се предлагало ЦК на ВМРО да се состои од пет нелегални члена, од кои тројца да ги раководат областите, а двајцата Претставничкото тело на Организацијата.⁴³⁶ Меѓутоа, И. Михајлов самоиницијативно се ставил за секретар на ЦК на ВМРО, функција што според Правилникот и дотогашното постоење на Организацијата не била предвидена. Во својство на секретар на Организацијата, тој заедно со А. Протогеров почнал да раководи и да ги потпишува сите документи во името на ЦК на ВМРО.

Веднаш по убиството на Т. Александров, Иван Михајлов и А. Протогеров презеле итни мерки за мобилизирање на членството и воспоставување контрола над вооружените сили на Организацијата. Притоа И. Михајлов посебно инсистирал и му сугерирал на А. Протогеров да се обноват пунктовите во пиринскиот дел на Македонија, особено оние кои биле против Т. Александров.⁴³⁷ Со одлука на ЦК на ВМРО од 23 септември 1924 година, И. Михајлов бил назначен за „ полномошник “ на Петричкиот округ со цел смирување и продолжување на активностите во округот.⁴³⁸ Сметајќи го пиринскиот дел на Македонија за главна потпора на Организацијата, А.

⁴³³ Зоран Тодоровски, Тодор Александров, 268; Зборник Тодор Александров, С□ за Македонија документи... цит., 667-669

⁴³⁴ Александар Апостолов, Злетовската Област, Скопје 1974 год.; 521

⁴³⁵ ЦДА, Софија ф.1909 – Александар Протогеров оп.2 а. е. 323 л. 16-18

⁴³⁶ ЦДА, Фонд 1909, оп. 1 а. е. 277 л. 1; АИНИ Фонд КПЛ к. XXXVII/18 бр. 287

⁴³⁷ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 270 л. 6 од 22.9.1924 год.

⁴³⁸ ЦДА, Фонд 1932 оп.3 а. е. 117 л. 7 Полномошното е потпишано од А. Протогеров

Протогеров уште на 15 септември 1924 година му наредил на струмичкиот окружен војвода, Георги В'ндев, покрај Струмичкиот округ, да го преземе раководството и на Петричкиот пункт со околијата. Притоа, А. Протогеров на сите раководители на окружните и околиските тела, пунктовите началници и окружните војводи во пиринскиот дел на Македонија им испратил и посебни наредби и упатства за работа во новонастанатата ситуација.⁴³⁹ Во дописот упатен до македонското население во вардарскиот дел на Македонија од 24 декември 1924 година, ЦК на ВМРО откако констатирал дека не е можна „легална општествена дејност во Македонија“ и помирувајќи се со минималната програма на организацијата наследена од Т. Александров – „Македонија да биде рамноправен член во идната федеративна Југославија“, му дал „општи насоки“ во претстојните избори во овој дел на Македонија (се мисли на парламентарните избори одржани во февруари 1925 година). Како главна насока во земањето учество на изборите, на македонските избирачи им се препорачувало да истакнат свои кандидати во листите на југословенските политички партии и од нив да создадат „македонска парламентарна група“ во Народното собрание на Кралството на СХС во Белград⁴⁴⁰, слична на онаа што ја имало во бугарскиот парламент.

Исто така, ангажирањата на привремениот ЦК на ВМРО биле насочени и кон запознавање на македонската емиграција во Бугарија и европската општествена јавност за основните насоки на дејствувањето на ВМРО по смртта на Т. Александров. Ваквата можност ја искористил И. Михајлов, кој прикривајќи се зад името на „еден водач на организацијата“, дал интервју за весникот „Реинцхспост“, кој го пренел весникот на Илинденската организација „Илинден“. Откажувањето на Организацијата од „револуционерната тактика“ и најавувањето на водење легална борба, И. Михајлов го условувал со барањето Кралството на СХС и Грција да ги признаат малцинските права на македонското население во нивните држави, како и исполнување на единствените услови: признавање и почитување на верата и јазикот на населението во вардарскиот и егејскиот дел на Македонија. Под ваквите и не до крај дефинирани термини, И. Михајлов и ВМРО подразбирале признавање на „бугарското национално малцинство“ и на бугарската црква и воведување бугарски јазик во училиштата во овие два дела на Македонија. И покрај тоа што раководството на ВМРО крајното разрешување на македонското прашање го гледало преку „создавање самостојна држава во границите кои се определени од науката и природата“ според И. Михајлов, тоа би се задоволило и

⁴³⁹ Исто, а. е. 91 л. 93-106

⁴⁴⁰ ЦДА, Фонд 1932 оп. 3 а. е. 84 Допис на ЦК на ВМРО потпишан од А. Протогеров и И. Михајлов до Централниот комитет на македонските политички организации во Македонија и Канада 3.11.1924 год.

со „привремено разрешување со автономија на поголемиот дел од Македонија“, односно на делот на Македонија што се наоѓа во составот на Кралството на СХС. Изложувајќи ја подготвеноста на ВМРО за компромис и отстапување од „револуционерните“ програмски цели на организацијата, надвор од сите реални политички околности и во услови на дефинирани балкански граници по Првата светска војна, И. Михајлов отишол толку далеку во своите нереални желби, завршувајќи го интервјуто со надеж дека кон автономниот дел на Македонија во рамките на Кралството на СХС со текот на времето ќе се придружат и другите делови на Македонија. Па така, Македонија, како што изјавил И. Михајлов, „ќе може како автономна држава да се развие во пределите на Југославија“.⁴⁴¹ Но Ив. Михајлов сè уште не бил сметан за главен претендент за водач на организацијата. Тој имал само 28-29 години и немал искуство како војвода и револуционер. Немал влезено ниту еден час во вардарскиот дел на Македонија под српска власт. Имал познавања само од водење на архивата на ВМРО и во подготовката на состаноци на Т. Александров што ги имал со други личности и истакнати бугарски политичари. Главните претенденти за ова место биле А. Протогеров и П. Михајлов. Таквите амбиции се пројавувале и од П. Шанданов, но тој бил од група на Ив. Михајлов и во тој момент компромис можел да се постигне во таа фаза меѓу двајцата.

Една од најприоритетните задачи што биле поставени пред раководството на организацијата, било формирањето и озаконувањето на нов ЦК на ВМРО, кој по убиството на Т. Александров формално не постоел. Оваа задача им била дадена на членовите на стариот состав на Задграничното претставништво (ЗП) на ВМРО, Георги Баждаров, Кирил Прличев и Наум Томалевски. По извршените консултации со бугарските владини кругови и Воената лига, нивниот избор застанал на И. Михајлов, кој уште по убиството на Т. Александров бил определен за негов заменик. Тие сметале дека тој успешно ќе го продолжи неговиот курс и, како и до тогаш, ќе им биде послушен во спроведувањето на генералната политика на ВМРО.⁴⁴²

Од 9 до 12 февруари бил одржан општ конгрес во село Србиново (Брежани), 1925 година. По претходно извршените консултации и подготвени листи, за членови на ЦК на ВМРО биле избрани И. Михајлов, А. Протогеров и Герги Поп Христов. За нивни заменици биле избрани Петар Шанданов, Јордан Ѓурков и Никола Василев. Составот на задграничното претставништво останал истиот избран во 1920 год. Георги Баждаров, Кирил Прличев и Никола Томалевски додека за нивни заменици биле

⁴⁴¹В. Илинден бр. 15 14.11.1924; 3

⁴⁴²Зоран Тодоровски, ВМРО 1924-1934, Скопје 1997; 29

избрани Јордан Балев, Тома Карајовов и Ангел Узунов.⁴⁴³ На конгресот бил преработен Уставот и Правилникот на Организацијата, кои соодветствувале со новите политички услови на Балканот. Според член 1 од Уставот, целта на ВМРО и натаму останала: „Обединување на разделена Македонија во нејзините географски граници и извојување нејзина целосна политичка автономија (самоуправување)“.⁴⁴⁴ На конгресот била донесена и посебна резолуција за идното дејствување на организацијата, која воопшто не отстапувала од вооружената концепција на ВМРО на Т. Александров! Во неа „**јасно и недвосмислено**“ се истакнувала потребата од непосредно учество на „Бугарска Македонија“, односно пиринскиот дел на Македонија во борбата за „ослободување и обединување на цела Македонија“.⁴⁴⁵

На 9 март 1925 година новиот состав на ЦК на ВМРО пред општествената јавност во Бугарија и македонската емиграција во оваа земја излегол со декларација, во која ги изнел целите, средствата и методите на идното дејствување на организацијата. Изјавувајќи дека ги поддржува декларациите на бившиот ЦК на ВМРО од септември 1923 и од 1 август 1924 година, односно на Т. Александров и А. Протогеров, новиот ЦК ја истакнал крајната цел на ВМРО во согласност со донесените резолуции на конгресот: Извојување целосна политичка автономија на Македонија во нејзините природни географски граници. Максимално барање во декларацијата било: **Создавање независна македонска држава под покровителство на Друштвото на народите.** Доколку тоа не можело да се оствари, била истакната алтернативата Македонија да стане самоуправна и рамноправна единица во федеративна Југославија или во балканска федерација. Изнесувајќи ги ваквите барања за идното уредување на Македонија, за новиот ЦК на ВМРО најважно било Македонија да биде слободна, а нејзиното население да биде „господар на својата судбина“. Во вардарскиот дел на Македонија средствата за борба и во иднина се предвидувале да останат револуционерни, бидејќи според новиот ЦК, други средства за борба освен нелегални немало сè додека југословенските и грчките власти не ги признаат националните права и слободи на сите етнички групи во Македонија. Имајќи ги предвид културните и политичките слободи на Македонците „под бугарска власт“.

Со оваа прва декларација, која всушност претставува програмска и политичка платформа на ВМРО, новото раководство на организацијата најавило продолжување на „револуционерните“ методи на ВМРО на Т. Александров во борбата за извојување

⁴⁴³ Научен Архив на БАН, сб. IV а. е. 153; 6-7, В. Илинден бр. 8 од 20.2.1925

⁴⁴⁴ ЦДА, Финд 1909, оп. 2, а. е. 31 л. 2

⁴⁴⁵ Зоран Годоровски, ВМРО 1924 - 1934, Скопје 1997; 31

автономија за Македонија. При тоа ЦК на ВМРО изразил готовност исто како и во последните декларации на Т. Александров дека ќе ги прекине револуционерните методи во вардарскиот и егејскиот дел од Македонија ако Кралството на СХС и Грција им ги признаат националните слободи и политичките и културни права на сите етнички групи во тие области.

Актуализирајќи ги последните „минимални барања“ на Т. Александров⁴⁴⁶, И. Михајлов изјавил дека ВМРО е подготвена „да го предаде оружјето и да се претвори во една легална партија“ доколку Кралството на СХС и Грција би ги исполниле следните услови: „амнестија на сите политички затвореници и судење на оние кои вршеле злосторства на македонското (бугарското) население; признавање на народноста на македонското (бугарското) население и гаранција во исполнување на малцинските права; слободно враќање во родната македонска земја под контрола на Лигата на народите и гарантирање право на македонски политички партии“. Само при такви услови, подвлекол И. Михајлов, „ВМРО ќе се претвори во носителка на мирен и културен прогрес на својата земја“.⁴⁴⁷

Имено, тој уште еднаш подвлекол дека нема да се откаже од „револуционерната“ борба додека не бидат исполнети „минималните, скромни и наполно праведните барања за правото на национално постоење“ на Македонците во вардарскиот и егејскиот дел на Македонија.⁴⁴⁸

Исто така, и ЗП на ВМРО стоело на истото становиште и ја поддржувало генералната политика на ЦК во остварувањето на програмските цели на организацијата. Членот на ЗП, Г. Баждаров, во едно писмо до членовите на ЦК и ЗП, известувајќи ги за своите активности на надворешен план, истакнал дека ВМРО никогаш не се откажала и „нема да се откаже од **автономијата** на Македонија“ и дека само при „давање културни слободи и политичка амнестија“ на населението во вардарскиот дел на Македонија ВМРО ќе се претвори „од нелегална во легална политичка организација за целосна политичка **автономија на Македонија**“.⁴⁴⁹

По VI конгрес на ВМРО настанала нова фаза во целокупното дејствување на организацијата. И покрај тоа што вооружената активност на ВМРО претрпела извесни промени со примената на нови методи, стратегија и тактика, главната и крајна цел на

⁴⁴⁶Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934, 33

⁴⁴⁷ЦДА, Фонд 1945 оп. 1 а. е. 3

⁴⁴⁸Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934,; 34

⁴⁴⁹ЦДА, Фонд 1932 о. п. 3 а. е. 92 л. 70 До членовите на ЦК и ЗП

организацијата останала иста: „Ослободување на Македонија“.⁴⁵⁰ ВМРО и натаму го задржала приматот на „револуционерна организација“ со цел да ги привлече широките македонски емигрантски маси во Бугарија, претставувајќи се како единствена организација што со „револуционерни методи“ се бори за ослободување на Македонија.

Веднаш по VI конгрес, ЦК на ВМРО, по иницијатива на И. Михајлов, пристапил кон реорганизација на воената поставеност и распределба на револуционерните окрузи. Според **Протоколот** за распределба на работите меѓу членовите на ЦК на ВМРО за „територијата на Македонија“, на И. Михајлов му бил доделен на управување Петричкиот Округ, односно пиринскиот дел на Македонија и наследениот од Т. Александров, Скопскиот Револуционерен Округ. На А. Протогеров за раководење му биле доделени Солунскиот, Струмичкиот и Серскиот Револуционерен Округ.⁴⁵¹ На третиот член на ЦК, Г. П. Христов, му бил доделен Битолскиот Револуционерен Округ, кој заедно со резервниот член на ЦК, П. Шанданов, бил задолжен за одржување на контактите со Албанија.⁴⁵² Исто така, ЦК на ВМРО покрај старите околиски војводи, кои ги назначил за „нелегални членови“ на револуционерните окружни раководни тела⁴⁵³, назначил и нови околиски војводи.

Според насоките за идната работа на четите, ЦК на ВМРО го задржал четничкиот институт, препорачувајќи четите да дејствуваат во помали групи со „специјални инструкции“ за агитирање, организирање и поддржување на организацијата во секоја околија.⁴⁵⁴ Најголемиот број од нелегалните чети биле т.н. околиските чети од вардарскиот и егејскиот дел на Македонија, кои престојувале и се обучувале во пиринскиот дел на Македонија. Легални чети, според Правилникот на ВМРО, се формирале во секој пункт, град или село во пиринскиот дел на Македонија, на чело со војвода, а поголемите пунктови имале и по две или три чети.

При реорганизацијата на воената поставеност, ЦК на ВМРО, според Правилникот на организацијата, обрнувал посебно внимание на изградувањето на институтите: „пунктова служба“ и „терористички групи“. Посебен интерес за организацијата претставувале пунктовите распоредени по должината на границата

⁴⁵⁰ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 39-40

⁴⁵¹ ЦДА, Фонд 1932 оп. 3 а. е. 55 л. 9-10 цитиран Протокол бр. 1; ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 173 л. 60

⁴⁵² ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 3 л. 27; АИНИ фонд КПЛ к. XXXVIII/18 бр. 287 и бр. 321

⁴⁵³ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 3 л. 19-37

⁴⁵⁴ ЦДА, Фонд 1932 оп. 3 а. е. 64 л. 44-46

спрема Кралството СХС и Грција. Пунктовите ги раководеле „пунктови началници, кои биле назначувани од ЦК на ВМРО и добивале редовна месечна плата. Секој пунктов началник располагал со 30-40 платени нелегални членови, односно четници, и имале широки овластувања во нивното примање и ангажирање во четите. Главна задача на пунктовите началници била да даваат помош на четите при преминувањето на границата во вардарскиот, односно егејскиот дел на Македонија, како и при нивното враќање во Бугарија, да се грижат за нивното оружје и опрема, да ги уредуваат пограничните канали и да го организираат доставувањето и примањето на поштата на организацијата. Покрај овие задачи, нивна главна должност и грижа, според И. Михајлов, била да ја одржуваат „дисциплината и моралот на нелегалните членови на организацијата“.⁴⁵⁵

Институтот „терористички групи“, според ЦК на ВМРО, заземал посебно место во новата тактика на организацијата. Терористичките групи биле организирани од проверени, храбри и предани членови на организацијата, секогаш подготвени за саможртвување. Тие биле избирани директно од околските војводи, а нивните имиња се чувале во голема тајност.⁴⁵⁶ Некои од нив, како Владимир Георгиев-Черноземски и Мирчо Кикиритков, станале вистински професионалци – терористи, телохранители и најдоверливи луѓе на И. Михајлов, на кои, меѓу другото, им биле доверувани најконспиративни задачи за физичко ликвидирање на идејните противници на организацијата.⁴⁵⁷ Со извршувањето на терористичките акции во вардарскиот и егејскиот дел на Македонија, непосредно раководел пунктовиот началник на Ќустендил, Владимир Куртев, кој се грижел за префрлување на терористичките групи преку границата и за нивно снабдување со оружје.⁴⁵⁸

Вооружените активности на организацијата единствено се остварувале преку повремени четнички навлегувања и вооружени акции во вардарскиот и егејскиот дел на Македонија, насочени против воените, полициските, просветните и административни лица, како и органите и објектите на државната власт, како симболи на владејачкиот окупаторски режим во овие делови на Македонија. Овие вооружени методи со кои сакале да го разнишаат владејачкиот државен апарат на Кралството на СХС, а европската јавност да ја потсетат на окупаторскиот режим во Македонија, биле стихижни, без идејна цел и програмска основа за преземање пошироки подготвителни

⁴⁵⁵ Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934, 59

⁴⁵⁶ Исто; 59

⁴⁵⁷ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 273 л. 5

⁴⁵⁸ АМ, Фонд АМВР кут. 9; 3/7

акции и помасовно вклучување на македонските народни маси за кревање поголемо народноослободително движење. Нивна цел била единствено во континуитет да се одржува една воена состојба и перманентна атмосфера на страв и несигурност, особено во вардарскиот дел на Македонија.

Меѓутоа, изменетите општествено-политички околности во вардарскиот дел на Македонија по Првата светска војна ја наложиле потребата од отстапување од основните принципи и традиционални форми на вооружената борба на Организацијата. Со консолидирањето на своите државни режими во вардарскиот дел од Македонија властите на Кралството СХС го оневозможиле натамошното дејствување на четите на ВМРО и успешно се спротивставиле на нејзините акции. А, со концентрирањето на огромни и модерно вооружени воено-полициски сили и со изградба на поголеми комуникации било оневозможено движењето на поголеми чети на организацијата бидејќи тие мошне брзо биле откривани од државните власти.

Ваквата новонастаната состојба на отежнато дејствување на организациските чети, брзо била воочена и од новото раководство на ЦК на ВМРО. Според мислењето на стариот и искусен воен деец, генералот А. Протогеров, вооружената дејност на организацијата требало да поаѓа од организирање на македонското население, и тоа не масовно, туку на мали јадра во секое населено место, односно од тројца луѓе. Масовното организирање на населението, според него, требало да се избегнува „за да не се разоткрие организацијата“ а со тоа да не им се даде можност на југословенските власти „да го тероризираат населението“ и да го попречуваат неговото организирање. Притоа, А. Протогеров сугерирал да се продолжи со извршување атентати со цел „да се окуражи населението и да добие верба во ВМРО“⁴⁵⁹

Другиот член на ЦК на ВМРО, И. Михајлов, доаѓајќи и самиот до заклучок дека основната цел на ВМРО – „**дигање на востание**“, не можела да биде остварена, во своите упатства настојувал да се канализира вооружената борба меѓу пошироките категории на македонското население (населението во Македонија), главно на интелигенцијата по градовите, која мошне малку била опфатена во редовите на организацијата.⁴⁶⁰ Елаборирајќи го прашањето за „како и каква борба претстои да се води“, И. Михајлов сметал дека „на прво место“ ВМРО не треба да се стреми кон масовно организирање на народот, туку масовно да се влијае меѓу македонските маси (населението во Македонија). Според неговите размислувања, требало да се напуштат

⁴⁵⁹ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 368 „Отчет“ на А. Протогеров за „револуционерната дејност“ на Солунскиот, Серскиот и Струмичкиот Револуционерен Округ од 1925 до 1927 год. доставен до VII конгрес на ВМРО

⁴⁶⁰ Исто, лист 36-40

акциите со големи чети, бидејќи тие брзо паѓале „во очи на непријателот“, додека малата чета, односно група, е „поневидлива“, односно како што вели тој, „може ако треба, да нанесе удар и да исчезне“. ⁴⁶¹

Тргувајќи од новонастанатите околности, раководството на ВМРО застанало на становиште за промена на воената стратегија и тактика на организацијата. Новата вооружена тактика се состоела во испраќање чети со помал број четници и во помали групи и извршување поединечни атентати во вардарскиот дел на Македонија. На тој начин, традиционалниот метод за дејствување на организацијата со вооружени чети бил заменет со терористички акции преку конспиративни групи, т.н. тројки или петорки. Новата тактика на организацијата наложувала донесување и на други мерки, пред сè, отфрлање на четничките униформи и отстранување на долгите бради, заради конспиративното извршување на акциите. ⁴⁶² Со примена на новата вооружена тактика, според А. Протегеров се настојувало ВМРО да го сврти вниманието на европската општествена јавност кон македонските проблеми давајќи □ притоа на знаење дека „македонското население (населението во Македонија) ќе се бори и дека мир на Балканот не може да има додека не се реши македонското прашање“. ⁴⁶³

Друг мошне важен пункт за Организацијата била Албанија. Во нејзините источни гранични подрачја спрема Кралството СХС, ВМРО настојувала да создаде база за навлегување на своите вооружени чети во вардарскиот дел на Македонија. За реализирање на оваа задача инсистирале двајцата членови на ЦК на ВМРО, И. Михајлов и А. Протогеров. Според нивната оценка, мошне важно било прашањето од постоењето база во Албанија и нејзино засилување. Потребата од силна база во Албанија тие ја истакнувале и заради протерување на приврзаниците на федералистичкото крило и на комунистите од територијата на Албанија. ⁴⁶⁴

Според дипломатските и воените претставници на Кралството СХС од Софија и Тирана, ВМРО со помош на албанските власти и со финансиска помош на Бугарија, успеала во албанската зона на Охридско Езеро да создаде мрежа на свои канали и засолништа, со главен центар во градот Корча. Во нивните извештаи се потенцирало присуството на највисоките раководители на ВМРО во Албанија и контактите што ги

⁴⁶¹ Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934, 61

⁴⁶² Исто; 62

⁴⁶³ ЦДА, Фонд, 396 оп. 2, а. е. 5 л. 368

⁴⁶⁴ Исто, а. е. 18 л. 175 „Драги Пламенов“ (Петар Шанданов) писмо од И. Михајлов од 26.7.1926 год.

имале со албанските претставници.⁴⁶⁵ Водејќи антијугословенска политика, а во договор со ВМРО, Италија го помагала префрлувањето на четите на Организацијата од нејзината територија, кај пристаништето Бари, преку Албанија во западните области на Вардарска Македонија.⁴⁶⁶ Во одржувањето на контактите со албанските владини претставници и со организирањето на политичко-пропагандните активности и вооружени акции од Албанија биле задолжени раководителите на ВМРО: Г. П. Христов, Н. Томалевски, П. Шанданов и војводата Пецо Трајков. И покрај тоа што тие подолго време престојувале и дејствувале во Албанија, сепак нивните нелегални дејства не ги дале очекуваните резултати. За активностите во Албанија ВМРО ангажирала огромни финансиски средства⁴⁶⁷ на што реагирал и И. Михајлов. Увидувајќи ја бескорисноста од ангажирањето на ВМРО во Албанија, тој му сугерирал на А. Протогеров „да се стави засекогаш крај“ на дејствата од Албанија и веќе да не се финансираат и поддржуваат албанските сојузници.⁴⁶⁸

III.V Политичко-пропагандни и информативни активности

Изменетите општествено-политички услови во вардарскиот дел на Македонија ја наложиле потребата за примена на нова стратегија и тактика на раководството на ВМРО во однос на политичко-пропагандните и вооружените активности во овој дел на Македонија. Новиот ЦК на ВМРО во своите први декларации и изјави, како приоритетни услови за прекинување на вооружените акции, барал признавање на малцинските права на населението во Македонија, односно давање „*најелементарна културна и политичка слобода*“⁴⁶⁹ на „бугарското“ малцинство во вардарскиот дел на Македонија, како што го именувал македонскиот народ во своите прогласи. Наглото свртување на раководството на ВМРО за прекинување на вооружените акции, секако, било и во согласност со надворешната политичка ориентација на бугарската државна политика. Напуштајќи ги своите милитаристички стремежи во однос на Македонија, Бугарија сметала дека само со мирни средства и по пат на договор со Кралството на СХС, како и со помош на големите сили и меѓународните фактори може да издејствува признавање на „бугарското малцинство“ во вардарскиот дел на Македонија.

⁴⁶⁵ АИНИ, фонд КПЛ, к. XXXVII/18 бр. 306 и бр. 337; Исто Фонд Главен Генералштаб, к. XXXXVI/7 бр. 713 во извештаите се наведуваат имињата на А. Протогеров, Н. Томалевски, П. Шанданов, Ф. Димитров и др.

⁴⁶⁶ Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934, Скопје 1997; 63

⁴⁶⁷ ЦДА фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 170 Според дискусијата на И. Михајлов на VII конгрес на ВМРО за акциите на четите од кај Албанија биле потрошени 4-5 милиони лева.

⁴⁶⁸ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 273 л. 27 писмо од И. Михајлов до А. Протогеров од 23.9.1927 год.

⁴⁶⁹ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 439 л. 1-2 цитирано интервју на А. Протогеров

Ваквата политичка стратегија на Бугарија во односите со Кралството на СХС му била сугерирана и на бугарскиот министер за надворешни работи Атанас Буров, од страна на неговиот дипломатски претставник во Прага, д-р Б. Вазов. Под мотивација дека „Македонската револуционерна организација изгубила секаков престиж“ во вардарскиот дел на Македонија, Б. Вазов на својот министер за надворешни работи му препорачувал дека само со „будење на културната политика“ и со учество во парламентарните избори и влегување на „македонските (Бугари) во идното собрание“ на Кралството на СХС, ќе се постигне „подобрување (на животот) на македонското население“ во вардарскиот дел на Македонија.⁴⁷⁰ Тргувајќи од новата стратегија за пошироко опфаќање на интелигенцијата во градовите во вардарскиот дел на Македонија, заради негово одржување и воспитување во (бугарски) национален дух, ЦК на ВМРО веднаш по VII конгрес пристапил кон формирање младински и студентски организации, т.н. Македонска младинска тајна револуционерна организација (ММТРО). Вакви организации биле формирани во поголемите градови, а нивна главна улога била организирање пропагандна и информативно-разузнавачка служба за потребите на ВМРО. Преку овие служби, ЦК на ВМРО настојувал да обезбеди постојана информација за положбата на македонското население во вардарскиот дел на Македонија и за асимилаторските и денационализаторските мерки што ги спроведувал режимот на Кралството СХС. Покрај тоа, една од задачите на ММТРО била да дејствува кај македонската младина во одбрана од асимилаторските стремежи на великосрпскиот државен режим.

Мрежата на ММТРО во вардарскиот дел на Македонија ЦК на ВМРО ја организирал на четири централни петорки во Скопје, Битола, Охрид и Штип.⁴⁷¹ Во овие градови се формирале окружни петорки составени од пет члена, на чело со раководител, „петар“. Со решенија на ЦК на ВМРО од 3 декември 1926 година, за „петари“ биле назначени следните лица: за Скопскиот Округ - Костадин (Коста) Црнушанов, за Битолскиот Округ - Харалампи Фукаров, за Охридскиот Округ - Кирил Татарчев и за Штипскиот Округ - Димитар Ѓузелов.⁴⁷² За свој полномошник, кој ја одржувал врската меѓу ЦК на ВМРО и ММТРО во вардарскиот дел на Македонија, ЦК на ВМРО го назначил Иван Бојациев од Велес, кој студирал во Загреб и каде што се наоѓало централното раководство на ММТРО за вардарскиот дел на Македонија.⁴⁷³

⁴⁷⁰ ЦДА, Фонд 176 оп. 2 а. е. 2000 л. 57 Писмото е без датум, а според содржината, напишано е по убиството на А. Протогеров во втората половина на 1928 год.

⁴⁷¹ АМ. Фонд МНК к. 5 цитиран „Протокол“ на ЦК и ЗП на ВМРО од 15.3.1926 год.

⁴⁷² ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 3 л. 157-164

⁴⁷³ Исто; 356

Поради конспиративниот карактер на оваа младинска организација, само раководителите на петорките, односно „петарите“ одржувале врска со раководството на ВМРО и единствено тие имале право да одржуваат меѓусебна врска. За реализирање на целите на ММТРО, ЦК на ВМРО изработил и посебна „Инструкција за разузнавање на ММТРО“. Според инструкцијата, секој член на ММТРО требало да биде разузнавач и да ги извршува наредбите што му се давале за разузнавање од неговиот „петар“. Во инструкцијата се предвидувало во секоја околија да има по еден „информатор – разузнавач“ кој се избирал од „петарот“ на главната петорка во околијата, а во договор со окружниот „петар“. Во поголемите градови се предвидувало да има „градски“ и по еден „окружен“ информатор.⁴⁷⁴ Една од главните задачи на информаторите била да собираат податоци за бројната состојба на воените и полициските власти на Кралството СХС и да ги доставуваат не само до ЦК и ЗП на ВМРО, туку и до бугарската воено-разузнавачка служба.⁴⁷⁵ Според списоците, за кои бил задолжен членот на ЦК на ВМРО А. Протогеров, информатори-разузнавачи имало во градовите: Радовиш, Гевгелија, Прилеп, Битола, Охрид, Кратово, Ресен, Струмица, Гостивар и Скопје, како и за реоните Тиквеш и Малешевијата.⁴⁷⁶ Освен четирите главни „петорки“ во Скопје, Битола, Охрид и Штип, организации на ММТРО биле создадени и во Куманово, Тетово, Кавадарци, Струмица, Прилеп, Велес, Галичник, Радовиш, Неготино и скоро во сите градови во Македонија, освен во Кичево, Дебар и Струга.⁴⁷⁷ Според извештајот на полномошникот на ЦК на ВМРО и главниот раководител на ММТРО за вардарскиот дел на Македонија, И. Бојациев, до ЦК и ЗП на ВМРО, во вардарскиот дел на Македонија биле создадени 40 петорки со околу 190 организирани членови, и тоа во сите градови освен во Дебар и Гостивар.

Ваквите предимензионирани бројки за широко разгранетата мрежа на ММТРО не ја одразувале реалната состојба на оваа организација во вардарскиот дел на Македонија. Имено, во опширниот реферат, односно извештај на К. Црнушанов за состојбата на ММТРО од 18 јуни 1927 година покрај другото била истакната констатацијата: „Денес ние имаме анемична ММТРО без ред и дисциплина, без полет и иницијатива. Воопшто една заспаност се чувствува, особено во оние места чии водачи се далеку од универзитетите и не доаѓаат по цели месеци. Особено тој недостаток на контакти меѓу првите петари е причина за една неорганизираност во редовите.... “ Во „Рефератот“, К. Црнушанов се жалел на „неорганизирањето, некомуницирањето и

⁴⁷⁴ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 13 л. 58-60

⁴⁷⁵ Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934, 127

⁴⁷⁶ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 13 л. 44

⁴⁷⁷ ЦДА, Фонд 1932 оп. 3 а. е. 103 л. 37-45 и а. е. 294 л. 1-9

неинформирањето за состобите и активностите помеѓу градовите“. Отсуство на дисциплина и несреќата на ММТРО да нема добри водачи и авторитетни луѓе уште од самиот почеток.⁴⁷⁸ За ваквата констатација за неорганизираноста на ММТРО во вардарскиот дел на Македонија, се говори и во едно писмо на А. Протогеров до И. Михајлов. Во него, А. Протогеров му сугерирал на својот колега во ЦК дека „час поскоро“ треба да се уреди „информативната и разузнавачката служба на ММТРО“ и да се назначи „информатор“ за Скопскиот Округ.⁴⁷⁹ Централните пунктови на ММТРО во вардарскиот дел на Македонија биле финансирани директно од касата на ЦК на ВМРО. Парите се испраќале преку пунктот на ММТРО во Виена и Загреб до Д. Ѓузелов, кој бил главната врска и највлијателната личност на ММТРО во овој дел на Македонија.⁴⁸⁰ Во почетокот на јуни 1927 година со апсењето на раководителите на ММТРО било прекинато дејствувањето на овие младински организации во вардарскиот дел на Македонија. Имено, со апсењето на Д. Ѓузелов на 29 мај 1927 година, кај кого биле пронајдени Уставот на ММТРО, весници на органите на македонските емигрантски организации во Бугарија и друг пропаганден материјал, била откриена целата мрежа на ММТРО скоро во сите градови.⁴⁸¹ Најпрвин биле уапсени околу 20 студенти, членови на ММТРО, за апсењето да продолжи и на македонските студенти во Белград, Загреб и Љубљана. Вкупно биле уапсени околу 40-50 студенти и донесени во Скопје, од кои 20 биле затворени од полицијата и подложени на жестоки тепања.⁴⁸² Меѓу уапсените бил и Димитар Шалев, еден од кметовите на Скопје, обвинет како соучесник на студентите и членовите на ММТРО.⁴⁸³

По седуммесечна истрага, во декември 1927 година биле осудени 9 студенти на казна од 5 до 20 години затвор.⁴⁸⁴ Меѓу бранителите на осудените студенти бил и Анте Павелиќ, адвокат од Загреб, подоцна водач на „Усташко-хрватската револуционерна организација“. Со своите застапувања пред Скопскиот суд во одбраната на македонските студенти, членови на ММТРО, тој се стекнал со големи симпатии кај ЦК и ЗП на ВМРО и НК, а особено кај македонската емиграција во Бугарија.

⁴⁷⁸ ЦДА, Фонд 1932, оп. 3, ае.294, л.1-9 цитиран „Реферат“

⁴⁷⁹ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 172 л. 20 писмо до И. Михајлов од А. Протогеров од 23.1.1927 год.

⁴⁸⁰ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 172 л. 20 и а. е. 160 л. 53; АМ Фонд ЦП кут. 8 В. Време од 26.12.1931 год.

⁴⁸¹ АМ, Фонд ЦП к. 1 рег. бр. 71/1; АИНИ фонд КПЛ к. XXXVII/18 бр. 319; ЦДА, Фонд 1932 оп. 2 а. е. 30 л. 8 и оп. 3 а. е. 89 л. 8

⁴⁸² ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 13 л. 22-24; ЦДА, Фонд 1932 оп. 2 а. е. 30 л. 8; ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 113 л. 84

⁴⁸³ ЦДА, Фонд 176 оп. 2 а. е. 863 л. 28; ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 188 л. 12 и а. е. 224 л. 24-28

⁴⁸⁴ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 78; АМ фонд МНК к. 14; Исто Фонд ЦП кут. 1 рег бр. 71/1

Во мај 1927 година била уапсена и друга група од 15 души од Ресенско и Битолско и судени за соработка со ВМРО.⁴⁸⁵ Членовите на оваа група биле обвинети дека одржувале врска со војводата Пецо Трајков, чија архива паднала во рацете на полициските власти на Кралството СХС. На судењето одржано во Битола од 23 до 25 април 1928 година, групата била обвинета за „ширење на (бугаризмот)“, создавање незадоволство кај народот против режимот на Кралството СХС, повикување на народот „со намера во даден момент и преку нелегален пат евентуално да се изврши промена“ со цел да се одвои вардарскиот дел на Македонија и да се присоедини кон „бугарската држава“. Судот го осудил само првообвинетиот Асен Татарчев, лекар од Ресен, на шест години затвор, додека другите 14 души ги ослободил поради недостиг на докази.⁴⁸⁶ И овој судски процес НК на Македонските емигрантски друштва во Бугарија го искористил преку доставување протести и мемоари до ДН во Женева и до нејзиниот генерален секретар Ерик Драмонд да реагира против загрозувањето на малцинските права на „(Бугарите) во Југославија“ и за ослободување на осудените лица.⁴⁸⁷

И покрај големата надеж што раководството на ВМРО ја имало во дејствувањето на ММТРО и испраќањето редовна финансиска поткрепа,⁴⁸⁸ овие младински организации не успеале да се наложат и да извршат поширока мобилизација на македонската студентска младина во вардарскиот дел на Македонија. Нивното неколкумесечно дејствување било брзо откриено, а со Скопскиот студентски процес во 1927 година и целосно ликвидирано.

Ваквата судбина на ММТРО ја констатирал и А. Протогеров, одговорен во ЦК на ВМРО за информативно-разузнавачката служба. Во едно писмо до членот на ЗП, Н. Томалевски, тој подвлекол: „Ние имавме малку надеж во ММТРО, но и тие ништо не дадоа, туку само водеа полемика за големството додека не ги разоткрија“.⁴⁸⁹ И во една друга елаборација за неуспехот на ММТРО, А. Протогеров причините за нејзиното брзо откривање и растурање ги гледал во нејзините идејни водачи, И. Михајлов, Ј. Чкатров и К. Дрангов. Според него, ниту еден од нив не дал „пример на борец да влезе внатре“ во Македонија, а водачите на ММТРО гледајќи лош пример и празни зборови на своите раководители во ЦК на ВМРО, се оддале на кариеризам, а не на

⁴⁸⁵ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 13 л. 65; Писмо до „Радко“ (И. Михајлов) од „Форов“ (Г. П. Христов) Спомени Иван Михајлов III... цит. 294-300

⁴⁸⁶ АМ, Фонд Робев кут. 52

⁴⁸⁷ АМ, фонд МНК; 7 ; Исто, кут. 10 ; Спомени И. Михајлов IV.... цит. 656-658

⁴⁸⁸ Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934, Скопје 1997; 132

⁴⁸⁹ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 182 л. 5 писмо од А. Протогеров до Н. Томалевски од 13.8.1927 год.

саможртвување. Уапсените водачи на ММТРО на Скопскиот процес, како што констатирал А. Протогеров, „не само што не сакале да ја признаат ММТРО во Бугарија и да □ се потчинат, туку не го признавале дури ни ЦК на ВМРО, зашто и во неговото лице не гледале внатрешни борци, туку емиграција“.⁴⁹⁰

Провалата на ММТРО во вардарскиот дел на Македонија му нанела силен удар на раководството на ВМРО. По апсењето на членовите на ММТРО во мај 1927 година, ЦК на ВМРО бил лишен од своите приврзаници во овој дел на Македонија. На раководството на ВМРО не му останало ништо друго, туку да се потпре на своите воени сили и приврзаници во Бугарија, односно во пиринскиот дел на Македонија, и да ги засили своите терористички акции преку префрлување помали групи во вардарскиот дел на Македонија

III.VI Вооружени четнички акции

Веднаш по своето консолидирање, новиот ЦК на ВМРО вооружената дејност ја продолжил со истата тактика како и ВМРО на Т. Александров - преку повремени четнички навлегувања и вооружени акции против државните власти и објекти во вардарскиот и егејскиот дел на Македонија, но со помал интензитет. Ваквата стратегија произлегувала од новата револуционерна програма на ЦК на ВМРО, според која „основна задача на револуционерната работа за долги години не може да биде кревање масовно востание“.⁴⁹¹

Главните вооружени акции на четите на ВМРО и натаму биле вперени против државните, воените и полициските власти на Кралството СХС во вардарскиот дел на Македонија.

Непријателското расположение на раководството на ВМРО особено било насочено против „српската окупаторска власт“ во вардарскиот дел на Македонија. Во интерните решенија на ЦК на ВМРО отворено се повикувала организацијата своите акции да ги насочува „специјално кон убивање на Србите“⁴⁹², како и уништување на ренегатите и шпионите и посегаше врз вишите државни чиновници кои го измачувале македонскиот народ (населението во Македонија).⁴⁹³ Исто така, и И. Михајлов во

⁴⁹⁰ ЦДА, Фонд 1932 оп. 2 а. е. 213 л. 1 дел од писмо кој по ракописот и стилот е пишувано од А. Протогеров

⁴⁹¹ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 36-39 „Одчет“ на ЦК на ВМРО поднесен на VII конгрес на ВМРО

⁴⁹² ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 275 л. 14; писмо од И. Михајлов до А. Протогеров од 21.9.1927 год.

⁴⁹³ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 36 и 369

своите интервјуа и изјави отворено давал на знаење дека „против насилството на Србите“ организацијата имала само едно „средство оружјето“.⁴⁹⁴

Први на удар на атентаторските групи на ВМРО биле ренегатите на организацијата, кои во услуга на режимските власти на Кралството СХС дејствувале против членовите на организацијата во вардарскиот дел на Македонија. Така, во декември 1924 година во Штип бил убиен Стојан Мишев, еден од раководителите на „Здружението против бугарските бандити“⁴⁹⁵, а во јули 1925 година во Малешевско, Илија Пандурски, од страна на испратените атентатори на ВМРО.⁴⁹⁶

Веднаш по изборот, новиот ЦК на ВМРО, покрај старите војводи, назначил и нови околиски војводи за вардарскиот дел на Македонија. Старите околиски војводи назначени од ЦК на ВМРО биле: Иван Брло за Штипската, Крсто Лазаров за Кумановската, Мите Опилски за Кратовската. Георги В’ндев за Струмичката, Никола Василев за Радовишката, Мишо Шкартов за Тиквешката и Георги Хаци Митров за Гевгелиската Околија. За нови околиски војводи во вардарскиот дел на Македонија ЦК на ВМРО ги назначил: Ефтим Ташов-Полски за Кочанската, Петар Станчев за Велешката, а Трајко Чундев за „ полномошник на Велешката Револуционерна Околија“.⁴⁹⁷ Исто така, за „привремени раководители“ на револуционерните околии биле назначени војводите: Петар Шанданов за Битолска Околија, Алексо Стефанов за Демирхисарска Околија, Силко Цветков за Кичевска и Дебарска Околија, Иван Џонов за Крушевска Околија, Тасе Христов за Ресенска Околија, Илија Иванов за Леринска Околија, Доно Поп Штеров за Костурска Околија, Стефан Алабаков-Оцата за Струшка Околија, Петар Костов-Пашата за Прилепска Околија и Петар Ангелов за Преспанска Околија.⁴⁹⁸

Во почетокот на 1925 година раководството на ВМРО почнало широка акција за обновување на каналите за преминување на четите во вардарскиот дел на Македонија. За извршување на оваа задача било решено да се испратат повеќе групи од по тројца луѓе во секоја околија за да го организираат народот и да формираат мали групи, не повеќе од по тројца доверливи луѓе во секое населено место. Заради успешно

⁴⁹⁴ ЦДА, Фонд 1945 оп. 1 а. е. 3 л. 1; писмо на војводата П. Михајлов до И. Михајлов од 20.9.1924 год.

⁴⁹⁵ В. Илинден бр. 1 од 3.1.1925 год.; Спомени И. Михајлов III цит., 147-155

⁴⁹⁶ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 369-377

⁴⁹⁷ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 3 л. 19-138

⁴⁹⁸ ЦДА, Фонд 1803 оп. 1 а. е. 5 цитирани спомени на К. Петишев; 70

реализирање на поставената задачата, според А. Протогеров, не се предвидувало извршување на атентати за да не се попречи организациската дејност.⁴⁹⁹

Пролетта 1925 година биле забележани судири на комитска чета со Миновите контрачетници кај месноста Костомар и кај село Мушково комитската чета на Стојан Леков против Миновите контрачетници.⁵⁰⁰

За следење на положбата на населението, а особено за добивање постојани информации и податоци за бројната состојба на воените и полициските сили и мерките што ги преземале државните власти на Кралството СХС во вардарскиот дел на Македонија, ЦК на ВМРО изработил посебна Инструкција за разузнавачка дејност на ВМРО за Македонија. Во Инструкцијата се предвидувало организирање широка разузнавачка мрежа со опфаќање на целото население. Во неа биле разработени посебни „задачи за разузнавање“ на војската, за пограничните стражи, за жандармеријата, за контрачетите и за селската милиција.⁵⁰¹

- Борбата на Глобочки Камен (Влашката К'шла), 1925 година

Во мај 1925 година имало позначајна борба во Глобочки Камен - во К'шлата на Власите од село Ратавица. Комитската чета броеа 20 души. Нејзин војвода бил Филип Павлов, од блиското село Бучиште, а помошници Сандре Ананиев, од с. Ратавица, и Пано Крадов од с. Неокази. За ова вооружено судирање расправа тогашниот современик Димшков Тиров Сане, од с. Пробиштип, роден 1881 година. Според неговото кажување, четата на Филип Павлов тргнала од Бугарија со цел да го убие Мино Станковиќ од Злетово, кој беше на чело на државна чета за гонење комити и истовремено страв и трепет за овој крај. Кога ја преминале границата се разденило. Останале во планината Синковица да го поминат денот. Кога отишле кај некој извор за да се напијат вода, таму ги видело некое Влаче. Комитите го фатиле и тоа им се молело да го пуштат и ветило дека никому нема да каже дека ги видело. Но, и покрај тоа го убиле. Кога потоа четата дошла кај с. Неокази, му се јавиле на Митета од планинското село Јамишта, кој бил домазет во Неокази. Му порачале да им донесе вода во јачменот каде што биле засолнети и да им јави кога Мино ќе помине од Злетово за Неокази за да го убијат. Кога се појавил Мино, Мите, наместо да им јави на комитите, го предупредил Мино дека има комитска чета која дошла да го убие. Тогаш Мино се вратил во Злетово, собрал жандармерија, својата чета, војска и милиција и го опколил

⁴⁹⁹ ИЦД, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 368 цитиран „отчет“ на А. Протогеров

⁵⁰⁰ Александар Апостолов, Злетовската Област, Скопје 565

⁵⁰¹ ИЦД, Фонд 1932 оп. 3 а. е. 120 л. 49-50; 68

Глобочки Камен. Тогаш се кренал комитата Милко од с. Калништа и жандарите го убиле. Со фрлање бомби комитите го пробиле обрачот и преку јазот и Злетовска Река преку Бунешкиот синор се повлекле во планината Синковица. Во оваа борба паднале четворица од комитите, меѓу кои и Серафим Велков, од с. Јамиште.⁵⁰²

Во борбата кај Глобички Камен во составот на комитската чета бил и Марко Анастасов, од с. Пробиштип, но скришум избегал и си дошол дома. Дома го нашол својот брат Глигор. Му кажал на Глигор дека комитите треба да бидат на закажано зборно место во Синковица. Третиот брат на овие двајца Јаким се наоѓал во составот на Миновата чета во потера по комитите. Тогаш Глигор отишол кај Миновата чета во планината и го известил дека Марко се предал. Тогаш овие го искористиле овој момент и со викање ги известиле комитите, повикувајќи ги притоа и тие да се предадат. Сфаќајќи дека натамошното скитање по планините е бесмислено 11-мина од комитите се предале. Само Филип Павлов (ранет на неколку места) и Санде Ананиев успеале да ја преминат границата за Бугарија.⁵⁰³

Комитите што се предале требало да бидат убиени, бидејќи тоа го барал Влавот чиј син бил заклан во Синковица. Егзекуцијата требало да ја изврши Туше од с. Бунеш, Минов четник и поранешен комита. Според кажувањето на едни, Димко Спиров, Минов помошник од с. Неокази ги спасил, а пак други велат дека божем Мино му предложил на Влавот, наместо да ги убијат да им земат по 200 лири и да ги ослободат. Со ова Влавот се согласил. Семејствата на комитите го продале добитокот што го имале, малку земја, потоа зеле пари и на заем, па му ги предале на Мино лирите во Неокази во куќата на Саздо Гаврилов.⁵⁰⁴

Интересна е судбината на еден комита кој бил ранет во колкот во борбата и успеал да стигне до под селото Бунеш и се засолнил во некои капини. Се мисли дека бил родум од с. Арабасанци. Утредента некои деца што излегле со добитокот фрлале камења во капините мислејќи дека има зајаци. Тогаш здогледале револвер. Се исплашиле и отрчале во селото да јават што виделе. Тогаш дошол Миновиот четник Туше и во комитата препознал свој другар од неговото комитско време. Го качил на коњ со намера да го однесе во Злетово и да го предаде во жандармериската станица. По патот, наводно, комитата го замолил Туше петте лири што ги имал кај себе да ги

⁵⁰² Александар Апостолов, Злетовската Област, Скопје 1974 год.; 523

⁵⁰³ Исто,; 523 По капитулацијата на Кралството СХС се вратиле во своите родни места и умреа од природна смрт

⁵⁰⁴ Исто; 524 Изјава на Божин Трајчов од с. Древено чиј брат Јаче Трајчов се наоѓал меѓу комитите што се предале Сане Димитров тврди дека им биле земени по 70 лири на семејствата од комитите

предаде на жена му и малолетните деца во селото. Откако ги зел парите, Туше истрелал со пушката во ранетиот и го убил.⁵⁰⁵

Комитската чета на Мите Опилски водела борба со органите на власта уште и кај Градец - Паланечко, кај Крива Јабука и на други места.⁵⁰⁶ Борба меѓу комитска чета и вооружените државни потери е водена и на врвот Лисец, североисточно од Кратово.

Во летото 1925 година ЦК на ВМРО организирал голема акција за навлегување на поголем број чети во вардарскиот дел на Македонија. Четите биле составени од помали групи и биле распоредени да дејствуваат во Дојранската, Струмичката, Гевгелиската, Тиквешката и Битолската Околија. Во јули 1925 година, преку Грција кон Битолскиот Реон се упатила голема чета, предводена од членот на ЦК на ВМРО Горги Поп Христов и резервниот член Петар Шанданов, заедно со војводите Алексо Стефанов, Крум Петишев, Иван Џонов и курирската чета на Борис Изворски. По неколку денови, откриена и проследувана од грчките војски, четата се вратила во Бугарија.⁵⁰⁷ На 11 август 1925 година, заедно со тиквешката чета предводена од Мишо Шкартов, во улога на член на Солунскиот окружен комитет, и Васил Дијамандиев Ихчиев, секретар на истиот комитет во вардарскиот дел на Македонија, преминал и А. Протогеров, веќе во одминати години и со нарушено здравје.⁵⁰⁸ Планот за нивната акција предвидувал да се пробијат до планината Кожуф со цел да создадат штаб⁵⁰⁹, а оттаму да се префрлат во западниот дел на Вардарска Македонија. Со ваквиот начин на дејствување на четите на организацијата меѓу македонскиот народ во вардарскиот дел на Македонија, ВМРО сакала да го привлече и да го подигне неговиот револуционерен дух, односно како што му изјавил А. Протогеров на Мишо Шкартов: „Да им објасниме на Македонците дека борбата во иднина ќе ја водиме за автономна Македонија во рамките на балканска федерација“.⁵¹⁰ Меѓутоа, поминувајќи низ Радовишко, А. Протогеров се разболел и на 22 август се вратил назад во Бугарија без да изврши ниту една акција.⁵¹¹ Исто така, и другите чети на ВМРО кои успеале да ја преминат границата дошле само до левиот брег на реката Вардар, каде што биле откриени од државните воени и полициски сили на Кралството СХС и веднаш биле принудени да се вратат назад во Бугарија. Во текот на 1926 година само струмичката и малешевската

⁵⁰⁵ Исто; 524 Според кажувањето на Јордан Игнов од Злетово

⁵⁰⁶ Исто; 524 Според кажувањето на Саздо Гаврилов од с. Неокази кој бил комита во таа чета

⁵⁰⁷ ЦДА, Фонд 1803 оп. 1 а. е. 6 цитирана кратка автобиографија и спомени на К. Петишев; 71

⁵⁰⁸ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 390

⁵⁰⁹ ЦДА, Фонд 1956 оп. 1 а. е. 16 цитиран ракопис на К. П. Атанасов; 57

⁵¹⁰ Научен Архив на БАН сб. IV а. е. 153 цитиран ракопис на Б. Видов; 55-58

⁵¹¹ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 91 л. 50-71 ; телеграма за престојот на А. Протогеров во радовишко ЦДА, Фонд 1956 оп. 1 а. е. 16 л. 61-62

четничка група успеале на неколку наврати да ја минат границата и кратко време да престојуваат во своите околии.⁵¹² Сите овие навлегувања на четничките групи на ВМРО во текот на 1925 и 1926 година во вардарскиот дел на Македонија завршиле со неуспех и покрај тоа што биле темелно подготвувани, солидно воено опремени и со потрошени огромни финансиски средства.⁵¹³ Особено голема пропагандна гласност □ се дало на многубројната експедиција на А. Протогеров, зашто му приговорил и И. Михајлов.⁵¹⁴

За престојот и активностите на четите на ВМРО во источните области на вардарскиот дел на Македонија говорат и многубројните извештаи на Министерството за внатрешни работи на Кралството СХС упатувани до кралското претставништво во Лондон. Во нив се потврдува навлегувањето на пет комитски чети, кои „по должината на целиот граничен фронт ја загрозувале безбедноста на населението и водеа борби со локалните жители (се мисли на државните контрачети) и жандармеријата“. Понатаму, во извештаите се тврдело дека четите биле во врска со ЦК на ВМРО, кој им препорачувал да ги убиваат државните чиновници, да го организираат народот и „да го подготвуваат за отцепување од Кралството на СХС“.⁵¹⁵

Покрај овие навлегувања на организирани четнички групи во вардарскиот дел на Македонија, во текот на 1925 и 1926 година повремено - престојувале кочанската чета на војводата Ефтим Полски, царевоселската (делчевската) на војводата Дончо Христов, кратовската на војводата Мите Опилски, паланечката на војводата Стојан Врбенков, кумановската на војводата Крсто Лазаров и скопската на војводата Величко Велјанов. Овие чети, преку пунктовиот началник на Ќустендил, Владимир Куртев, биле во постојана врска со И. Михајлов и дејствувале по негови инструкции.⁵¹⁶ Раководството на ВМРО настојувало да ја реорганизира и засили организацијата и во Битолскиот Революционерен Округ, која за разлика од другите револуционерни окрузи била мошне замрена. Интензивирањето на активностите во Битолскиот Реон било од големо стратегиско значење за организацијата поради близината со Албанија, преку чија територија ВМРО добивала материјална помош од Италија. Во пролетта 1926 година, членот на ЦК на ВМРО, Г. П. Христов, како раководител на Битолскиот Революционерен Округ, извршил обиколка за организирање на округот. Во извештајот „Што е направено во Битолскиот Революционерен Округ“, доставен „за

⁵¹² ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 370-371 цитиран „Отчет“ на А. Протогеров

⁵¹³ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 372 „Отчет“ на А. Протогеров на VII конгрес на ВМРО

⁵¹⁴ ЦДА, Фонд 1909 оп. 2 а. е. 173 л. 3 и 53. приговор на И. Михајлов што го упатил за пропагандниот карактер

⁵¹⁵ АИНИ, Фонд КПЛ к. XXXVII/18 бр. 284-285

⁵¹⁶ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 18 л. 201-207

информирање“ до А. Протогеров и И. Михајлов, тој ги изложил следните инструкции од кои се раководел при обиколката на теренот: ангажирање за „зачувување на мајчиниот јазик“ и за подигање на „револуционерниот борбен дух“ на народот, формирање раководни тела, создавање групи, „тројки и петорки“, терористички групи и курирска служба за одржување врска со градовите и селата, извршување помали акции од локален карактер, обновување на старите скривници и правење нови и обучување на членовите на организацијата со оружје. При обиколката на теренот Г. П. Христов формирал околиски револуционерни тела во Битола, Прилеп, Крушево, Ресен, Охрид, Струга, Кичево, Дебар, Лерин, Костурско, а во секој град определил по едно лице за врска со ЦК на ВМРО.⁵¹⁷ Во текот на 1927 година ЦК на ВМРО организирал извршување на многубројни акции и атентати во повеќе градови во вардарскиот дел на Македонија. Како последица од извршените терористички акции во Гевгелија, Струмица и Кочани, биле убиени и ранети повеќе лица.⁵¹⁸ Меѓу другото, целта на овие акции била извршување поединечни атентати на видни личности на државните воени, политички и административни органи на Кралството СХС. На 3 јули 1926 година во Битола бил убиен Спасо Хаџи Поповиќ, редактор на весникот „Јужна Србија“, кој во својот весник ги пропагирал асимилаторските стремежи на великосрпската идеја.⁵¹⁹ Целта на испратените атентатори од страна на ЦК на ВМРО била да го убијат војводата Крсто Љондев, кој се откажал од револуционерната дејности, се повлекол да живее во Битола, односно да го компромитираат кај државните власти дека е замешан во подготвувањето на убиството на С. Х. Поповиќ. Не успевајќи да ги фатат атентаторите на ВМРО, кои во меѓувреме избегале во Албанија, полициските власти во Битола го уапсиле К. Љондев и веднаш го осудиле на смрт.⁵²⁰

Една од покрупните акции на ВМРО била убиството на генералот на брегалничката дивизија во Штип, Михајло Ковачевиќ. Убиството било извршено на 5 октомври 1927 година од страна на тројца млади штипски членови на организацијата, Ипокрит Развигоров, Илија Лилинков и Благој Кралев. Акцијата била планирана од Иван Михајлов, а спроведена преку пунктовиот началник на Кустендил, Владимир Куртев, кој ги префрлил атентаторите преку границата и ги снабдил со оружје.⁵²¹ Двајцата атентатори, Ипокрит Развигоров и Илија Лилинков, за да не паднат во рацете на полициските власти се самоубиле, а третиот атентатор, Б. Кралев, бил фатен и на

⁵¹⁷ ЦДА, Фонд 1932 оп. 3 а. е. 74

⁵¹⁸ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 371 цитиран „Отчет“ на А. Протогеров; АИНИ фонд Ц.П к. XXXVII/13 бр. 1

⁵¹⁹ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 51 л. 5-11 „Доклад“ на Лазо Милев еден од атентаторите на С. Х. Поповиќ; Исто а. е. 5 л. 72-73

⁵²⁰ Исто а. е. 18 л. 245; АМ Фонд МВР кут. 9 фасц. 35

⁵²¹ ЦДА, Фонд 396, оп. 2 а. е. 5; 58-59

судењето ја открил поврзаноста на ВМРО и на И. Михајлов со атентатот над генералот М. Ковачевиќ.⁵²² Убиството на генералот М. Ковачевиќ предизвикало голема вознемиреност и жестока реакција кај државните власти во Штип. Биле уапсени голем број штипски граѓани, осомничени за убиството. Притоа, без сослушување и судење биле убиени таткото на И. Михајлов, Михаил Гаврилов, и еден од неговите браќа, Христо Михајлов.⁵²³

Трет поголем атентат извршен врз висок државен чиновник на Кралството на СХС, било убиството на Велимир Прелиќ, полициски службеник - правен советник во Скопје, кој бил еден од најжестоките полициски иследници во Скопскиот студентски процес. Атентатот над него бил извршен од Мара Бунева, родена во Тетово, сестра на главниот воен инструктор на ВМРО во пиринскиот дел на Македонија, Борис Бунев. Инструирана и испратена од раководството на ВМРО, таа на 13 јануари 1928 година го застрелала со револвер В. Прелиќ во близина на Камениот мост во Скопје.⁵²⁴ Со намера да се самоубие, таа се фрлила во реката Вардар, а по неколку дена починала во скопската болница.⁵²⁵ Една од акциите со која требало да се демонстрира силата на ВМРО во највисокиот државен врв на Кралството СХС, бил неуспешниот атентат над Живоин Лазиќ, началник на Државната безбедност, и тоа во неговиот кабинет во Белград, на 13 јули 1928 година. Атентаторот, Иван Момчилов, откако го ранил Ж. Лазиќ во главата, самиот се самоубил.⁵²⁶ Притоа, со самиот чин на саможртвување требало не само да се сврти вниманието на меѓународната јавност, туку да се постигнат и соодветни патриотски ефекти кај младите генерации - членови на ВМРО. Исто така, овие атентати во голема мера придонеле за подигање на престижот на ВМРО во очите на македонската емиграција и нејзините организации и друштва во Бугарија, а посебно угледот на И. Михајлов во самата организација.

Според податоците на југословенските воени и полициски власти, во периодот 1925 - 1928 година во вардарскиот дел на Македонија биле извршени 149 вооружени комитски акции и поединечни терористички атентати. Во овие акции биле убиени 43, а ранети 76 службени лица на државната власт, како и 90 убиени и ранети цивилни лица, 25 убиени и 23 ранети војници, жандарми и четници на државните потерни чети. Исто

⁵²² АМ, Фонд МВР кут. 9 11.11.1927 год. кривични испит; АИНИ фонд КПЛ к. XXXVII/18 бр. 311

⁵²³ АМ, Фонд МНК к. 13 и 14; ЦДА фонд 396 оп. 2 а. е.5 л. 59

⁵²⁴ АМ, Фонд МНК к. 14; ЦДА фонд 1932 оп. 2 а. е. 21 л. 1

⁵²⁵ В. Македонија бр. 380 од 16.1.1928 год.; „Свобода или смрт“ бр. 86 од 18.1.1929 год.; 2-6

⁵²⁶ АИНИ, Фонд КПЛ к. XXXVII/18 бр. 335

така, во наведениот период биле убиени само 9 комити-членови на ВМРО, а 15 ранети.⁵²⁷

Преку методите и тактиката на терористичките акции и поединечните атентати, кои силно одекнувале во европската јавност и печат, се остварувала и една од целите на вооруженото дејствување на ЦК на ВМРО и на И. Михајлов - постојано да го држат *„отворено македонското прашање“*. Исто така, како што забележале југословенските политички и дипломатски аналитичари, целта на терористичките атентати на ВМРО била да се оневозможи какво било зближување на владите на Бугарија и Кралството СХС, а ЦК на ВМРО да го *„држи македонското население во постојано верување дека комитетот живее, не стивнува и работи“*.⁵²⁸

Од друга страна, преку ваквата провокаторска терористичка тактика, ВМРО се отуѓувала од македонските демократски кругови, губејќи секаква организациска и идејна база меѓу македонскиот народ во вардарскиот дел на Македонија. Ваквата состојба на постепено дистанцирање на македонските маси од активностите на ВМРО, индиректно ја потврдува и И. Михајлов во „Рефератот“ поднесен на VII конгрес на ВМРО. Во него, тој, меѓу другото, реферирал дека во вардарскиот дел на Македонија *„материјали за вооружување и облека не се префрлувале како некогаш, а и пари и доброволни прилози не пристигале како порано“*.⁵²⁹ Основната вооружена дејност на михајловистичката ВМРО и натаму била насочена кон вардарскиот дел на Македонија, но со намален интензитет. По убиството на А. Протогеров сите усилби на И. Михајлов биле насочени кон зацврстување на неговите позиции во пиринскиот дел на Македонија, за придобивање на македонската емиграција и нејзините организации и друштва во Бугарија и во борбата против приврзаниците на протогеровистичката ВМРО. Поради ваквото ангажирање на И. Михајлов во границите на Бугарија, не се помислувало на преземање поголеми и посериозни вооружени акции во вардарскиот дел на Македонија. Намалената вооружена активност на четите на ВМРО била согледана и од специјалниот, мошне информиран дописник на лондонскиот в. „Тајмс“. Во еден напис од декември 1929 година, новата состојба во редовите на михајловистичката ВМРО тој ја објаснува со констатацијата дека нејзиниот идеал не бил повеќе *„божемно ослободување на Македонија“*, туку задржување на нејзините позиции што ги приграбила по убиството на А. Протогеров.⁵³⁰

⁵²⁷ АМ, Фонд Милан Стојадиновиќ, МФ. 2042 1.12.1932; 3-4

⁵²⁸ АИНИ, Фонд Трета армиска област к. XXXVI/6 бр. 602 ; АИНИ, Фонд ЦП к. XXXVII/18 бр. 309

⁵²⁹ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 339-341 „Изложение“ на И. Михајлов за дејноста на ВМРО во периодот од 1925 до 1928 год.

⁵³⁰ Зоран Годоровски, ВМРО 1924-1934, 197

По VII конгрес на ВМРО, четничките акции на михајловистичката ВМРО станувале с□ помалобројни и наскоро сосема исчезнале од вооружената тактика на Организацијата. Тие целосно биле заменети со дејствување на организирани терористички групи. Новата вооружена тактика на михајловистичката ВМРО официјално била прифатена со посебна резолуција на нејзиниот VII конгрес. Поаѓајќи од мотивите на И. Михајлов за напуштање на вооружените акции со големи чети, Конгресот ја одобрил тактиката на дејствување со мали групи и со „системот на атентати“, преку кои, според И. Михајлов, се постигнувале „многу задоволителни резултати“.⁵³¹

Со примената на новата вооружена тактика, приоритет бил даден на извршување на поединечни атентати, додека дејноста на четите била сведена повеќе на разузнавачка служба. Како еден од мотивите за примената на новата тактика, бил стремежот да се зачуваат борците на Организацијата од изложувањето на поголем ризик, а со атентатите се обезбедувало гласност и се постигнул саканиот пропаганден ефект дека Организацијата постои и дејствува. Од друга страна, и покрај намалувањето на дејноста на вооружените чети, со новата тактика на терористички акции се постигнувало поголема ефикасност, конспиративност и економичност во дејствувањето на Организацијата. Посебно се настојувало организирање акции со саможртвување на извршителите, со цел да се постигнат пропагандни ефекти кај младите македонски генерации и во меѓународната јавност. Индивидуалните убиства и терористичките атентати станале основни вооружени акции на михајловистичката ВМРО, кои И. Михајлов ги оправдувал со изјавата дека преку нив се зачувала „елементарната слобода“⁵³² на македонското население.

Вооружените дејства и терористички акции во вардарскиот дел на Македонија И. Михајлов и натаму продолжил да ги оправдува пред европската јавност дека други легални и мирни средства не постоеле за остварување на целите на ВМРО – „автономија на Македонија“. Во интервјото дадено на американскиот новинар, подоцнежен писател и политичар од македонско потекло Стојан Христов, во врска со целите, методите и немањето услови за легална борба во вардарскиот дел на Македонија, И. Михајлов му изјавил: „Да го напуштиме сегашниот начин на борба во Македонија значи да се откажеме од надежите за нашето ослободување. Зашто, исклучувањето на нелегалната борба при денешни услови значи да не се води воопшто никаква борба... Од каде треба да се појави повикот за слободата? Тој треба да дојде од

⁵³¹ ЦДА, Фонд 396 оп. 2 а. е. 5 л. 29

⁵³² Зоран Годоровски, ВМРО 1924 - 1934, 198

внатре. Треба да дојде од Македонците кои живеат во Македонија... Денес не постои никаква можност за легална борба... Можноста за легална борба во Македонија е едно од нештата кон кои ВМРО се стреми... Ако ние во Македонија ги имавме правата кои ни се гарантирани со договорите за мир, ние ќе ја развиваме нашата национална индивидуалност. Нашиот народ не би бил исправен пред опасност од денационализација, која е сегашната крајна цел на оние кои официјално нè управуваат... Ние се бориме за нашата слобода и за зачувување на нашето македонско единство и на националната индивидуалности не можеме да се надеваме дека ќе го придобиеме сочувството на светот ако станеме орудие на некоја надворешна сила...⁵³³

Притоа, искажувајќи можност дека доколку биде овозможена културна и легална политичка борба за реализација на целите на организацијата, И. Михајлов изјавил дека во тој случај ВМРО би ги изменила своите методи и тактика на дејствување, „но не и целта“.⁵³⁴

За спроведување на терористичките акции во вардарскиот дел на Македонија, михајловистичката ВМРО не можела повеќе да смета на старите канали и доверливи луѓе, поради подолгата апстиненција на организацијата на вооружен план. Од овие причини, таа почнала да создава нови канали, кои подоцна ѝ послужиле за вметнување на терористичките групи.⁵³⁵ Овие конспиративни групи, т.н. тројки и петорки, биле составени од четници - професионалци за извршување атентати, диверзии и убиства. Со обновувањето на терористичките акции и поединечните атентати во вардарскиот дел на Македонија, михајловистичката ВМРО и самиот И. Михајлов настојувале и натаму да се прикажат како единствени претставници на поробениот македонски народ и преку извршените акции да го издигаат својот авторитет пред бугарската и европската јавност. Исто така, брзото обновување на терористичките акции од страна на михајловистичката ВМРО било предизвикано и од пропагирањето на протогеровистичката струја во гласилата на македонската емиграција за успешно извршените акции на десниот брег на реката Вардар, со цел на тој начин да ги ослаби позициите на И. Михајлов сред македонските емигрантски и бегалски маси во Бугарија.⁵³⁶ Во периодот од крајот на 1928 до мај 1934 година, михајловистичката ВМРО извршила повеќе терористички акции и поединечни атентати во вардарскиот дел на Македонија. Поголеми атентати биле извршени во 1930 година во Кочани,

⁵³³ В. Македонска трибуна бр. 65, од 3.5.1928 год.

⁵³⁴ Зоран Тодоровски, ВМРО 1924 - 1934,; 200

⁵³⁵ АМ, фонд ЦП к. 1 рег. бр. 35

⁵³⁶ Исто, рег. бр. 17

Крива Паланка, Струмица и Пирот (во Србија), во кои биле убиени и ранети околу 40 души.⁵³⁷ Во истиот период, југословенските воени и полициски органи успеале да ги уништат последните комитски чети и четнички групи на организацијата,⁵³⁸ во кои бил убиен и познатиот кочански околиски војвода Ефтим Полски. Според податоците на Министерството за внатрешни работи на Кралството Југославија, во периодот од 1929 до 1934 година во вардарскиот дел на Македонија биле извршени вкупно 101 вооружена акција и терористички атентати. Во овие акции биле убиени 19, а ранети 42 службени лица на државната власт, како и 45 убиени и ранети цивилни лица.⁵³⁹ Според истите извори, само во периодот од 1 јануари до јули 1929 година биле убиени 20 четници при обидот да ја преминат бугарско-југословенската граница.⁵⁴⁰ Исто така, според истите извори, од 5 април до 29 ноември 1933 година имало 29 обиди за преминување на границата, при што најмногу инциденти биле регистрирани во Малешевскиот и Царевоселскиот (денешно Делчевско) Округ.⁵⁴¹

Терористичките акции на михајловистичката ВМРО што ги применувала во периодот од 1928 до 1934 година, не само што предизвикувале страв, заплашување и несигурност кај југословенските власти во вардарскиот дел на Македонија, туку и служеле како основен метод за ликвидирање на нејзините противници и воопшто за отстранување на какво било организирано спротивставување против ВМРО во Бугарија. Психолошките ефекти предизвикани од терористичките акции, за што посебно се залагал И. Михајлов, во голем степен ги надминувале физичките димензии на организацијата и ги димензионирале нејзините вооружени дејства.

Од втората половина на 1933 год. веќе беа засилени дипломатските односи меѓу Бугарија и Кралството Југославија. Како отсјај на овие процеси претставувале неколкуте средби на двајцата монарси, цар Борис III и кралот Александар Караѓорѓевиќ.⁵⁴² При затоплувањето на меѓусебните односи, неизбежно било присутно и прашањето за ликвидирање на ВМРО во границите на Бугарија, кое дотогаш бугарските влади не биле подготвени да го спроведат ниту, пак, го поставувале во меѓусебните преговори. Овој пат на бугарските преговарачи како и на царот Борис отворено им било предочено дека постигнувањето договор е можно само ако Бугарија

⁵³⁷ АИНИ, Фонд ЦП к. XXXVII/13 бр. 1; БИА НКМ фонд 589 а. е. 1 Цитирани спомени на Х. Коцев; 434

⁵³⁸ АИНИ, Фонд ЦП, к. XXXVII/13, бр. 14 Список на уништени бугарски бандити

⁵³⁹ АМ, Фонд Милан Стојадиновиќ МФ, 2042 цитиран „Report“; 3-4

⁵⁴⁰ АИНИ, Фонд КПЛ к. XXXVIII/18 бр. 365

⁵⁴¹ АИНИ, Фонд ЦП к. XXXVII/13 бр. 15

⁵⁴² АИНИ, Фонд ЦП, к. XXXVII/13, бр. 76 извештај; 17 од 15.1.1937

се помири со статус кво на границите и дека еден вистински траен сојуз е невозможен без да се „ликвидира ВМРО“. На овие барања најпосле се согласил царот Борис.⁵⁴³

За отпочнување нов надворешнополитички курс, неминовно било сменување на бугарските владејачки партии и нејзините највисоки државни органи и тела. Од тие причини на 19 мај 1934 год. бил извршен преврат и била формирана нова влада на чело со Кимон Георгиев. Веднаш по превратот било распуштено народното собрание, бил забранет демократскиот печат, а новата влада својот курс го ориентирала кон следните насоки: пријателство со големите сили, првенствено со Франција, воспоставување дипломатски односи со СССР и одржување добри односи со соседите главно со Кралството СХС. Во согласност со царот новата влада објавила манифест во кој меѓу другото се предвидувало „воспоставување авторитет на државната власт врз целата територија на државата“.⁵⁴⁴ За да покаже дека е искрен приврзаник на зближувањето со Кралството Југославија владата со „посебна наредба – закон“ од 14 јуни 1934 год. ги забранила сите политички партии и организации во државата меѓу кои и ВМРО. За извршување на оваа задача владата веднаш ги блокирала сите стратешки места во Пиринска Македонија и воедно полициските сили добиле задача за преземање одлучни и енергични мерки против секаков вид на спротивставување.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Зоран Тодоровски, ВМРО 1919 - 1924, 234

⁵⁴⁴ Исто; 235

⁵⁴⁵ Исто; 235

ЗАКЛУЧОК

На Балканот сè уште не биле залечени раните од балканските војни кога почнала новата Прва светска војна. Во Версај (Париз) на 11 ноември бил означен крај на општиот воен судир во Првата светска војна, кој по бројот на човечки жртви бил најголем до тој момент.

Новата држава Кралството СХС по Парискиот мир почнала со уредување на новоосвоените области. Веднаш се соочила со големи проблеми предизвикани од пасивниот турски (муслимански), активниот албански и комитски отпор предводен од четите на ВМРО. Верскиот антагонизам, културната, стопанската и здравствената заостанатост не можеле да се решат за една година. Есента 1918 година, Србија заедно со големата сојузничка офанзива го обновила своето присуство на окупираните територии. Прва на ред по сплетот на околностите се нашла Вардарска Македонија (Јужна Србија), која ни во минатиот период не ги осетила ефектите на политичка стабилност. Како што одел накај север воениот офанзивен сојузнички бран, довчерашните „воени делови“ се преименувани во „заднински“ и во нив почнале да пристигнуваат претставници на цивилните и воени власти: окружни и срески начальства, окружни пуковски команди, баталјонски срески команди, полициски писари и жандарми. Последниве ни приближно не биле во доволен број. Прво се потпираше на жандармите кои служеле пред 1915 год., а потоа се пристапило кон вонредна мобилизација на обичното српско население и доброволците. Бидејќи безбедноста и законитоста биле основни предуслови за нормално одвивање на животот, во почетокот целиот тој товар паднал на војската која за цело време морала да ги дели своите слаби воени ефективи. Дивизиите биле делени на полкови, тие на баталјони, а на крајот и четите биле поделени на воднички состави и по итна постапка праќани во кризните места. Во почетокот на 1919 год. почнала да се применува новата воено-територијална поделба. Областа Вардарска Македонија (Јужна Србија) се нашла во Третата армиска област, чие седиште се наоѓало во Скопје. Во нејзиниот состав влегувале Битолската, Брегалничката и Вардарската дивизиска област. При формирањето на дивизиските области било водено сметка за нивните окружни и пуковски команди кои требало да ја пратат постојната администрација и територијална поделба на Кралството. Организирањето на редовниот живот во гарнизоните бил со големи тешкотии. Покрај константната вонредна состојба предизвикана од комитските акции, дополнителна

тежина предизвикувале недостигот на касарни и караули, како и големата материјална сиромаштија која ја придружувала војската во тие години. Две посебни професионални формации кои се наоѓале во зоната на одговорност на Третата армиска област и заедно со неа одговарале на сите предизвици биле Граничната единица и Жандармеријата, кои се бореле со многубројни тешкотии. И по неколку распишани конкурси за прием на нови припадници на жандармеријата, имало малку заинтересирани. Поради нерегулирани и дефинирани граници караулите сè уште не биле подигнати, па граничарите биле принудени да престојуваат во импровизирани куќишта.

По шокот кој го претрпела ВМРО со поразот на Бугарија во војната, Македонското ослободително движење ја започнало својата обнова. Иако нејзиниот главен покровител, бугарската држава, привремено морала да сопре со давањето помош и да се посвети кон решавање на своите внатрешни и надворешни проблеми. Водачите на ВМРО го избрале самостојниот пат преку потпирање на сопствените сили јавно истакнувајќи ја паролата „**автономна Македонија**“. Биле обновени старите центри и базите за регрутација, обука и уфрлување на комитските чети Кустендил, Неврокоп, Горна Џумаја и Петрич. Набрзо по ова воените и цивилните власти во Вардарска Македонија морале да се судрат со сè поголемото присуство на комитските чети на теренот. Иако начинот на дејствување и обемот на комитските чети не го достигнал нивото од пред балканските војни, сепак, како главно жариште била окарактеризирана Брегалничката Област: Тиквешкијата, Малешевијата, струмичкиот и кочанскиот крај. По потпишувањето на Нејскиот мировен договор во 1919 година, било јасно дека Бугарија засекогаш ја загубила Македонија. Есента 1919 година приврзаниците околу Т. Александров и А. Протогеров успеале да направат превласт во Организацијата и во текот на 1920 година да го обноват присуството на ВМРО на теренот од Вардарска Македонија. Во текот на тие активности дошло до многубројни судири со војската и жандармеријата. Одделни претставници на цивилните власти водејќи се од партиски или од лични интереси константно ги намалувале или ги негирале податоците за присуство на комити на теренот. Честопати војните и цивилните податоци биле во спротивност. Сè до релативната победа на комунистите на локалните избори во 1920 година дошло до освестување. Поддршката која комитите и организацијата им ја давале на комунистите, предизборните апели како и инструкциите за гласачите да гласаат за комунистите ги принудиле цивилните власти посериозно да го земат на разгледување проблемот со ВМРО и посериозно да соработуваат со војската на нови основи. Борбата против ВМРО Кралството го чинело

многу средства. Многу пари се одлевалe за разузнавачки дејства, утврдување на границите, летачките одреди и за чувари на пругата.

Со обновувањето на ВМРО по Првата светска војна продолжил процесот на реанимирање и популаризирање на програмските цели за ослободување и обединување на Македонија и нејзиното државно конституирање. Реорганизацијата и заживувањето на политичко-пропагандните и вооружените активности на Организацијата биле исполнети со многубројни внатрешни противречности, идејни превирања, струења, отворени судири и физички убиства кои придонесувале таа сè повеќе да се оддалечува од поголемиот дел на македонското население и да го губи карактерот на македонска народна ослободителна организација. Пренесувајќи ги своите организациони институти и борбени сили во Бугарија и дејствувајќи како полулегална емигрантска организација, колку и да сакала да остане самостојна, во нејзините редови неизбежно бил присутен бугарскиот државен фактор.

ИЗВОРИ

I. НЕОБЈАВЕНА АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА

- Архив војноисториског института:

Фонд: бивше Југословенске војске пописник ратне архиве армија и армијских области
1914-1920 пописник 4/3

- Архив Југославије:

Фонд: Министарства унутрашних послова Краљевине Југославије - антидржавна делатност, Делатност ВМРО и збирка одељење јавне безбедности револуционарни комитет ВМРО 1925 год.

- Архив на Институтот за национална историја

Фонд: Трета армиска област

Фонд: Главен генералштаб

- Државен архив на РМ

Фонд: Министерство за внатрешни работи на Кралството СХС

Фонд: Милан Стојадиновиќ

Фонд: Македонски национален комитет

- Архив на Министерството за внатрешни работи Софија

Збирка ВМРО

- Централен државен архив Софија

Фонд: 176 - Министерство за внатрешни работи

Фонд: 396 - Македонската внатрешна револуционерна организација

Фонд: 403 - Национален комитет на Сојузот на македонските емигрантски организации

II. ОБЈАВЕНИ АРХИВСКИ ДОКУМЕНТИ, ИЗВОРНИ МАТЕРИЈАЛИ И СПОМЕНИ

- ВМРО (Обединета). Документи и материјали, книга I и II. Избор, редакција и коментар: Иван Катарциев, Скопје 1991, 1992.
- Веритас. Македонија под иго 1919-1929. Документи и свидетелства, Софија 1931.
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том втори, Скопје 1981
- Заговорот против Тодор Александров. По данни на ВМРО, Софија 1924.
- Тодор Зографски и Димче Зографски, КПЈ и ВМРО (Обединета) во Вардарска Македонија во периодот 1920-1930, Скопје, 1974
- Георги Кулишев, Македонската криза, Софија 1928
- Алексо Мартулков, Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопје, 1954
- Иван Михајлов, Спомени том II, III и IV Освободителната борба, Белгија 1965; 1967 и Индијана САД 1973
- Македонија Сборник од документи и материјали, Софија, 1978

ВЕСНИЦИ

- „Вардар“, Софија
- „Време“, Београд
- „Македонија“, Софија
- „Илинден“, Софија
- „Политика“, Београд
- „Свобода или смрт“, Софија
- „Македонско дело“, Виена
- „Независима Македонија“, Софија

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Зоран Тодоровски, Тодор Александров, Скопје 2014 год.
- Никола Жежов, Панчо Михајлов Чавдар, Скопје 2017 год.
- Петар Шанданов, Спомени, Скопје 2002 год.
- Александар Апостолов, Колонизација на Македонија во Стара Југославија, Скопје 1966
- Спомени том II, III и IV Иван Михајлов, Белгија 1965; 1967 и Индијана САД 1973
- Спомени, Мирчо Кикиритков, Софија 1973
- Спомени, Крсто Лазаров, Софија 1933
- Златна книга 100 години ВМРО, група автори, Скопје 1993
- Злетовска Област, Александар Апостолов, Скопје 1974
- ВМРО 1924 - 1934, Зоран Тодоровски, Скопје 1997 год.
- Македонското освободително движение 1918 - 1924, Костадин Палешутски, Софија 1993
- Македонското освободително движение 1924 - 1934, Костадин Палешутски, Софија 1998
- Југословенска држава и Јужна Србија 1918 - 1929, Владан Јовановиќ, Београд 2002
- Вардарска Бановина 1929 - 1941, Владан Јовановиќ, Београд 2011
- Рат после рата 1918 - 1920, Димитар Тасиќ, Белград 2008
- Бугарска у политици Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, Иван Т. Ристиќ, Београд 2017
- Ефрем Чучков, Никола Жежов, Скопје, 2017 год.
- Југословенска држава и Албанија Том I
- В. Лазаревиќ Организација Југословенске полиције бр. 9-12 Београд 1936
- Н. Цветковска Македонското прашање во Југословенскиот парламент меѓу двете светски војни. Скопје 2000 год

- Правителството на Александар Стамболиски и Македонското освободително
движение Софија 1923